

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 4 (1983)

Αφιέρωμα στη Μικρασιατική Καταστροφή

Η γαλλοτουρκική προσέγγιση του 1921: Το σύμφωνο Franklin-Bouillon και η εκκένωση της Κιλικίας

Γιάννης Γ. Μουρέλος

doi: [10.12681/deltiokms.40](https://doi.org/10.12681/deltiokms.40)

Copyright © 2015, Γιάννης Γ. Μουρέλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μουρέλος Γ. Γ. (1983). Η γαλλοτουρκική προσέγγιση του 1921: Το σύμφωνο Franklin-Bouillon και η εκκένωση της Κιλικίας. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 4, 211–276. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.40>

Η ΓΑΛΛΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ 1921

ΤΟ ΣΥΜΦΩΝΟ FRANKLIN - BOUILLON ΚΑΙ Η ΕΚΚΕΝΩΣΗ ΤΗΣ ΚΙΛΙΚΙΑΣ

Έχοντας σαν επίκεντρο τὸ σύμφωνο *Franklin-Bouillon* ἢ συμφωνία τῆς Ἀγκυρας, ὅπως ὀνομάζεται συχνότερα, ἡ μελέτη ποὺ ἀκολουθεῖ ἀποτελεῖ μιὰ ἐπιδόση ἀνασκόπηση τῶν σχέσεων τῆς Γαλλίας μὲ τὸ ἐθνικιστικὸ κίνημα τῆς Τουρκίας στὴν περίοδο 1919-1922. Τὸ σχετικὸ ὕλικὸ ποὺ χρησιμοποιήθηκε εἶναι ἀποκλειστικὰ ἀρχεακὸ καὶ ἀνήκει στὰ ὅπουργεῖα τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ τῆς Ἑλλάδας. Εἶναι ἄφθονο, ἀποκαλυπτικὸ καὶ δίνει τὴν ἀληθινὴν του διαστάσειν σὲ ἓνα πρόβλημα ποὺ θεωρεῖται ὡς μιὰ ἀπὸ τὶς βαθέστερες αἰτίαι τοῦ ἄδοξου τέλους τῆς ἐλληνικῆς περιπέτειας στὴ Μικρασί¹.

Ἡ ἀνάμειξη τῆς Ἑλλάδας στὴν ὅλη ὑπόθεσις ἴσως φανεῖ περιορισμένη. Ὅμως ἡ γαλλοτουρκικὴ προσέγγισις δὲν ἀποτελεῖ ἀπλὴ λεπτομέρεια τοῦ Μικρασιατικοῦ Ζητήματος. Πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια τὴ δομὴ τοῦ προβλήματος, γιὰ τὶς διεθνεῖς του διαστάσεις ποὺ ἀποδίδουν τὴν τελικὴ Καταστροφὴ στὴ

1. Θεωρῶ ὑποχρεώσῃ μου νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ τὶς Διευθύνσεις τῶν Ἀρχείων τοῦ Quai d'Orsay, τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τῆς Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης. Ἡ συγκομιδὴ στοιχείων καὶ ἡ συγγραφή τῆς μελέτης θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ πραγματοποιηθοῦν δίχως τὴν εὐγενικὴ φιλοξενία ποὺ οἱ ὑπηρεσίες αὐτῶν μοῦ παρεῖχαν. Βλέπε ἀναλυτικὸ πῖνακα ἀρχεακῶν πηγῶν στὸ τέλος. Ἡ μετάφρασις τῶν ξενόγλωσσων κειμένων ποὺ παρεμβάλλονται ἔγινε στὴ δημοτικὴ. Γιὰ τὰ ἐλληνικὰ κείμενα διατηρήθηκε ἡ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς. Βλ. σχετικὸ χάρτη στὸ τέλος τοῦ τόμου.

Βιβλιογραφία: Ἐνδεικτικὰ, ἀναφέρω ὀρισμένες μελέτες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες υιοθετήθηκε ἡ κατευθυντήρια γραμμὴ: 1) C. Andrew - A. S. Kanya-Forstner, *France Overseas. The Great War and the Climax of French Imperial Expansion*, Λονδίνο 1981, 2) H. Cumming, *Franco-British Rivalry in the Post-War Near East*, Ὁξφόρδη 1938, 3) J. Ducruet, *Les capitaux européens au Proche-Orient*, Παρίσι 1964, 4) Y. Mourélos, *Les rapports gréco-turcs de 1908 à 1923*, Παρίσι 1975, 5) Harold Nicolson, *Curzon, The Last Phase (1919-1925). A Study in Post-War Diplomacy*, Λονδίνο 1934, 6) M. Llewellyn-Smith, *Ionian Vision. Greece in Asia Minor (1919-1922)*, Λονδίνο 1973, 7) J. Thobie, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman (1895-1914)*, Παρίσι 1977.

Συντομογραφίες: A.E.: Affaires Étrangères, A.Y.E.: Ἀρχεῖο Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, D.B.F.P.: Documents on British Foreign Policy, χ.ἀ.: ἔγγραφο χωρὶς ἀριθμὸ, π.ῆ.: ἡμερομηνία σύμφωνο μὲ τὸ βουλιακὸ (παλαιὸ) ἡμερολόγιο.

σύγκρουση τῶν συμφερόντων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στὴν περιοχή τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς, τὴν ἐπομένη τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Τὸ πρόβλημα τῶν γαλλοτουρκικῶν σχέσεων ἀποτελεῖ ἐπομένως, γιὰ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ, μιὰ πραγματικότητα ιδιαίτερα σημαντικὴ γιὰ τὴ μετέπειτα τραγικὴ ἐξέλιξη τῶν καταστάσεων.

Ἡ πρώτη ἐνότητα τῆς μελέτης (Δεκέμβριος 1919-Μάρτιος 1921) διαπραγματεύεται τὶς ἐπαφές τῆς γαλλικῆς κυβέρνησης μὲ τὸ κεμαλικὸ κίνημα ἀπὸ τὴ γέννησή τους ὡς τὴν ὑπογραφή, στὸ Λονδίνο, μιᾶς πρώτης συμφωνίας πού, ὅμως, δὲν μπῆκε ποτὲ σὲ ἐφαρμογὴ. Ἡ δευτέρη (Μάρτιος-Ἐκτώβριος 1921), ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν περιγραφή τῶν δύο ἀποστολῶν τοῦ Γάλλου μεσολαβητῆ Henri Franklin-Bouillon στὴν Ἀγκυρα καὶ τῶν διαπραγματεύσεων πού κατὰ ληξαν στὴ σύναψη ὀριστικῶν συμφώνου γιὰ τὴν ἐκκένωση τῆς Κιλικίας ἀπὸ τὸ γαλλικὸ στρατὸ κατοχῆς. Ἡ τρίτη (Ἐκτώβριος 1921-Ἰανουάριος 1922), ἀναφέρεται στὴν ἐφαρμογὴ καὶ στὶς ἐπιπτώσεις τοῦ συμφώνου. Περιλαμβάνει τὶς διεθνεῖς ἀντιδράσεις, τὴν ἔξοδο τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὴν Κιλικία, τὴν ἐκκένωση τῆς ἐπαρχίας ἀπὸ τοὺς Γάλλους καὶ τὴν παράδοση, ἀπὸ τοὺς τελευταίους, ποσότητας πολεμικοῦ ὕλικου στοὺς Τούρκους ἐθνικιστές.

A. Οἱ πρώτες γαλλοτουρκικὲς ἐπαφές (Δεκέμβριος 1919-Μάρτιος 1921)

Στὸ διάστημα 1910-1919, ἡ πολιτικὴ τῆς Γαλλίας στὸ θέμα τοῦ διαμελισμοῦ τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀποτελεῖται, ὅπως θὰ φανεῖ πιὸ κάτω, ἀπὸ μιὰ σειρά ἀδικαιολόγητων ὑποχωρήσεων καὶ ἀδέξιων χειρισμῶν.

Στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα, ἡ οικονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ παρουσία τῆς Γαλλίας στὸ χῶρο τῆς Μικρασίας καὶ τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς ἦταν ἐντυπωσιακὴ: 60% τοῦ Ὄθωμανικοῦ Δημόσιου Χρέους βρισκόταν κάτω ἀπὸ γαλλικὸ ἔλεγχο, ἐνῶ ἡ συμμετοχὴ τῶν κεφαλαίων στὴ βιομηχανικὴ καὶ στὴν ἐμπορικὴ ἀνάπτυξη τῆς Αὐτοκρατορίας (ἐπέκταση τοῦ σιδηροδρομικοῦ δικτύου, ἐκμετάλλευση τοῦ ὀρυκτοῦ πλοῦτου, λειτουργία τῶν λιμανιῶν, μονοπώλιο τοῦ καπνοῦ) ἔφτανε τὸ 53,5%. Κύριος δίαυλος διοχέτευσης τῶν κεφαλαίων αὐτῶν γιὰ τὶς ἐπενδύσεις ἦταν ἡ Ὄθωμανικὴ Τράπεζα (*Banque Ottomane*), πού βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν Γάλλων. Γιὰ πολλούς, ὅμως, ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτιστικὴ ἐπιρροὴ τῆς Γαλλίας στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἦταν πιὸ σημαντικὴ ἀπὸ τὴν οικονομικὴ της παρουσία. Ἀπὸ τὸν 15' αἰῶνα, ἡ Γαλλία εἶχε ἐπωμισθεῖ τὸ ρόλο τοῦ προστάτη τῶν χριστιανικῶν μειονοτήτων τῆς Αὐτοκρατορίας. Οἱ ρίζες αὐτῆς τῆς «ἐκπολιτιστικῆς ἀποστολῆς» (*mission civilisatrice*) χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν σταυροφοριῶν. Φορέας γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ἦταν ἡ καθολικὴ θρησκεία. Τὸ 1914, στὰ

σχολεία τῶν διαφόρων γαλλικῶν ἱεραποστολῶν φοιτοῦσαν πάνω ἀπὸ 90.000 μαθητές, ἐνῶ τὰ γαλλικά, ἡ περισσότερο διαδεδομένη ξένη γλῶσσα, εἶχαν σχεδὸν καθιερωθεῖ σὰν ἡμιεπίσημη γλῶσσα τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους.

Οἱ ἀδέξιοι χειρισμοὶ τῆς κυβέρνησης τοῦ Παρισιοῦ συνετέλεσαν στὴν ἀπόλεια, μέσα σὲ μιὰ δεκαετία, ὅσων πλεονεκτημάτων εἶχαν ἀποκτηθεῖ κατὰ τὴ διάρκεια ὀλόκληρων αἰῶνων. Ἡ Γαλλία, παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητη οικονομική καὶ πολιτιστική της ὑπεροχή, δὲν εἶχε ἀντιμετωπίσει ποτὲ στὸ παρελθὸν τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία σὰν χῶρο ἐφαρμογῆς μιᾶς κλασικῆς ἀποικιακῆς πολιτικῆς, μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐδαφικῆς προσάρτησης καὶ τῆς συστηματικῆς ἀξιοποίησης. Ἡ ἰδέα αὐτὴ ἐμφανίστηκε γιὰ πρώτη φορὰ μόλις τὸ 1911 καὶ προῆλθε ἀπὸ τὴ βεβαιότητα ὅτι ὁ διαμελισμὸς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἦταν πιά φαινόμενο ἀναπόφευκτο. Ἡ κοινὴ γνώμη ἄρχισε νὰ πιστεύει ὅτι ἡ ἀπόλεια τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς θὰ ἀποτελοῦσε πλῆγμα γιὰ τὸ γόητρο τῆς Γαλλίας. Ἔτσι, μὲ τὴ συμπαραστάση τοῦ Ἀποικιακοῦ Κόμματος (*Parti Colonial*) καὶ ὀρισμένων ἐπιχειρηματικῶν κύκλων, ὅπως τῶν ἐμπορικῶν ἐπιμελητηρίων τῆς Λυὼν καὶ τῆς Μασσαλίας, ἄρχισαν νὰ ἰδρύνονται σταδιακὰ διάφοροι σύλλογοι καὶ ὀργανώσεις μὲ στόχο τὴ διάδοση τῆς κατάλληλης προπαγάνδας γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν ἐπεκτατικῶν βλέψεων τῆς Γαλλίας στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή. Τὰ ὀνόματα εἶναι χαρακτηριστικά: «Σύλλογος τῆς Γαλλικῆς Ἀσίας» (*Comité de l'Asie Française*), «Σύλλογος Γαλλίας-Ἀνατολῆς», (*Comité France-Orient*), «Σύλλογος τοῦ Λιβάνου» (*Comité Libanais*), «Σύλλογος Dupleix» κ.ἄ., ἐνῶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ἔκανε τὴν ἐμφάνισή της στὸ Κοινοβούλιο μιὰ ἑμάδα σκληροπυρηνικῶν ὀπαδῶν τῆς ἀποικιακῆς πολιτικῆς, στὴν ὁποία δόθηκε χαρακτηριστικὰ ἡ ὀνομασία «Συριακὸ Κόμμα» (*Parti Syrien*). Ἡγετικά στελέχη ὄλων αὐτῶν τῶν ὀργανώσεων ἦταν ἐπιχειρηματίες, στρατιωτικοί, πολιτικοί (μεταξὺ τῶν ὁποίων μετέπειτα ὑπουργοὶ καὶ πρωθυπουργοί) καὶ διπλωμάτες (ἀνώτατοι ὑπάλληλοι τοῦ Quai d'Orsay). Ὅλοι τους ἀπόβλεπαν στὴν προσάρτηση τῶν ἐδαφῶν ποὺ περικλείονταν: βόρεια ἀπὸ τὴν ὁροσειρὰ τοῦ Ταύρου (σύνορα Καππαδοκίας-Κιλικίας), δυτικὰ ἀπὸ τὴ Μεσόγειο, νότια ἀπὸ τὴν ἔρημο τοῦ Σινάι καὶ ἀνατολικὰ ἀπὸ τὴν ἔρημο τῆς Συρίας. Περιλάμβαναν, δηλαδή, ὀλόκληρη τὴ Συρία μὲ τὴν πετρελαιοφόρο περιοχὴ τῆς Μοσούλης, τὴν ἐπαρχία τῆς Κιλικίας, τὸν Λίβανο καὶ τὴν Παλαιστίνη.

Ἡ ἰδέα τοῦ διαμελισμοῦ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὶς Μεγάλες Δυνάμεις ἀπόκτησε νέες διαστάσεις ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σχεδὸν τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ἀπὸ τὶς πρώτες ἀπόπειρες διαίρεσης τοῦ ἐδάφους σὲ ζώνες ἐπιρροῆς ὑπῆρξε τὸ γαλλοβρετανικὸ σύμφωνο Sykes-Picot ποὺ ὑπογράφηκε τὸν Μάιο τοῦ 1916: ἔπειτα ἀπὸ τὸν τερματισμὸ τοῦ πολέμου, ἡ Γαλλία θὰ ἀναλάμβανε τὴ διοίκηση τῆς Συρίας, τῆς Κιλικίας καὶ τοῦ Λιβάνου. Στὴ βρετανικὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς θὰ περνοῦσε τὸ νότιο τμήμα τῆς Μεσοποταμίας μὲ τὴν

περιοχή τῆς Βαγδάτης. Τέλος, τὰ ἐδάφη πού βρισκόνταν νότια ἀπὸ τὶς περιοχές αὐτές, θὰ σχηματίζαν μιὰν ἀραβικὴ ὁμοσπονδία πού, μὲ τὴ σειρά της, θὰ χωριζόταν σὲ ζώνες ἐπιρροῆς.

Τὸ σύμφωνο Sykes-Picot δὲν ἱκανοποίησε ἀπόλυτα τοὺς Γάλλους. Τὰ νότια ὄρια τῆς δικῆς τους ζώνης ἀντὶ νὰ φτάνουν μέχρι τὸ Σινάι, σταματοῦσαν στὸ λιμάνι τῆς Ἀκρας. Ἔτσι, τὸ θέμα τῆς διοίκησης (οὐσιαστικὰ τῆς προσάρτησης) τῆς Παλαιστίνης παρέμενε σὲ ἐκκρεμότητα. Τὰ πράγματα χειροτέρευαν τὸ 1917, ὅταν βρετανικὸς στρατός, προερχόμενος ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἑγγυὺς Ἀνατολή, ὕστερα ἀπὸ νικηφόρο ἐπιθεση πού εἶχε ἐξαπολύσει ἐναντίον τῶν Τούρκων. Στὴ Συρία, οἱ Ἀγγλοὶ ἐνέργησαν μὲ ἔμμεσο τρόπο, τοποθετώντας στὴ Δαμασκὸ μιὰν ἀραβικὴ Κυβέρνηση πού κρατοῦσαν γερὰ κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχό τους. Ἔτσι, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1918, μὲ τὸν τερματισμὸ τοῦ πολέμου καὶ μὲ ἐπικείμενες τὶς διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν εἰρήνη, ἡ στρατιωτικὴ κατοχὴ ὀλόκληρης σχεδὸν τῆς Ἑγγυὺς Ἀνατολῆς εἶχε ἐνισχύσει σημαντικὰ τὴ θέση τῶν Ἀγγλων. Τόσο ἡ κυβέρνηση τοῦ Λονδίνου ὅσο καὶ ὁ πρωθυπουργὸς David Lloyd George προσωπικὰ, ἦταν ἀποφασισμένοι νὰ ἐκμεταλλευτοῦν στὸ ἔπακρο τὴν ὑπεροχὴ πού τοὺς εἶχαν ἐξασφαλίσει οἱ τελευταῖες ἐξελίξεις.

Στὴ Γαλλία, ἡ κοινὴ γνώμη, δοκιμασμένη ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τοῦ Μεγάλου Πολέμου, δέχτηκε σχεδὸν ἀδιαμαρτύρητα τὴν ἀπώλεια τῆς Παλαιστίνης καὶ τὸν κίνδυνο πού ἐγκυμονοῦσε γιὰ τὴ Συρία. Οἱ λιγοστὲς ἀντιδράσεις προέρχονταν ἀπὸ τοὺς διάφορους συλλόγους, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς ὀργανωμένους ὀπαδοὺς τῆς ἀποικιακῆς πολιτικῆς, καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς κύκλους τοῦ Quai d'Orsay, τὸ ὁποῖο ἡ κυβέρνηση (στὴν οὐσία ὁ πρωθυπουργὸς Georges Clemenceau) κρατοῦσε συστηματικὰ στὸ περιθώριο τῶν διαπραγματεύσεων. Αὐτὴ ἡ ἐντυπωσιακὴ ἀδιαφορία τοῦ Clemenceau γιὰ τὶς ὑποθέσεις τῆς Ἑγγυὺς Ἀνατολῆς, καθὼς καὶ ὀρισμένοι ἐσφαλμένοι χειρισμοὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Συνεδρίου τῆς Εἰρήνης, ἐμελλαν νὰ ἔχουν σοβαρότερες συνέπειες γιὰ τὰ γαλλικὰ συμφέροντα.

Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1918 ὁ Clemenceau δέχτηκε νὰ ἀποσπάσει ἀπὸ τὴ Συρία τὴν περιοχὴ τῆς Μοσούλης καὶ νὰ τὴν παραχωρήσει στοὺς Βρετανούς. Σὰν ἀντάλλαγμα, οἱ Ἀγγλοὶ ἀναγνώρισαν τὰ δικαιώματα τῆς Γαλλίας στὴ Συρία, στὴν Κιλικία καὶ στὸν Λίβανο. Ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα δῶθερο λάθος τῆς γαλλικῆς διπλωματίας. Ἡ Γαλλία δεχόταν ὑποσχέσεις γιὰ μιὰ κατάσταση πού εἶχε ἤδη κατοχυρωθεῖ ἀπὸ τὸ σύμφωνο Sykes-Picot, ἀνεξάρτητα ἂν στὸ μεταξὺ τὰ ἐδάφη αὐτὰ εἶχαν καταληφθεῖ ἀπὸ βρετανικὸ στρατό. Τὸ τίμημα ἦταν βαρὺ: ἡ ἀπώλεια μιᾶς πετρελαιοφόρου περιοχῆς, ἡ ἀξία τῆς ὁποίας ἦταν ἀνεκτίμητη. Ὅταν ἡ κυβέρνηση τοῦ Παρισιοῦ συνειδητοποίησε τὸ μέγεθος τῆς παγίδας, ἦταν πιά ἄργά. Μερικὲς προσπάθειες γιὰ ἐπαναποποθέτηση τοῦ προβλήματος μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ Συνεδρίου τῆς Εἰρήνης ὑπῆρξαν ἄκαρπες. Ἡ ὑπόθεση

τῆς Μοσούλης εἶχε χαθεῖ γιὰ τὴ Γαλλία, δημιουργώντας στὸ Παρίσι μιὰν ἀίσθηση πικρίας γιὰ μιὰ τόσο ἀδικαιολόγητη ἀπώλεια.

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1919 ἡ βρετανικὴ κυριαρχία στὴν Ἑγγυὴ Ἀνατολὴ βρισκόταν στὸ ἀπόγιάυ της. Οἱ Γάλλοι εἶχαν ἐγκαταλείψει τὶς διεκδικήσεις τους στὰ ζητήματα τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Μοσούλης καί, τὸ κυριότερο, εἶχαν ἀρχίσει νὰ πιστεύουν στὴν ἀνάγκη σύναψης κάποιας γενικότερης συμφωνίας μὲ τὴ Μεγάλῃ Βρετανία γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς Ἑγγυὴ Ἀνατολῆς. Νοοτροπία ποῦ εἶχε ἐπεκταθεῖ μέχρι τοὺς διαδρόμους τοῦ Quai d'Orsay, ὅπου κάποτε ἐπικρατοῦσε πλήρης ἀδιαλλαξία. Ἐξάιρεση ἀποτελοῦσαν, ὅπως πάντα, οἱ σύλλογοι ποῦ συνέχιζαν τὴν προπαγάνδα γιὰ μιὰ γαλλικὴ ζώνη ποῦ θὰ περιλάμβανε τὴ Συρία, τὴν Κιλικία, τὸ Κουρδιστὰν καὶ τὴν περιοχὴ τῆς Μοσούλης. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, ὅμως, οἱ ἀποικιοκρατικοὶ κύκλοι ἄρχισαν κι αὐτοὶ νὰ ἀσχολοῦνται περισσότερο μὲ τὸ πρόβλημα τῆς διοίκησης τῶν γαλλικῶν κτήσεων, ἔστω καὶ ἂν αὐτὲς εἶχαν πάρει μιὰ μορφὴ κάπως πῶς περιορισμένη.

Ἐτσι, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1919, στὶς περιοχὲς τῆς Συρίας, τῆς Κιλικίας καὶ τοῦ Λιβάνου, οἱ βρετανικὲς δυνάμεις ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ γαλλικὸ στρατὸ κατοχῆς ποῦ ὑπαγόταν στὴ νεοσύστατη Στρατιὰ τῆς Ἑγγυὴ Ἀνατολῆς (*Armée du Levant*) μὲ ἔδρα τὴ Βηρυττό. Σύντομα, ὅμως, οἱ Γάλλοι βρέθηκαν ἀντιμέτωποι μὲ ἓνα πρόβλημα ποῦ δὲν εἶχαν προβλέψει: τὴ δυναμικὴ ἀντίσταση τοῦ τουρκοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος, ἀρχὴ τοῦ ὁποίου ἦταν ἡ παρεμπόδιση κάθε μορφῆς ἱμπεριαλιστικοῦ ἐπεκτατισμοῦ ποῦ ἀποσκοποῦσε στὸ διαμελισμὸ τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐδάφους. Οἱ συγκρούσεις τῶν Γάλλων μὲ τοὺς Τούρκους ἐθνικιστὲς συστηματοποιήθηκαν γρήγορα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ σχηματιστεῖ στὴν Κιλικία ἓνα κανονικὸ μέτωπο ἐπιχειρήσεων.

Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1920, τὸ Ἀνώτατο Συμμαχικὸ Συμβούλιο ἀνάθεσε ἐπίσημα πιά στὴ Γαλλία τὴν ἐντολὴ (*mandat*) γιὰ τὴ διοίκηση τῆς Συρίας, τῆς Κιλικίας καὶ τοῦ Λιβάνου. Ἡ σύντομη περίοδος ὑφησης στὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὴ Γαλλία καὶ στὴ Μεγάλῃ Βρετανία τερατίστηκε περίπου τὴν ἴδια ἐποχὴ, ὅταν στὶς γαλλικὲς βουλευτικὲς ἐκλογὲς ἐπικράτησε ὁ («Ἐθνικὸς Συνασπισμός») (*Bloc National*), προκαλώντας τὴν πτώση τοῦ Clemenceau. Στὴν ἐξουσία ἀνέβηκαν πολιτικοὶ ποῦ τοὺς διέκρινε ἓνας ὑπέρμετρος ἐθνικισμὸς καὶ ποῦ εἶχαν πρόσφατα ἀσπαστεῖ τὴν ἰδεολογία τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Μερικοὶ εἶχαν ἀναδειχθεῖ καὶ κατὰ τὴν προηγούμενη διοίκηση, ὅπως ὁ Philippe Berthelot, δευθοντῆς πολιτικῶν ὑποθέσεων τοῦ Quai d'Orsay, καὶ ὁ Robert de Caix, σύμβουλος στὸ ἴδιο ὑπουργεῖο γιὰ θέματα τῆς Ἑγγυὴ Ἀνατολῆς καὶ κυριότερος ἐπικριτὴς τῆς ἀποικιακῆς πολιτικῆς τοῦ Clemenceau. Τὴν ἐπομένῃ τῶν ἐκλογῶν, ὁ πρῶτος προβιβάστηκε σὲ γενικὸ γραμματέα τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐνῶ ὁ δεῦτερος τοποθετήθηκε στὴ Βηρυττό ὡς γενικὸς γραμματέας τῆς γαλλικῆς ἀρμοστείας στὴ Συρία. Ὅπαδοὶ τῆς ἀποικιακῆς πολιτικῆς διορίστηκαν ἐπίσης σὲ ἄλλες οὐσιαστικὲς θέσεις: ὁ στρατηγὸς Henri Gouraud ὡς

ύπατος άρμουςτής στη Συρία, ό Louis Barthou ός ύπουργός Στρατιωτικῶν καί ό κόμης de Peretti ός διευθυντής πολιτικῶν ύποθέσεων τοῦ Quai d'Orsay. "Όλοι τους εἶχαν διατελέσει στελέχη τῶν διαφόρων συλλόγων καί δὲν ἀπόβλεπαν παρὰ σὲ ἓνα μόνο σκοπó: τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κλονισμένου γόητρου τῆς Γαλλίας στὸ χῶρο τῆς Ἐγγύς Ἀνατολῆς. Ἡ σύγκρουση μὲ τὴ Μεγάλη Βρετανία ἦταν ἐπόμενο νὰ γνωρίσει μιὰ νέα κρίσιμη φάση ὀξύτητας.

Ἀπὸ τὴν ἀνοιξη τοῦ 1920, ἡ νέα γαλλικὴ κυβέρνηση υἱοθέτησε μιὰ καινούρια πολιτικὴ: προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσει τὰ συμφέροντά της, μεταμορφώθηκε σὲ ὑπερασπιστὴ τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς Τουρκίας. Ὁ τεμαχισμὸς τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐδάφους ἔπρεπε νὰ περιοριστεῖ στὸ ἐλάχιστο, γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ἓνα ἰσχυρὸ τουρκικὸ κράτος. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἦταν καί ἡ ἰδεολογία τοῦ κεμαλικοῦ κινήματος. Ἡ ἰδέα μιᾶς προσέγγισης μὲ τοὺς Τούρκους ἔθνικιστὲς ἄρχισε, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, νὰ ἀποκτᾶ ὄπαδους στὸ Παρίσι. Ὑπῆρχαν ἐνδείξεις ὅτι ἡ ὑπόθεση τῆς Κιλικίας μποροῦσε νὰ διευθετηθεῖ μὲ τὴν παραχώρηση, π.χ., τῆς ἐπαρχίας στὴν Τουρκία. Σὰν ἀντάλλαγμα, ἡ Γαλλία θὰ ἐξασφάλιζε τὴν ἐγγύηση τῶν Τούρκων γιὰ τὴν κατοχύρωση τῶν οἰκονομικῶν της συμφερόντων σὲ ὀλόκληρη τὴν ἐπικράτεια ποὺ ἔλεγχε τὸ κεμαλικὸ κίνημα.

Μιὰ πρώτη ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἔθνικιστὲς εἶχε πραγματοποιηθεῖ ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1919, ὅταν ὁ τότε Γάλλος ὑπατος ἀρμουςτής στὴν Παλαιστίνη, François Georges-Picot, εἶχε ἐπισκεφθεῖ τὴ Σεβάστεια. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὅμως, ὁ Μουσταφὰ Κεμάλ παρουσίαζε περισσότερο τὴν εἰκόνα ἐνὸς κινήματι, παρὰ τοῦ ἀρχηγοῦ μιᾶς ὑπεύθυνης κυβέρνησης. Γι' αὐτὸ, ἡ Γαλλία ἀπόφυγε νὰ προχωρήσει σὲ συγκεκριμένες προτάσεις².

Ἡ ἑναρξὴ τῶν ἐχθροπραξιῶν στὴν Κιλικία προκάλεσε μιὰ δευτέρη ἐπαφὴ, τὸν Μάιο τοῦ 1920. Πρωταγωνιστὴς τῆ φορὰ αὐτὴ ἦταν ὁ Robert de Caix. Σκοπὸς τῆς ἐπίσκεψῆς του στὴν Ἀγκυρα ἦταν ἡ ἑναρξὴ διαπραγματεύσεων μὲ τοὺς Τούρκους, γιὰ τὴν ἐπίτευξη μιᾶς προσωρινῆς ἐκεχειρίας στὸ μέτωπο τῆς Κιλικίας. Οἱ συνομιλίες πῆραν μιὰν ἀπρόβλεπτη τροπὴ καθὼς ὁ Κεμάλ ἐπιχείρησε, χωρὶς ἐπιτυχία, νὰ ἀρχίσει διάλογο ποὺ θὰ κάλυπτε τὶς τουρκικὲς ὑποθέσεις στὸ σύνολό τους. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ προσπάθησε νὰ ἐκμεταλλευτεῖ τὴν παρουσία τοῦ Γάλλου ἐπισήμου γιὰ νὰ ἀρχίσει διαπραγματεύσεις μὲ μιὰν ἀπὸ τὶς Μεγάλες Εὐρωπαϊκὲς Δυνάμεις. Σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο συλλογισμό, ἐπικεντρο τῶν διαπραγματεύσεων αὐτῶν θὰ ἦταν ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς ἐθνικιστικῆς κυβέρνησης.

Διαπιστώνοντας τὴν ἐπιμονὴ τοῦ συνομιλητῆ του νὰ μὴν παρασυρθεῖ σὲ συζητήσεις γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν εἶχε ἐξουσιοδοτηθεῖ, ὁ Κεμάλ προσπάθησε νὰ

2. *A.E. 170*: Ἀνυπόγραφη σημείωση τῆς 24.12.20. Γιὰ τὴ μέχρι στιγμῆς γενικὴ τοποθέτηση τοῦ προβλήματος, ἀντλήθηκαν ἑκτενὴ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν πρόσφατη μελέτη τῶν Chr. Andrew καὶ A. S. Kanya-Forstner, *δ.π.*, κεφάλαια ἀρ. 3-5 καί, κυρίως, ἀρ. 6-9.

κερδίσει τουλάχιστον όρισμένα όφέλη στο συγκεκριμένο πρόβλημα τής Κιλικίας. Οί δυο πλευρές συμφώνησαν, τελικά, στην εκκένωση τής επαρχίας από τις δυνάμεις κατοχής, με αντάλλαγμα σημαντικές οικονομικές παραχωρήσεις για τὰ γαλλικά συμφέροντα. 'Η εκκένωση θά ήταν σταδιακή και θά κάλυπτε τó σύνολο τής Κιλικίας και τών έδαφών που γειτόνευαν με τή Συρία (περιοχή 'Αιντάμπ³ - Κιλίς). 'Ανακεφαλαιώνοντας τις έντυπώσεις από τó ταξίδι του στην "Αγκυρα, ó de Caix κατάληγε στην έξής διαπίστωση:

«'Ισως τó θέμα τής ύπογραφής ενός τοπικού διακανονισμού με τούς έθνικιστές να είναι λεπτό τή στιγμή που τó γενικότερο πρόβλημα τής ειρήνης με τήν Τουρκία παραμένει σε έκκρεμότητα. Δυο προοπτικές προσφέρονται τώρα στους Συμμάχους: να συμφωνήσουν για τήν έπιβολή τής συνθήκης ειρήνης στους κύκλους τής "Αγκυρας ή να αφήσουν τὰ πράγματα όπως έχουν και να επιχειρήσουν σταδιακά να αρχίσουν διαπραγματεύσεις μαζί τους (. . .) Είναι φανερό πως ή κατάσταση θά εξελιχθεί κάπως έτσι. 'Επομένως θά ήταν άμέλεια από μέρος μας να μὴν αποφύγομε στο μεταξὺ άψιμαχίες (στήν Κιλικία) που οί "Αγγλοι και οί 'Ιταλοί δὲν μοιράζονται μαζί μας»⁴.

'Από τή στιγμή εκείνη, ó δρόμος για μιὰ προσέγγιση είχε ανοίξει. Οί γαλλικές άρχες τής Συρίας άρχισαν να εξετάζουν σοβαρά τήν πιθανότητα μιᾶς συμφωνίας με τούς Τούρκους. Στις 3 'Ιουνίου 1920, ó ύπατος άρμοστής, στρατηγός Henri Gouraud, έκφραζόταν ως έξής:

«Τó σχέδιο συνθήκης ειρήνης με τήν Τουρκία⁵ εδνοεί τόσο πολὺ τήν 'Ελλάδα (. . .) ώστε είναι αδύνατο να αποτραπεί μιὰ αίματηρή σύγκρουση (ανάμεσά τους). Γι' αυτό καλό είναι να μὴν καθυστεροῦμε (. . .) Θά ήταν πρὸς όφελός μας αν τó ύπουργείο τών 'Εξωτερικῶν έθετε τις βάσεις για μιὰ συνεννόηση με τούς κεμαλικούς, άποτέλεσμα τής όποιας θά ήταν ή όριστική κατάπαυση τών έχθροπραξιῶν με τις γαλλικές δυνάμεις (στήν Κιλικία)»⁶.

Δυο μέρες αργότερα, στην Κωνσταντινούπολη, ó ύπατος άρμοστής τής Γαλλίας, Jules Defrance, ύποστήριξε τήν ίδια πολιτική:

3. Σημερινό Γκαζιαντέπ.

4. *A.E. 113*: Έκθεση του Robert de Caix σχετικά με τήν άποστολή του στην "Αγκυρα, 7.6.20.

5. Έννοείται ή συνθήκη τών Σεβρών που δὲν είχε ακόμη ύπογραφεί.

6. *A.E. 170*: Gouraud πρὸς Millerand, 1150-1151 τῆς 3.6.20.

«Είναι καιρός πού εἶχα προτείνει τὴ σύναψη ἐνὸς τέτοιου συμφώνου μετὰ τὴ μετριοπαθὴ πτέρυγα τῶν ἐθνικιστῶν. Βασικὴ προϋπόθεση, ὅμως, εἶναι ἡ ὑπογραφή μιᾶς γενικῆς συνθήκης εἰρήνης, οἱ ὅροι τῆς ὁποίας θὰ γίνονταν ἀποδεκτοὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους (...) ᾿Αποτέλεσμα τῆς συνθήκης, σήμερα, εἶναι ὅτι οἱ περισσότεροὶ Τούρκοι ἔχουν ἀκολουθήσει τὸ ἐθνικιστικὸ κίνημα. ᾿Αν δὲν ἐπιφέρουμε οὐσιαστικὰς τροποποιήσεις στοὺς ὅρους τῆς συνθήκης, δὲν ἔχουμε ἐλπίδες γιὰ μιὰ ἑναρξη διαπραγματεύσεων μαζί τους»⁷.

Ἡ συνθήκη τῶν Σεβρῶν, πού τελικὰ ὑπογράφηκε στὶς 10 Αὐγούστου 1920, περιεῖχε, πράγματι, ὅρους εὐνοϊκοὺς γιὰ τὴν Ἑλλάδα. ᾿Απὸ τὴν πλευρὰ τῆς Τουρκίας τὴ συνθήκη ὑπέγραψαν μόνο οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ σουλτάνου. Οἱ κεμαλικοὶ ἦταν ἀποφασισμένοι νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα τους. Τὴν ἴδια μέρα, ἡ ᾿Αγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἰταλία ὑπέγραψαν ἓνα τριμερὲς σύμφωνο πού, μετὰξὺ ἄλλων, κατοχύρωνε τὴν ἐντολὴ γιὰ τὴ διοίκηση τῆς Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας στὴ Γαλλία καὶ τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Παλαιστίνης στὴν ᾿Αγγλία.

Ἡ Γαλλία δέχτηκε νὰ ὑπογράψει τὴ συνθήκη τῶν Σεβρῶν προκειμένου νὰ ἀποσοβηθεῖ μιὰ διάσπαση πού διαγραφόταν ἀναπόφευκτη στοὺς κόλπους τοῦ συμμαχικοῦ συνασπισμοῦ. Σύντομα, ὅμως, ἄρχισε νὰ ἀποζητᾶ τὴν εὐκαιρία πού θὰ προκαλοῦσε μιὰν ἀναθεώρηση τῶν ὅρων. Ἡ συνθήκη αὐτή, ἀπὸ τὴ φύση της, ἐξυπηρετοῦσε περισσότερο τὰ ἐλληνοβρετανικὰ συμφέροντα. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1920, τὴν πρωθυπουργία ἀνάλαβε ὁ Georges Leygues, βετεράνος τῆς ἀποικιακῆς πολιτικῆς, ἀρχηγὸς τοῦ «Συριακοῦ Κόμματος» στὴ βουλὴ καὶ ἐπίτιμος πρόεδρος τοῦ Συλλόγου Γαλλίας-᾿Ανατολῆς (*Comité France-Orient*)⁸. Οἱ ὅπαδοὶ μιᾶς πολιτικῆς περισσότερο ἐνεργητικῆς στὴν Ἑγγὺς ᾿Ανατολὴ ἄρχισαν νὰ πιέζουν καὶ πάλι τὴν κυβέρνηση γιὰ μιὰ προσέγγιση μετὰ τὸν Κεμάλ. Καθὼς, μάλιστα, ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἀπόβλεπε στὴν ἐπίτευξη τῆς κυβερνητικῆς ἐνότητας τῆς Τουρκίας, μιὰ ἀναθεώρηση τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν ἦταν προηγουμένως ἀναγκαία γιὰ νὰ κερδηθεῖ ἡ ἐμπιστοσύνη τῶν Τούρκων⁹.

Τὴν ἀφορμὴ πού τόσο ἐπίμονα ζητοῦσε ἡ Γαλλία, πρόσφεραν οἱ ἐλληνικὲς ἐκλογὲς τοῦ Νοεμβρίου 1920, πού προκαλέσαν τὴν πτώση τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου καὶ τὴν ἄνοδο τῆς παράταξης τῶν βασιλοφρόνων στὴν ἐξουσία. Ἡ ἐπάνοδος στὸ ἐλληνικὸ προσκήνιο πολιτικῶν πού, κατὰ τὸν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, εἶχαν ἐκφράσει γερμανόφιλα αἰσθήματα, ἦταν πρώτης τάξεως εὐκαιρία γιὰ τὴ γαλλικὴ κυβέρνηση νὰ ἀποδεδεμευτεῖ ἀπὸ τοὺς ἐνοχλητικὸς περιορι-

7. *A.E. 170*: Defrance πρὸς Millerand, 916-917 τῆς 5.6.20.

8. Πλήρης ὀνομασία: «*Comité France-Orient. Association nationale pour le développement du prestige, de l'influence et des intérêts français dans les pays orientaux*».

9. *A.E. 170*: Ἐπιστολὴ τοῦ Συλλόγου Γαλλίας-᾿Ανατολῆς πρὸς τὸν Leygues, 24.11.20.

σμούς που τής επέβαλλε ή συνθήκη των Σεβρών¹⁰. Έτσι, στα κυβερνητικά παρασκήνια, παράλληλα με τή γενική καταδίκη του αποτελέσματος των ελληνικών εκλογών, δημιουργήθηκε μιὰ κίνηση υπέρ τής προσέγγισης με τήν κεμαλική Τουρκία¹¹. Από τους κύριους συντελεστές υπήρξε ό φραγκολεβαντίνας πρώην πρόεδρος τής επιτροπής έξωτερικών υποθέσεων τής βουλής και πρώην ύπουργός Προπαγάνδας, βουλευτής Henri Franklin-Bouillon. Κάτοχος των μεθόδων τής προπαγάνδας, ό Franklin-Bouillon άνάπτυξε άρχικά τις άπόψεις του μέσα από τις στήλες τής εφημερίδας *Matin*. Άργότερα, όμως, έφτασε μέχρι να προτείνει άνεπίσημα στην κυβέρνηση ένα σχέδιο δράσης στην Έγγυς Άνατολή. Σύμφωνα με αυτό, ή Γαλλία έπρεπε να άποσύρει τις δυνάμεις κατοχής από τήν Κιλικία, σάν χειρονομία καλής θέλησης άπέναντι στην Τουρκία. Καθώς, μάλιστα, ή συνθήκη των Σεβρών δέν είχε άκόμη επικυρωθεί από κανέναν, ή γαλλική κυβέρνηση μπορούσε εύκολα να δικαιολογήσει τή στάση της στους ύπόλοιπους Συμμάχους. Άπέναντι στους κεμαλικούς, ό νέος προσανατολισμός τής γαλλικής πολιτικής θά έπαιρνε τή μορφή ενός πρώτου βήματος για τή σύναψη μιās συμφωνίας¹².

Γενικότερα, ένας λόγος που προκάλεσε τήν έκρηξη του τουρκόφιλου ρεύματος στη Γαλλία υπήρξε και ή διπλή έπαφή που είχε σημειωθεί ανάμεσα στην έθνικιστική Τουρκία και τή Σοβιετική Ένωση. Ήδη, από τó καλοκαίρι του 1920, βρίσκονταν στη Μόσχα εκπρόσωποι των κεμαλικών για διαπραγματεύσεις με στόχο τή σύναψη συμφώνου φιλίας. Τόν Οκτώβριο έφτασε στην Άγκυρα σοβιετική άποστολή για τόν ίδιο σκοπό. Στις πρωτεύουσες τής Δύσης επικράτησε ή γνώμη ότι οι διαπραγματεύσεις δέν έπρόκειτο να καρποφορήσουν, λόγω τής προτίμησης του Κεμάλ για άνάλογες πρωτοβουλίες που θά προέρχονταν από τή μεριά των Συμμάχων¹³. Πάντως, ό κίνδυνος για τή γαλλική πολιτική διαγράφηκε διπλός: όί άρχες τής σοβιετικής επανάστασης είχαν άποκτήσει ύποστηρικτές στους κόλπους του κεμαλικού κινήματος. Ή μερίδα αυτή, που άποτελούσε τήν άκραία παράταξη, μπορούσε να προβάλει αντιρρήσεις για μιὰ ένδεχόμενη προσέγγιση με τους Γάλλους. Κυρίως, όμως, ή Γαλλία διέτρεχε σοβαρό κίνδυνο να χάσει τήν προνομιούχο θέση τής πρώτης Εύρωπαϊκής Δύναμης που θά συνθηκολογούσε με τόν Κεμάλ. Άναπόφευκτη έπίπτωση θά ήταν ή άπώλεια των οικονομικών προνομίων που πρόσφερε μιὰ τέτοια θέση.

Ή κυβέρνηση του Παρισιού άποφάσισε ότι έπρεπε σύντομα να δοθεί κάποια λύση στο ζήτημα τής Κιλικίας. Οί εκεί γαλλικές δυνάμεις ήταν έπαρκείς για

10. *A.E.* 73: Billy προς Briand, 47 τής 23.1.21.

11. *D.B.F.P.* (35): Cheetam προς Curzon, 464 τής 8.2.21.

12. *A.E.* 170: Προτάσεις του Franklin-Bouillon προς τή γαλλική κυβέρνηση, 9.12.20.

13. *D.B.F.P.* (4, 6, 46): Rumbold προς Curzon, 13 τής 6.1.21. Περύληψη συνομιλίας Crowe-Fleuriau στο Foreign Office, 7.1.21. Curzon προς Rumbold, 206 τής 2.3.21.

μιάν αποτελεσματική αντιμετώπιση τῶν συμμοριῶν τῶν ἀτάκτων ποῦ δροῦσαν στήν ἐπαρχία αὐτή καί στά βόρεια σύνορα τῆς Συρίας. Ἦταν, ὅμως, ἀμφίβολο ἂν θά μπορούσαν νά ἐμποδίσουν μιὰ καλύτερα ὀργανωμένη ἐπίθεση τῶν κε-
μαλικῶν, κάτι ποῦ ἔπρεπε κανεῖς νά περιμένει μὲ τὴν εἴσοδο τῆς ἄνοιξης τοῦ
1921. Σὲ διάστημα ἑνὸς χρόνου, οἱ γαλλικὲς δυνάμεις κατοχῆς εἶχαν ἀυξηθεῖ
ἀπὸ 22.000 σὲ 34.000 ἄνδρες. Οἱ ἀπώλειες ἀνέρχονταν σὲ 6.500 περίπου ἄν-
δρες καί οἱ ἐπιχειρήσεις τῆς Κιλικίας εἶχαν στοιχίσει στὸ γαλλικὸ Κράτος
324.623.000 φράγκα. Κατάσταση ποῦ ὀδήγησε τὸν ὑπουργὸ Στρατιωτικῶν
Louis Barthou νά γράψει πρὸς τὸν Leygues τὰ ἐξῆς:

*«Ἡ Στρατιὰ τῆς Ἑγγῆς Ἀνατολῆς δὲν διαθέτει τὰ μέσα γιὰ νά ἀντε-
πεξέλθει μὲ ἐπιτυχία (. . .) Πρὸς τὸ παρὸν ἀντέχει, ἀλλὰ αὐριο μοροεῖ
νά ὑποκόψει λόγω ἔλλειψης ἐνισχύσεων. Ἐφόσον ἡ ἐνίσχυσὴ τῆς εἶναι
πράγμα ἀδύνατο, δὲν μένει παρὰ νά συνθηκολογήσουμε τὸ γρηγορότερο
μὲ τὸν Κεμάλ»¹⁴.*

Ἄλλὰ καί ὁ ἴδιος ὁ Leygues δὲν ἔκρυβε τὸν ἀληθινὸ προσανατολισμὸ τῆς
κυβέρνησής του:

*«Ἡ πολιτικὴ μας πρέπει νά τείνει πρὸς τὴ διάλυση τῶν παρεξηγήσεων
ποῦ ὀδήγησαν τοὺς ἐθνικιστὲς νά μᾶς ἀντιμετωπίσουν δυναμικά, σὲ μιὰ
περιοχὴ ποῦ κατέχομε προσωρινά, ἀλλὰ ποῦ εἴμαστε ἀποφασισμένοι
νά παραχωρήσουμε στήν Τουρκία μόλις ἐπικυρωθεῖ ἡ συνθήκη τῶν Σε-
βρῶν (. . .) Ἡ συμφωνία μεταξὺ Γάλλων καί Τούρκων γιὰ τὸ θέμα τῆς
Κιλικίας θά πραγματοποιηθεῖ χωρὶς δυσκολίες ὅταν λυθεῖ τὸ σύνολο τῶν
προβλημάτων ποῦ ἔχον προκύψει ἀπὸ τὴ γενικότερη συνθήκη εἰρήνης
μὲ τὴν Τουρκία. Τὸ κυριότερο ἐμπόδιο γιὰ ἕναν τοπικὸ γαλλοτουρκικὸ
διακανονισμὸ ἀποτελοῦν οἱ διεθνεῖς δυσκολίες ποῦ δημιούργησε ἡ συνθή-
κη τῶν Σεβρῶν. Οἱ περιστάσεις αὐτὲς ἐξηγοῦν καί γιατί οἱ συνομιλίες
τῶν κ.κ. Georges-Picot καί de Caix στὴ Σεβάστεια καί στὴ Ἄγκυρα
δὲν εἶχαν θετικὸ ἀποτέλεσμα»¹⁵.*

Αὐτὴ ὑπῆρξε καί ἡ τελευταία ἐκτίμηση τῆς κατάστασης ἀπὸ τὸν Γάλλο
πρωθυπουργό. Στις 17 Ἰανουαρίου, ἡ κυβέρνηση ἀνατράπηκε. Ὑστερα ἀπὸ
μιάν ἀποτυχημένη προσπάθεια τοῦ προέδρου τῆς βουλῆς, Raoul Peret, νά σχη-
ματίσει νέα κυβέρνηση, τὴν πρωθυπουργία ἀνάλαβε ὁ Aristide Briand. Λίγες
μέρες χωρίτερα, ὁ καινούριος πρωθυπουργὸς εἶχε δηλώσει ἐμπιστευτικὰ ὅτι

14. *A.E. 114*: Barthou πρὸς Leygues, ἔκθεση ἀρ. 24 τῆς 11.1.21. Barthou πρὸς Briand,
ἔκθεση ἀρ. 913 τῆς 18.2.21.

15. *A.E. 137 - A.E. 170*: Leygues πρὸς Gouraud, 48-50 τῆς 12.1.21.

σὲ περίπτωση ποὺ ἀνέβαινε στὴν ἐξουσία σκόπευε νὰ ἐπιμείνει ἰδιαίτερα σὲ δυὸ θέματα: στὴν ἀναθεώρηση τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν καὶ στὴ σύναψη συμφωνίας μὲ τὸν Κεμάλ¹⁶.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ οἱ Τούρκοι ἀνάπτυσαν μιὰν ἀπροσδόκητη ὕψο καὶ ἀνέλπιστη πρωτοβουλία. Στὶς 8 Ἰανουαρίου ἔφτασε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ Ρώμη ὁ Ἀχμέτ Ριζᾶ, ποὺ εἶχε διατελέσει στὸ παρελθὸν πρόεδρος τοῦ ὀθωμανικοῦ κοινοβουλίου. Σκοπὸς του ἦταν νὰ συναντηθεῖ μὲ πρόσωπα ποὺ βρίσκονταν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν κυβέρνησιν τῆς Ἀγκυρας καὶ νὰ ἐξετάσει μαζί τους τὴ διερεύνησιν ἑνὸς τρόπου συνεννόησιν ἀνάμεσα στοὺς κύκλους τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τῆς Ἀγκυρας καί, κυρίως, τίς δυνατότητες ἐπαφῆς μὲ τὴ Γαλλία γιὰ τὴ ρύθμισιν τοῦ ζητήματος τῆς Κιλικίας¹⁷. Ὁ Ἀχμέτ Ριζᾶ, προτοῦ πάει στὴ Ρώμη, εἶχε περάσει ἀπὸ τὸ Παρίσι, ὅπου ἔγινε δεκτὸς ἀπὸ τὸν Leygues. Ἀπὸ τὴ συνάντησιν αὐτὴ εἶχε διαπιστώσει ὅτι καὶ ἀπὸ τὴ γαλλικὴ πλευρὰ ὑπῆρχαν στοιχεῖα ποὺ ἐνθάρρυναν τὴν ἔναρξιν διαπραγματεύσεων¹⁸. Τὸ κυριότερο πρόσωπο μὲ τὸ ὁποῖο συναντήθηκε στὴ Ρώμη ἦταν ὁ Τζαμί μπέης, εἰδικὸς ἀπεσταλμένος τοῦ Κεμάλ γιὰ τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὸ συντονισμὸ τῆς προπαγάνδας τοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος στὶς χῶρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Χάρη στὶς ἰταλικὰς ἀρχάς, ὁ Τζαμί μπέης εἶχε ἐπιπλέον τὴ δυνατότητα ἀπευθείας ἐπικοινωνίας μὲ τὴν Ἀγκυρα μὲσω τηλεγράφου¹⁹.

Στὶς 10 Ἰανουαρίου οἱ Τούρκοι ἀνακοίνωσαν ἀπὸ κοινοῦ τοὺς ὅρους τους σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς Κιλικίας: ὀργάνωσιν μεικτῆς χωροφυλακῆς κάτω ἀπὸ τὸν ἑλεγχὸ Γάλλων ἀξιωματικῶν, ταυτόχρονη ἐκκένωσιν τῆς ἐπαρχίας ἀπὸ τὸ γαλλικὸ στρατὸ καὶ τίς δυνάμεις τοῦ Κεμάλ, τέλος, ἀναπροσαρμογὴ τῶν νοτιοανατολικῶν συνόρων μὲ τὴν παραχώρησιν τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀιντάμπ στὴν Τουρκία. Ἡ κυβέρνησιν τοῦ Παρισιοῦ ἀντέταξε τίς προτάσεις τῆς στὶς 12 Ἰανουαρίου. Δέχτηκε τὴν ἰδέαν τῆς ὀργάνωσιν μεικτῆς χωροφυλακῆς καὶ τῆς παραχώρησιν τοῦ Ἀιντάμπ, ζήτησε, ὅμως, ἡ ἐκκένωσιν τῆς Κιλικίας νὰ πραγματοποιηθεῖ σὲ δυὸ στάδια. Πρῶτα ἀπὸ τοὺς κεμαλικούς καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴ Στρατιὰ τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς. Ζήτησε, ἐπίσης, ἐγγυήσεις ἀπὸ τὸν Κεμάλ ὅτι θὰ παρεμπόδιζε κάθε ἐπίθεσιν ἢ ὀργάνωσιν προπαγάνδας σὲ βάρος τῆς γαλλικῆς κατοχῆς στὴ Συρία. Τέλος, διευκρίνισε ὅτι, πέρα ἀπὸ τὴ σύναψιν ἑνὸς τοπικοῦ διακανονισμοῦ μὲ περιορισμένη ἐφαρμογὴ, δὲν ἦταν διατεθειμένη νὰ

16. *A.E. 73*: Billy πρὸς Briand, 27 τῆς 18.1.21. *A.Y.E. A5/II*: Μεταξᾶς πρὸς Ράλλη, 8052 τῆς 15.1.21, χ.ἀ. τῆς 15.1.21 καὶ 16.1.21, 75 τῆς 21.1.21. Billy πρὸς Ράλλη, 14 τῆς 19.1.21. *D.B.F.P. (12)*: Ἔγγραμμά Nicolson σχετικὰ μὲ τὴν ἀναθεώρησιν τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν, 18.1.21.

17. *A.E. 162*: Barrère πρὸς Leygues, 51-58 τῆς 10.1.21. *A.Y.E. A5/VI (1)*: Μεταξᾶς πρὸς Ράλλη, 27 τῆς 19.1.21. *D.B.F.P. (17)*: Curzon πρὸς Hardinge, 243 τῆς 24.1.21.

18. *A.E. 162*: Ἐπιστολὴ Ἀχμέτ Ριζᾶ πρὸς Κεμάλ, 19.1.21.

19. *A.E. 162*: Barrère πρὸς Leygues, 88 τῆς 15.1.21.

ἀρχίσει μὲ τοὺς Τούρκους, χωριστὰ ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους Συμμάχους, διαπραγματεύσεις μὲ στόχο τὴν ἀναθεώρηση τῆς συνθήκης τῶν Σεβρών²⁰.

Ὁ Ἀχμέτ Ριζᾶ χαρακτήρισε τὴν ἀπάντηση τῶν Γάλλων ἰδιαίτερα ἱκανοποιητικὴ καὶ ἐξέφρασε τὴν πεποίθηση ὅτι ὁ Κεμάλ θὰ ἀκολουθοῦσε τὴν ἴδια γραμμὴ μὲ προθυμία. Ἡ ὀθωμανικὴ διάσκεψη τῆς Ρώμης ἔληξε στὶς 22 Ἰανουαρίου. Οἱ Τούρκοι συμφώνησαν μεταξύ τους γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας στὸ σύνολο τῆς Μικρασίας (συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ζώνης τῆς Σμύρνης, τὴ διοίκηση τῆς ὁποίας εἶχε ἀναλάβει ἡ Ἑλλάδα), γιὰ τὴν ἐπιστροφή τῆς ἀνατολικῆς Θράκης στὴν Τουρκία, καὶ γιὰ τὴν προστασία τῶν χριστιανικῶν μειονοτήτων, ὅπως εἶχε διατυπωθεῖ ἀπὸ τὶς πρόσφατες διεθνεῖς συνθήκες²¹.

Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ δώσει κανεὶς ἰδιαίτερη σημασία στὶς συνομιλίες τῆς Ρώμης. Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ ὑπάρχουν, πρόκειται κυρίως γιὰ μιὰ πρωτοβουλία ποὺ ἀνάπτυξαν οἱ κύκλοι τῆς Κωνσταντινούπολης, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ ἐδραιώσουν τὴν ἀνυπαρκτὴ ἐξουσία τους. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀνταπόκριση τῶν Γάλλων ὑπῆρξε συγκρατημένη καὶ σχετικὰ ἀσαφής. Γιὰ τὴν κυβέρνηση τοῦ Παρισιοῦ, ὁ δρόμος γιὰ τὴν ἐπίλυση τοῦ ζητήματος τῆς Κιλικίας κατάληγε στὴν Ἄγκυρα χωρὶς νὰ περνᾷ προηγουμένως ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κεμάλ δὲν γνωστοποίησε σὲ καμιὰ στιγμή τὶς ἀπόψεις του. Ἀποφασισμένος νὰ παραμερίσει ὅποιοιδήποτε συμβιβασμὸ μὲ τὴν ἐξουσία τῆς Κωνσταντινούπολης, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος εἶχε, στὴν οὐσία, διακόψει κάθε ἐπικοινωνία μὲ τὸ περιβάλλον τοῦ σουλτάνου²².

Τέλη Ἰανουαρίου, τὸ Ἀνώτατο Συμβούλιο τῶν Συμμάχων ἀποφάσισε τὴ σύγκληση μιᾶς ἔκτακτης διάσκεψης γιὰ τὸ Ἀνατολικὸ Ζήτημα, στὸ Λονδίνο. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ τῆς συμμαχικῆς ἡγεσίας, ἀποφασίστηκε καὶ ἡ πρόσκληση ἀντιπροσώπων ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Τουρκία. Ἡ παρουσία τοῦ ἴδιου τοῦ Κεμάλ ἢ ἐιδικῶν ἀπεσταλμένων του στοὺς κόλπους τῆς τουρκικῆς ἀντιπροσωπείας θεωρήθηκε ἀπαραίτητο στοιχεῖο γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς διάσκεψης²³.

Ἡ πρόσκληση αὐτὴ προκάλεσε διάφορες ἀντιδράσεις. Ἡ κυβέρνηση τοῦ

20. *A.E. 162*: Barrère πρὸς Leygues, 51-58 τῆς 10.1.21. Leygues πρὸς Barrère, 120 τῆς 12.1.21, 136-137 τῆς 15.1.21.

21. *A.E. 162*: Barrère πρὸς Briand, 129-130 τῆς 22.1.21.

22. *A.E. 162*: Defrance πρὸς Leygues, 73-79 τῆς 16.1.21.

23. *A.E. 163*: Briand πρὸς Defrance 244, πρὸς Billy 63 τῆς 25.1.21 *A.Y.E. A2*: Billy πρὸς Ράλλη, 16 τῆς 26.1.21. Ράλλη πρὸς Billy καὶ Granville, 502-503 τῆς 28.1.21. *A.Y.E. A18*: Μεταξᾶς πρὸς Ράλλη, 145 τῆς 25.1.21, 145β τῆς 26.1.21, 184 τῆς 28.1.21. Graville πρὸς Ράλλη, 13 τῆς 27.1.21. Παγκαβῆς πρὸς Ράλλη, χ.δ. τῆς 29.1.21. *D.B.F.P. (19, 20, 23, 27, 28)*: Hardinge πρὸς Tyrel 59, πρὸς Curzon 60 τῆς 26.1.21. Granville πρὸς Curzon, 37 τῆς 27.1.21, 41 τῆς 28.1.21, 42 τῆς 29.1.21.

σουλτάνου προσφέρθηκε να τη διαβιβάσει χωρίς καθυστέρηση στην "Αγκυρα. 'Η συμμετοχή των εθνικιστών στους κόλπους της όθωμανικής αντιπροσωπείας όχι μόνο θα επισφράγιζε την πολυπύθητη προσέγγιση ανάμεσα στις δυο κυβερνήσεις της Τουρκίας, αλλά και θα έπισημοποιούσε την εξάρτηση του Κεμάλ από την εξουσία της Κωνσταντινούπολης²⁴. 'Αντίθετα, οι κύκλοι της "Αγκυρας επιχείρησαν να δώσουν στην πρόσκληση του 'Ανώτατου Συμβουλίου διαστάσεις επίσημης αναγνώρισης του κινήματος από τους Συμμάχους. 'Η απάντηση του Κεμάλ έφτασε στην Κωνσταντινούπολη στις 29 'Ιανουαρίου: ή κυβέρνηση της "Αγκυρας ήταν νόμιμη αρχή, υπεύθυνη να διαπραγματευτεί μόνη της τις υποθέσεις της Τουρκίας. Στο Λονδίνο έπρεπε να σταλεί μόνο ή δική της αντιπροσωπεία. Οι απέσταλμένοι του σουλτάνου μπορούσαν να παρευρισκονται μόνο με την ιδιότητα έμπειρογνομώνων. 'Η όλη κατάσταση έστεινε προς την αποστολή δυο ανεξάρτητων τουρκικών αντιπροσωπειών²⁵.

'Η αδιαλλαξία των εθνικιστών έφερε τις κυβερνήσεις των Δυνάμεων σε δύσκολη θέση. 'Ο Βρετανός ύπουργός 'Εξωτερικών λόρδος Curzon δήλωσε ότι οι Σύμμαχοι δέν έπρεπε να αναμειχθούν στο πρόβλημα του καθορισμού άρμοδιότητων ανάμεσα στους Τούρκους, αλλά, αντίθετα, να τους αντιμετώπισουν σαν μιá και μοναδική αντιπροσωπεία²⁶. Τά πράγματα δυσκόλεψαν όταν οι απέσταλμένοι του Κεμάλ διακήρυξαν ότι δέν ήταν διατεθειμένοι να συνεχίσουν τό ταξίδι τους μέχρι τό Λονδίνο, άν προηγουμένως δέν δέχονταν επίσημη πρόσκληση από τους Συμμάχους.

«Οι κεμαλικοί ειδοποιήθηκαν όνομαστικά από τους Συμμάχους μέσω της κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης, πού αναγνωρίζουμε σαν τη μόνη όθωμανική αρχή. Αυτό είναι άρκετό. "Αν δέν επιθυμούν να έρθουν, τότε ή διάσκεψη θα πραγματοποιηθεί χωρίς τη δική τους συμμετοχή. "Αν ύποχωρήσουμε τώρα στις αξιώσεις της "Αγκυρας, θα πρόκειται για μιá πράξη αδυναμίας ίκανή να καταστήσει άκόμη πιό δυσέυρετη τη λύση του "Ανατολικού Ζητήματος».

έγραφε, φανερά έννευρισμένος, ό Philippe Berthelot, γενικός γραμματέας του Quai d'Orsay²⁷.

24. *A.E. 163*: Defrance προς Briand, 171 της 26.1.21, 184-185 της 29.1.21. *D.B.F.P.* (21, 26): Rumbold προς Curzon, 57 της 26.1.21, 62 της 28.1.21.

25. *A.E. 163*: Defrance προς Briand, 190-191 της 29.1.21, 200 της 31.1.21, 241 της 6.2.21. *A.Y.E. A5/VI (1)*: Κανελλόπουλος προς Ράλλη, 345 της 31.1.21, 554 της 7.2.21. Μεταξάς προς Ράλλη, χ.ά. της 1.2.21. *D.B.F.P.* (30): Rumbold προς Curzon, 70 της 31.1.21.

26. *D.B.F.P.* (36, 37): Curzon προς Rumbold 91, προς Hardinge 70, προς Buchanan 43 της 11.2.21. Curzon προς Buchanan, 154 της 12.2.21.

27. *A.E. 163*: Saint-Aulaire προς Briand, 87 της 10.2.21. *A.E. 164*: Barrère προς

Ἡ προσπάθεια τῶν Τούρκων ἐθνικιστῶν κατάληξε τελικὰ σὲ ἀποτυχία. Ὁ αὐστηρὸς τόνος τῶν Γάλλων τοὺς ἔπεισε νὰ μὴν ἐπιμείνουν περισσότερο στὶς ἀξιώσεις καὶ νὰ ἀποδεχτοῦν τὴ συμμετοχὴ τους μέσα στὰ πλαίσια ποὺ εἶχαν ἐπιβάλλει οἱ Σύμμαχοι. Στὴν πραγματικότητα, ὅμως, ὑπῆρξαν οἱ οὐσιαστικοὶ πρωταγωνιστὲς τῆς διάσκεψης, ἐπισκιάζοντας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν συνεδριάσεων τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ σουλτάνου. Ὅσο γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεία, ὁ τρόπος συμμετοχῆς τῆς ἀποδείχτηκε ἐντελῶς ξεπερασμένος ἀπὸ τὰ γεγονότα. Προορισμένη νὰ συμβιβάζει τὰ ἀσυμβίβαστα, ἡ διάσκεψη τοῦ Λονδίνου δὲν κατάληξε σὲ κανένα ἀποτέλεσμα. Ἐπέτρεψε κυρίως μιὰ πρώτη ἐπαφὴ τῶν Συμμάχων μὲ τοὺς νεοφερμένους, στὴν τράπεζα τῶν διαπραγματεύσεων, κεμαλικούς²⁸.

Μέσα στὸ κλίμα αὐτό, ἄρχισαν διμερεῖς διαπραγματεύσεις ἀνάμεσα στοὺς Γάλλους καὶ τοὺς ἀπεσταλμένους τῆς Ἀγκυρας γιὰ τὸ ζήτημα τῆς Κιλικίας. Ἐπικεφαλῆς τῆς κεμαλικῆς ἀντιπροσωπείας ἦταν ὁ Μπεκίρ Σαμί μπέης, ποὺ εἶχε διοριστεῖ λαϊκὸς ἐπίτροπος γιὰ τὶς ἐξωτερικὲς ὑποθέσεις ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο. Ἐπρόκειτο γιὰ ἕνα ἀπὸ τοὺς πιὸ θερμοὺς φίλους τῆς Γαλλίας στὸ ἄμεσο περιβάλλον τοῦ Κεμάλ. Ὁ Μπεκίρ Σαμί εἶχε δηλώσει πρὶν ἀπὸ τὴ διάσκεψη ὅτι προσκόμιζε συγκεκριμένες προτάσεις γιὰ τὰ θέματα ποὺ εἶχε θίξει ὁ Ἀχμέτ Ριζᾶ ἕνα μῆνα νωρίτερα. Σκοπὸς του στὸ Λονδίνο ἦταν νὰ ἀρχίσει διαπραγματεύσεις μὲ τὴ γαλλικὴ ἀντιπροσωπεία. Ἡ σύναψη ἐνὸς συμφωνίου γιὰ τὸ ζήτημα τῆς Κιλικίας δὲν ἔπρεπε, κατὰ τὴ γνώμη του, νὰ συναντήσῃ ἀνυπερβλήτα ἐμπόδια²⁹. Οἱ γαλλοτουρκικὲς συνομιλίες ἄρχισαν στὶς 5 Μαρτίου. Χαρακτηριστικὲς τοῦ πνεύματος ποὺ ἐπικρατοῦσε εἶναι οἱ κρίσεις τοῦ Briand:

«Σήμερα τὸ πρωὶ εἶχαμε, ὁ Philippe³⁰ καὶ ἐγώ, μιὰ συνάντηση ἀπὸ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες μὲ τὸν Μπεκίρ Σαμί. Τοῦ ὑποδείξαμε σὲ γενικὲς γραμμὲς τοὺς ὅρους μας καὶ τοὺς δέχτηκε ὀλους. Ἐλπίζω νὰ ἔχουμε τακτοποιήσει τὰ πάντα μέχρι τὴ Δευτέρα. Οἱ βάσεις εἶναι: 1) Παραχώρηση στὸν Τούρκο τοῦ ἐδάφους ἀνάμεσα στὸ Djai-han³¹ καὶ μιὰ γραμμὴ ποὺ νὰ ἀρχίζει ἀπὸ τὸν κόλπο τῆς Ἀλεξανδρέττας. Ἡ πόλη αὐτὴ θὰ παραμείνει κάτω ἀπὸ δικό μας ἔλεγχο. Τοὺς παραχωροῦμε τὸ Ἄιντάμπ, τὸ Κιλίς καὶ ὅλες τὶς ἄλλες πόλεις τῆς Κιλικίας. 2) Ἀποχώρηση Τούρ-

Briand, 304-308 τῆς 18.2.21. Berthelot πρὸς Barrère, 448-450 τῆς 19.2.21. Α.Υ.Ε. Α5/VI (1): Μεταξᾶς πρὸς Ράλλη, 229 τῆς 6.2.21.

28. Α.Ε. 164: Διάσκεψη Λονδίνου. Πρακτικά. Α.Υ.Ε. Α1, Α2, Α18: Ἐκτενὴ στοιχεῖα γύρω ἀπὸ τὴ διάσκεψη τοῦ Λονδίνου.

29. Α.Ε. 164: Barrère πρὸς Briand, 317 τῆς 18.2.21.

30. Philippe Berthelot.

31. Σεῦχάν ἢ Σάρος ποταμὸς - περιφέρεια Ἀδάνων.

κων καὶ Γάλλων καὶ ὀργάνωση μεικτῆς χωροφυλακῆς κάτω ἀπὸ τὴ διοίκηση δικῶν μας ἀξιωματικῶν. Ἐπιβίωση τῶν οἰκονομικῶν μας δικαιωμάτων στὴν Κιλικία καὶ, γενικότερα, σὲ ὀλόκληρη τὴ ζώνη ποὺ παραχωρήθηκε σὲ μᾶς ἀπὸ τὸ τριμερὲς σύμφωνο. 3) Παραχώρηση στοὺς Τούρκους τοῦ λιμανιοῦ τῆς Μερσίνας. 4) Εἰδικὸ τελωνειακὸ καθεστῶς στὴν περιοχὴ ποὺ συνορεύει μὲ τὴ Συρία. 5) Ἐπιβίωση τῶν δικαιωμάτων μας στὸ σιδηροδρομικὸ δίκτυο τῆς Μικρασίας. 6) Ἄμεση κατάπαυση τῶν ἐχθροπραξιῶν. 7) Ἀνταλλαγὴ τῶν αἰχμαλώτων πολέμου. Τὰ πάντα μέσα σὲ κλίμα φιλίας καὶ εὐχρηστοῦς συνεργασίας»³².

Δυσκολίες ἀνάκλυψαν σὲ δυὸ διαφορετικὰ σημεῖα: οἱ Τούρκοι ἀρνήθηκαν νὰ προσδιορίσουν μὲ ἀκρίβεια τὴ ζώνη ὅπου, κατὰ τὸ τριμερὲς σύμφωνο, ἡ Γαλλία εἶχε οἰκονομικὴ προτεραιότητα σὲ σχέση μὲ τοὺς ἄλλους Συμμάχους. Ἐπιπλέον, ἐπίσης, νὰ παραμείνει σὲ τουρκικὸ ἔδαφος ὀλόκληρο τὸ τμήμα τοῦ σιδηροδρόμου τῆς Βαγδάτης ποὺ διέσχιζε τὴν Κιλικία καὶ τὴν περιοχὴ κατὰ μῆκος τῶν συνόρων μὲ τὴ Συρία. Δέχτηκαν, ὅμως, νὰ παραχωρήσουν τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τὴν ἐκμετάλλευσή του σὲ γαλλικὴ ἐταιρεία. Στις 8 Μαρτίου, στὸ Παρίσι, οἱ ἐπιτροπὲς ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς βουλῆς καὶ τῆς γερουσίας ἀπόρριψαν ὅποιαδήποτε ὑποχώρηση στὶς ἀξιώσεις τῶν κεμαλικῶν. Ἀνάλογη ἀπόφαση ἐξέδωσε καὶ τὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο τὸ ἴδιο βράδυ³³. Ἡ ἐπιμονή, ὅμως, τῶν Τούρκων ἀνάγκασε τὸν Briand νὰ παρακάμψει τὶς ἀποφάσεις αὐτὲς καὶ νὰ προχωρήσει στὴ συνάψιν τῆς συμφωνίας.

Τὸ γαλλοτουρκικὸ σύμφωνο ὑπογράφηκε στις 11 Μαρτίου καὶ περιλάμβανε:

- 1) Τὴν ἄμεση κατάπαυση τῶν ἐχθροπραξιῶν στὸ μέτωπο τῆς Κιλικίας.
- 2) Τὴν ἐκκένωση τῆς ἐπαρχίας ἀπὸ τὸν τουρκικὸ στρατὸ καὶ τὶς γαλλικὲς δυνάμεις κατοχῆς σὲ διάστημα τριάντα ἡμερῶν, μὲ βασικὴ προϋπόθεση τὸν ἔγκαιρο ἀφοπλισμὸ τῶν συμμαχοῦντων ἀτάκτων.
- 3) Τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν αἰχμαλώτων πολέμου.
- 4) Διαβεβαιώσεις γιὰ τὴν προστασίαν τῶν ἐθνικῶν μειονοτήτων.
- 5) Τὴ γαλλοτουρκικὴ οἰκονομικὴ συνεργασία μὲ τὴν ἐξασφάλισιν προτεραιότητος στὶς γαλλικὲς ἐπιχειρήσεις³⁴.
- 6) Τὴ συνεργασία τοῦ ὀθωμανικοῦ κεφαλαίου μὲ τὸ ἀντίστοιχο γαλλικὸ γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Κιλικίας. Τὸ σύμφωνο ὅα εἶχε προσωρινὴ διάρκεια ἐφαρμογῆς μέχρι τῆς συνάψεως, ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρὰς, μιᾶς συνθήκης μὲ εὐρύτερη ἔκτασιν³⁵.

32. *A.E. 170*: Briand πρὸς Bonnevey, ἐπιστολὴ τῆς 5.3.21.

33. *A.E. 170*: Bonnevey πρὸς Briand, 752 τῆς 8.3.21.

34. Ἡ προτεραιότητα αὕτη ἀφοροῦσε οἰκονομικὲς παραχωρήσεις ποὺ ἐπεκτείνονταν στὰ βιλαιτία τοῦ Νταρμπεκίρ, τῆς Σεβάστειας καὶ τοῦ Μαμουρέτ-Ἐλ-Ἀζίζ.

35. *A.E. 170*: Κείμενο τοῦ γαλλοκεμαλικῶν συμφώνου τῆς 11.3.21. *A.Y.E. A2 - A.Y.E. A18*: Καλογερόπουλος πρὸς Μπαλτατζή, 152 τῆς 2.3.21 π.ῆ. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Μελάς πρὸς Ἀρχηγεῖο Στρατιᾶς Μικρᾶς Ἀσίας, 44 τῆς 6.3.21 π.ῆ.

«Σήμερα 11 Μαρτίου στις 9.30' τὸ βράδυ ὑπογράψαμε εἰρήνη μὲ τὸν Κεμάλ κάτω ἀπὸ ὄρους πὸν ἐξυψηρετοῦν περισσότερο τὰ δικά του συμφέροντα, ἀφοῦ προϋποθέτουν τὴν ἀναγνώριση τῆς ἐθνικιστικῆς κυβερνήσεως τῆς Τουρκίας. Πρὶν ἀπὸ δυὸ μέρες σὰς ἔγραψα ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶχαν ξαφνικὰ ἀπαιτήσει τὴ διατήρηση τοῦ σιδηροδρόμου τῆς Βαγδάτης σὲ ὀθωμανικὸ ἔδαφος. Ἀντισταθίκαμε πολὺν προτοῦ ὑποχωρήσουμε φαινομενικά, κρατήσαμε ὅμως ὅτι ἔχει ὀδισιατικὴ σημασία. Στὴν πραγματικότητα δυσκολευτήκαμε ἀπὸ διάφορους παράγοντες: 1) Τὴ μεγάλη ἐπιθυμία τοῦ κ. Briand νὰ συνθηκολογήσει μὲ τοὺς Τοῦρκους κυρίως γιὰ τὰ οἰκονομικὰ ἀνταλλάγματα (. . .) 2) Ὁ συνταγματάρχης Mougin³⁶ (. . .), λόγῳ μᾶς ἀρρωστημένης σχεδὸν τουρκοφιλίας, πείξε συνέχεια τὸν κ. Briand καὶ μᾶς γιὰ νὰ προβοῦμε σὲ παραχωρήσεις, ἐπειδὴ πίστευε ὅτι δὲν ἤμασταν ἀνεκτικοὶ ὅσο ἔπρεπε στὶς ἀξιώσεις τῶν συνομιλητῶν μας. 3) Ἡ ἀντιπροσωπεία τῆς Ἀγκυρας ἀποτελεῖται ἀπὸ στελέχη πὸν ἀπαιτοῦσαν ἀπὸ τὸν Μπεκίρ Σαμί νὰ προβάλει ὑπερβολικὰς ἀξιώσεις. Ἀντιλαμβάνεστε πόσο πολὺ μᾶς κούρασαν τὰ παζαρέματα αὐτὰ (. . .) Σὲ τελευταία ἀνάλυση δὲν εἴμαστε δυσραστημένοι. Πετύχαμε ἐπιτέλους τὴν εἰρήνην στὰ σύνορα τῆς Συρίας, κάτι πὸν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ περιορίσουμε τις δαπάνες καὶ τις στρατιωτικὰς μᾶς δυνάμεις, θέτοντας παράλληλα τέρμα σὲ ἀδικαιολόγητες ἀπώλειες (. . .) Ἔχουμε τὴν αἴσθησιν ὅτι κάτω ἀπὸ τέτοιες συνθῆκες δὲν μπορούσαμε νὰ πετύχουμε πὸ πολλὰ. Δὲν μετανιώνουμε ἂν οἱ Τοῦρκοι κέρδισαν περισσότερα. Ἐπιπλέον, ἡ ἀτμόσφαιρα ὑπῆρξε φιλικὴ καὶ πιστεύουμε ὅτι στὸ μέλλον θὰ καλλιεργήσουμε μαζί τους σχέσεις χωρὶς προκαταλήψεις ἢ ἀπότερους σκοποῦς»

Ἐγραφε ὁ Kammerer, προϊστάμενος τῆς διεύθυνσης Ἀσίας καὶ Ὁκεανίας τοῦ Quai d'Orsay, πρὸς τὸν Robert de Caix, στὴ Βηρυττό³⁷. Ὁ Briand, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ δικαιολογήσει τὴν πολιτικὴ τῆς κυβερνήσεώς του, τηλεγραφοῦσε πρὸς τὶς γαλλικὰς ἀρχὰς τῆς Ἐγγύς Ἀνατολῆς τὰ ἑξῆς:

«Τὴν ὑπογραφήν τοῦ γαλλοτουρκικοῦ συμφωνίου ἐπέβαλλαν συγχρόνως ἡ γαλλικὴ κοινὴ γνώμη καὶ ἡ βουλὴ, ἐκφράζοντας τὶς οἰκονομικὰς ἀνάγκες πὸν μᾶς ὀδηγοῦν στὴν ἀποκατάσταση καὶ στὴν ἐνίσχυση τῶν παλιῶν μας σχέσεων καὶ στὴν ἐξασφάλιση τοῦ γοίτρου μας στὴν Τουρκία».³⁸

36. Μέλος τῆς γαλλικῆς ἀντιπροσωπείας στὴ διάσκεψιν τοῦ Λονδίνου. Ἀργότερα, τὸ 1922, διετέλεσε στρατιωτικὸς σύμβουλος τῆς Γαλλίας στὴν Ἀγκυρα.

37. *A.E. 171*: Kammerer πρὸς de Caix, ἐπιστολὴ τῆς 11.3.21.

38. *A.E. 137 - A.E. 171*: Briand πρὸς de Caix 397-403, πρὸς Pellé 719-725, πρὸς Saint-Aulaire, 1044-1055 τῆς 29.3.21.

Ἡ ὑπογραφή τοῦ συμφώνου τοῦ Λονδίνου ἀποτελεῖ τὴν πρώτη ὑλοποίηση τῆς γαλλοτουρκικῆς προσέγγισης. Χρειάστηκαν ἑπτὰ ὀλόκληροι μῆνες γιὰ νὰ τεθεῖ, ὕστερα ἀπὸ ἐπίπονες προσπάθειες, σὲ ἐφαρμογή. Στὴν ἀνάλυση τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν εἶναι ἀφιερωμένη ἡ ἐπόμενη ἐνόητα τῆς μελέτης.

**B. Ἡ ἀποστολὴ Franklin-Bouillon καὶ ἡ συμφωνία τῆς Ἄγκυρας
(Μάρτιος-Ὀκτώβριος 1921)**

Οἱ διάφορες ἀντιδράσεις ποὺ προκάλεσε ἡ ὑπογραφή τοῦ γαλλοτουρκικοῦ συμφώνου ἔγιναν γρήγορα αἰσθητές.

Στὶς 14 Μαρτίου, στὸ Λονδίνο, ὁ ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν τῆς Ἑλλάδας, Δημήτριος Γούναρης, δήλωσε ὅτι ἡ προσέγγιση μὲ τὴ Γαλλία ἐπέτρεπε τὴ στρατιωτικὴ ἐνίσχυση τῶν Τούρκων ἐθνικιστῶν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν παράταση τῶν ἐχθροπραξιῶν στὸ μικρασιατικὸ μέτωπο³⁹. Ἀνεξάρτητα, ὅμως, ἀπὸ τὴ σύναψη τοῦ γαλλοτουρκικοῦ συμφώνου, ἡ κυβέρνησις τῆς Ἀθήνας εἶχε ἀποφασίσει τὴν ἔναρξιν μιᾶς νέας ἐπίθεσης ἐναντίον τῶν κεμαλικῶν. Ἄφηνε, μάλιστα, νὰ νοηθεῖ ὅτι ἡ Ἀγγλία χρηματοδοτοῦσε τὴν ἐπιχείρησιν αὐτή. Πράγματι, ἡ ἐπιχειρήσις ἐκδηλώθηκε στὶς 23 Μαρτίου καὶ ἀπότυχε στὴν περιοχὴ τοῦ Ἐσκι-Σελίρ. Στὶς 8 Ἀπριλίου, ὁ Γούναρης ἀνάλαβε τὴν πρωθυπουργία. Τὴν ἴδια στιγμὴ ξέσπασε στὴν Ἀθήνα ἔντονο κύμα δυσαρέσκειας ἐναντίον τῆς Γαλλίας, τὴν ὁποία πολλοὶ θεωροῦσαν ὑπεύθυνη γιὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἐπίθεσης τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Οἱ ἐφημερίδες ἀνάγγελλαν καθημερινὰ τὴν παρουσία, στὸ μέτωπο τῶν ἐπιχειρήσεων, τμημάτων τοῦ κεμαλικοῦ στρατοῦ ποὺ μάλιστα εἶχαν μεταφερθεῖ ἐκεῖ ἀπὸ τὴν Κιλικία. Θέλοντας νὰ μετριάσει τὰ πάθη, ὁ Γούναρης δὲσφρασε ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Βουλῆς, ὅτι μιὰ τέτοια μεταφορὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ πραγματοποιηθεῖ μέσα σὲ τόσο σύντομο χρονικὸ διάστημα. Ὁ Ἕλληνας πρωθυπουργὸς πίστευε ὅτι τὸ γαλλοτουρκικὸν σύμφωνο, ποὺ εἶχε ὑπογραφεῖ πρόσφατα, δὲν εἶχε ἐπηρεάσει τὴν ἄτυχον ἐξέλιξιν τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐγκυμονοῦσε, ὅμως, σοβαροὺς κινδύνους γιὰ τὸ μέλλον⁴⁰. Στὶς

39. *A.E. 73*: Saint-Aulaire πρὸς Briand, 224 τῆς 15.3.21.

40. *A.E. 171*: Gouraud πρὸς Briand, 584-585 τῆς 17.4.21. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Παπούλας πρὸς Μπαλατζή, 6789 τῆς 20.4.21. *A.Y.E. A5/VI (16)*: Μελλάς πρὸς Ἀρχηγεῖο Στρατιᾶς Μικρᾶς Ἀσίας, 134 τῆς 23.4.21. Λέλης πρὸς Μπαλατζή, 23 τῆς 23.4.21, 31 τῆς 24.4.21. *A.Y.E. A18*: Μεταξᾶς πρὸς Μπαλατζή, χ.ἀ. τῆς 26.3.21. Σύμφωνα μὲ τὶς ἐκτιμήσεις τοῦ στρατηγοῦ Gouraud, οἱ κεμαλικὲς δυνάμεις τῆς Κιλικίας δὲν ἐπρόκειτο νὰ μεταφερθοῦν στὸ ἑλληνοτουρκικὸν μέτωπο προτοῦ ἢ συμφωνία τοῦ Λονδίνου ἐπικυρωθεῖ ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Ἐθνοσυνέλευσιν τῆς Ἄγκυρας. Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ Τούρκοι εἶχαν ἤδη ἀποσύρει μιὰ μεραρχία καὶ προετοιμάζαν τὴν ἀποστολὴν ἄλλων δυῶν, ποὺ εἶχαν συγκεντρωθεῖ στὸ Ποζαντι καὶ στὸ Μαρᾶς. Ἡ συμμετοχὴ τους, ὅμως, στὶς ἐπιχειρήσεις κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἦταν ἀδύνατο νὰ πραγματοποιηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος Ἀπριλίου. Τὴν ἴδιαν ἐποχὴν, στίς

15 Ἀπριλίου, ἡ βουλή ἔδωσε στή νέα κυβέρνηση ψῆφο ἐμπιστοσύνης γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ πολέμου⁴¹.

« Ἡ ματαιοδοξία τῶν Ἑλλήνων εἶναι χωρὶς προηγούμενο. Ὁδεῖον πρὸς τὴν καταστροφή ἐπειδὴ δὲν θέλουν νὰ παραδεχτοῦν ὅτι γελάστηκαν. Ἡ μεταβίβαση τῆς ἐδούνης στοὺς ξένους γιὰ λάθη ποὺ ἔχουν διαπράξει οἱ ἴδιοι ἀποτελεῖ πᾶν παράδοξη. Ὁλος ὁ κόσμος περιμένει θαύματα, διατυμπανίζοντας, γιὰ ὅποιον θέλει νὰ τὴν πιστέψει, τὴν πῶν παράξενη αἰσιοδοξία».

τηλεγραφοῦσε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ὁ ἐπιτετραμένος τῆς Γαλλίας Robert de Billy⁴².

Ἡ ἀντίδραση τῆς Ἀγγλίας στὴ σύναψη τοῦ γαλλοτουρκικοῦ συμφώνου ἔργησε κάπως περισσότερο νὰ ἐκδηλωθεῖ. Ἴσως ἡ κυβέρνηση τοῦ Λονδίνου περίμενε προηγουμένως τὴν ἐξέλιξη τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἡ ἐπίσημη θέση της, πάντως, ἦταν ἡ ἐξῆς: ἡ Μεγάλῃ Βρετανία ἦταν τῆς γνώμης ὅτι ἡ ἐναρξὴ διαπραγματεύσεων ἀνάμεσα στὶς ἀντιπροσωπεῖες τῆς Γαλλίας καὶ τῆς ἐθνικιστικῆς Τουρκίας ἦταν ἀπόλυτα φυσιολογικὴ ὅσο ἀφοροῦσε ἀποκλειστικὰ διμερῆ θέματα (ἐκκένωση τῆς Κιλικίας, ἀνταλλαγὴ αἰχμαλώτων πολέμου, ὀργάνωση μεικτῆς χωροφυλακῆς). Γι' αὐτὸ δὲν εἶχε προβάλλει ἀντιρρήσεις στὴν ἀρχή. Ἡ ἐπιμονή, ὅμως, τῶν Γάλλων νὰ μὴ ἐνημερώνουν τοὺς Συμμάχους γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν συνομιλιῶν καὶ, κυρίως, ὀρισμένα σχόλια τοῦ γαλλικοῦ τύπου, ποὺ ὑποστήριζαν ὅτι ἡ συμφωνία ἔθετε ζήτημα ἀναθεώρησης τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν καὶ ἀμφισβήτησης τοῦ τριμεροῦς συμφώνου, προκάλεσαν ἐντονη ἀνησυχία ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς Μάγχης. Στὶς 4 Ἀπριλίου, ὁ Βρετανὸς πρεσβευτὴς στὸ Παρίσι, λόρδος Hardinge, ὑποστήριξε ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς Γαλλίας εἶχε ὑπονομεῦσει τὴ διασυμμαχικὴ ἐνότητα. Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνηση εἶχε λάβει γνώση τοῦ περιεχομένου τῆς συμφωνίας πολὺ ἀργότερα ἀπὸ ὅ,τι ἡ γαλλικὴ βουλή. Ἡ πράξη τῶν Γάλλων χαρακτηρίστηκε, ἐπομένως, σὰν ἀνάπτυξη ξεχωριστῆς πρωτοβουλίας, γιὰτὶ δὲν εἶχε προηγηθεῖ ἐνημέρωση τῶν ὑπόλοιπων Συμμάχων.

περιοχῆς τῆς ὑπόλοιπης Κιλικίας, τοῦ Ἰαιντὰμ καὶ τῆς ἀριστερῆς ὀχθῆς τοῦ Εὐφράτη, εἶχαν ἀπομείνει μόνο γύρω στὶς 9.000 ἄνδρες τακτικοῦ στρατοῦ. Ἡ κυβέρνηση τῆς Ἀγκυρας προσπάθησε, χωρὶς ἐπιτυχία, νὰ ἐνσωματώσει στὶς δυνάμεις αὐτῆς τὶς συμμορίες τῶν ἀτάκτων. Μιὰ περαιτέρω σημαντικὴ ἐνίσχυση τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ μετώπου θὰ εἶχε, ἐπομένως, περιορισμένο χαρακτῆρα ἐξαιτίας τοῦ μικροῦ δυναμικοῦ τοῦ τουρκικοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ποὺ στάθμευε στὴν Κιλικία.

41. *A.E.* 73: Billy πρὸς Briand, 138-139 τῆς 20.3.21, ἐκθεση ἀρ. 91 τῆς 29.3.21. *A.E.* 74: Billy πρὸς Briand, 171-172 τῆς 8.4.21, 173 τῆς 9.4.21, 176-177 τῆς 12.4.21, ἐκθεση ἀρ. 103 τῆς 16.4.21. *D.B.F.P.* (53): Granville πρὸς Curzon, 127 τῆς 28.3.21.

42. *A.E.* 74: Billy πρὸς Briand, ἐκθεση ἀρ. 107 τῆς 21.4.21.

Ἀπαντώντας στις κατηγορίες τῶν Βρετανῶν, ὁ Berthelot πρῶτα καὶ ὁ Briand ἔπειτα, ἀνάπτυξαν μὲ μεγάλη διπλωματικότητα τοὺς λόγους ποὺ εἶχαν ὀδηγήσει τὴ γαλλικὴ κυβέρνηση στὴν προσέγγιση μὲ τοὺς κεμαλικούς. Ἡ κοινὴ γνώμη, ὑποστήριζαν, δὲν ἦταν διατεθειμένη νὰ ὑποστῆ τὴ συνέχιση ἑνὸς αἱματηροῦ καὶ δαπανηροῦ πολέμου στὰ σύνορα τῆς Συρίας. Ἐπιπλέον, ἡ σύγκρουση αὐτὴ γινόταν σὲ μιὰ περιοχὴ ἡ ὁποία, σύμφωνα μὲ τοὺς ἄρους τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν, ἐπρόκειτο νὰ παραχωρηθῆι μελλοντικὰ στὴν Τουρκία. Ὁ Briand πρόσθεσε ὅτι εἶχε ἐνημερώσει ἀνάλογα τὸν Lloyd George κατὰ τὴ διάρκεια τῆς διάσκεψης τοῦ Λονδίνου καὶ ὅτι ὁ Βρετανὸς πρωθυπουργὸς δὲν εἶχε προβάλλει καμιάν ἀντίρρηση.

«Δήλωσα, μάλιστα, ὅτι δὲν εἶχα σκοπὸ νὰ ὑπογράψω μιὰ τέτοια συμφωνία παρὰ μόνον τὴν τελευταία στιγμή, ἀφοῦ διαπίστωνα πρῶτα ὅτι οἱ προσπάθειες τοῦ Ἀνώτατου Συμβουλίου (γιὰ μιὰ ἐκεχειρία μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων) εἶχαν καταλήξει σὲ ἀδιέξοδο. Ὑπῆρξα ἀπόλυτα συνεπής. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν τιμότητα τῆς Γαλλίας ἀπέναντι στοὺς Σύμμάχους της, ἀπὸ τὴ στιγμή μάλιστα ποὺ ἀπότρεφα τοὺς Τούρκους ἀπὸ κάθε συζήτηση γύρω ἀπὸ τὰ πετρέλαια τῆς Μοσούλης καὶ ἀπὸ τὴν ἐπέκταση τῆς δικῆς μας ζώνης ἐπιρροῆς μέσα στὴν ὀθωμανικὴ ἐπικράτεια»,

ἔγραφε ὁ Γάλλος πρωθυπουργός. Ὅσο γιὰ τὴν καθυστέρηση ποὺ εἶχε προκύψει στὴν ἐνημέρωση τῶν Συμμάχων, ὀφειλόταν, εἶπε, ἀποκλειστικὰ στὴ συνθησιμένη κοινοβουλευτικὴ διαδικασίαν. Γιὰ νὰ τεθεῖ σὲ ἐφαρμογὴ μιὰ συμφωνία, ἦταν προηγουμένως ἀπαραίτητὴ ἡ ἔγκριση τοῦ περιεχομένου της ἀπὸ τίς ἀρμόδιες ἐπιτροπὲς τῆς βουλῆς καὶ τῆς γερουσίας⁴³.

Ὅπως φαίνεται, ἡ κυβέρνηση τοῦ Παρισίου προσπάθησε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν προσέγγιση ὑποστηρίζοντας ὅτι τὸ θέμα ποὺ τὴν ἐνδιέφερε περισσότερο ἦταν ὁ τερματισμὸς τῶν ἐχθροπραξιῶν στὸ μέτωπο τῆς Κιλικίας. Προσπάθεια ποὺ ἡμῶς δὲν καρποφόρησε, ἀν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὴν κλιμάκωση τῶν ἀντιδράσεων τῶν Βρετανῶν. Στις 19 Ἀπριλίου, ὁ Curzon ἐπανάλαβε τοὺς ἐνδοιασμούς τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης. Δυὸ σημεῖα τὸν εἶχαν ἀνησυχῆσει ἰδιαίτερα: 1) ἡ χωριστὴ συναψτὴ συμφώνου μὲ μιὰ ἐχθρικὴ δύναμη, μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ἐπέκταση τῆς γαλλικῆς οἰκονομικῆς ζώνης ἐπιρροῆς, παρὰ τίς καθησυχαστικὲς διαβεβαιώσεις τοῦ Briand, καὶ 2) ἡ ἀναπροσαρμογὴ τῶν συνόρων

43. A.E. 171: Briand πρὸς Saint-Aulaire 1149 - 1153, πρὸς Pellé 786-790, πρὸς Barrère 931-935 τῆς 4.4.21. D.B.F.P. (56, 60, 63, 76, 84): Curzon πρὸς Rumbold, 172 τῆς 19.3.21, 181 τῆς 22.3.21. Hardinge πρὸς Curzon, 160 τῆς 23.3.21, 178 τῆς 2.4.21. Curzon πρὸς Hardinge, 138 τῆς 29.3.21.

Τουρκίας-Συρίας με όρους που το τριμερές σύμφωνο δεν είχε προβλέψει.

“Ένας πρόσθετος λόγος που είχε προκαλέσει την ανησυχία των “Αγγλων ήταν η σύναψη, επίσης στα παρασκήνια της διάσκεψης του Λονδίνου, ενός συμφώνου ανάμεσα στους Ίταλους και την κεμαλική αντιπροσωπεία. Το σύμφωνο αυτό, που υπογράφηκε στις 13 Μαρτίου, προέβλεπε μια μελλοντική αποχώρηση των ιταλικών στρατιωτικών δυνάμεων από το θωμανικό έδαφος. Σαν αντάλλαγμα, η κυβέρνηση της “Αγκυρας υποσχέθηκε οικονομική προτεραιότητα για τα ιταλικά συμφέροντα στα σαντζακία της ‘Αττάλειας, του Μπουλντούρ και της Μούγλας και σε τμήματα των σαντζακίων του ‘Αφιόν Καραχισάρ, της Κιουτάχειας, του ‘Αιδινίου και του ‘Ικονίου. Μια ιταλική εταιρεία επρόκειτο, επίσης, να αναλάβει την εκμετάλλευση των μεταλλείων της ‘Ηράκλειας. ‘Η ζώνη των οικονομικών παραχωρήσεων ανταποκρινόταν απόλυτα στη διαχάραξη που το τριμερές σύμφωνο προέβλεπε για τα συμφέροντα της ‘Ιταλίας. Το Ιταλοτουρκικό σύμφωνο δεν αποτελούσε, συνεπώς, πράξη ξεχωριστής πρωτοβουλίας, ούτε και πλήγμα έναντιον της διασυμμαχικής αλληλεγγύης. ‘Εκείνο, όμως, που προκάλεσε την ανησυχία των Βρετανών, ήταν η υπόσχεση της κυβέρνησης της Ρώμης να υποστηρίξει τις αξιώσεις των κεμαλικών σε θέματα γενικότερης πολιτικής. Τα θέματα αυτά αφορούσαν κυρίως την επιστροφή της ανατολικής Θράκης και της περιοχής της Σμύρνης στην Τουρκία. Με τη συμμετοχή δικών του εκπροσώπων στη διάσκεψη του Λονδίνου και με τη σύναψη συμφωνιών μέσα σε διάστημα πέντε ημερών διαδοχικά με τη Γαλλία, την ‘Ιταλία και τη Σοβιετική Ένωση⁴⁴, ο Κεμάλ είχε βγει από την απομόνωση και είχε πετύχει σημαντική πρόοδο στο θέμα της αναγνώρισης του έθνικιστικού κινήματος.

‘Η θεμελίωση της θέσης των κεμαλικών πρόσθεσε διαστάσεις στο συναγωνισμό των Μεγάλων Δυνάμεων στην Έγγυς Ανατολή. Μια αναγεννημένη έθνικιστική Τουρκία, έχοντας την υποστήριξη της Γαλλίας και της ‘Ιταλίας, μπορούσε να προκαλέσει κάποια αναζωπύρωση του φαινομένου του πανισλαμισμού. Μπορούσε, επίσης, να συσχετιστεί και με την εξάπλωση του άραβικου έπεκτατισμού, που ήδη έγκυμονούσε κινδύνους για τις βρετανικές κτήσεις της Μεσοποταμίας, της Παλαιστίνης, ή ακόμα και της Αιγύπτου. ‘Από την άλλη μεριά, το τουρκοσοβιετικό σύμφωνο της Μόσχας προέβλεπε τη ρωσική εξάπλωση στην Περσία και στο ‘Αφγανιστάν. Με μια ισχυρή έθνικιστική Τουρκία και με την παρουσία των Σοβιετικών στις πύλες της ‘Ινδίας, ό κίνδυνος διαγραφόταν μεγάλος για τη Βρετανική Αυτοκρατορία. ‘Η κυβέρνηση του Λονδίνου υποφιαζόταν δικαιολογημένα ότι οι Σύμμαχοί της, προκειμένου να κατοχυρώσουν τα δικά τους συμφέροντα, προσπαθούσαν να θέσουν συγχρό-

44. 16 Μαρτίου 1921, στη Μόσχα. Στο τουρκοσοβιετικό σύμφωνο αναφερόμαστε πιο κάτω.

ως σὲ ἀμφισβήτηση τῆ συνθήκη τῶν Σεβρῶν καὶ τὸ τριμερὲς σύμφωνο⁴⁵.

“Ὁμως, ἡ μεγαλύτερη ἐκπληξὴ προῆλθε ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Τούρκους. Στὶς 20 Μαρτίου ἔφτασε στὴ Βηρυττὸ ἡ πληροφορία ὅτι ἡ κεμαλικὴ ἀντιπροσωπεία πού εἶλαβε μέρος στὴ διάσκεψη τοῦ Λονδίνου δὲν εἶχε καμιά ἐξουσιοδότηση πού νὰ τῆς ἐπέτρεπε νὰ προβεῖ σὲ ὑπογραφή συμφώνου⁴⁶. Λίγες μέρες ἀργότερα, διαδόθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη ὅτι ἡ ἀρχαία πτέρυγα τοῦ κινήματος χαρακτήρισε τὴν ὑπογραφή τοῦ γαλλοτουρκικοῦ συμφώνου σὰν πρωτοβουλία τοῦ Μπεκίρ Σαμί. Ὁ πραγματικὸς λόγος τῆς ἀπροσδόκητης αὐτῆς ἀντίδρασης πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ ἄλλοῦ: μιὰ ἐπίσημη δέσμευση τῶν ἐθνικιστῶν μὲ τὴ Γαλλία θὰ εἶχε σὰν συνέπεια τὴν ἐκμηδένιση τῶν σχέσεων πού τὸ κίνημα εἶχε καλλιεργήσει μὲ τὴ Σοβιετικὴ “Ἐνωσῆ. Ἡ γαλλοτουρκικὴ προσέγγιση βρέθηκε ξαφνικὰ σὲ ἄμεση ἐξάρτηση ἀπὸ ζυμώσεις πού εἶχαν ἀνακύψει στοὺς κόλπους τοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος. Ἡ κυβέρνησις τῆς “Αγκυρας προσπαθοῦσε νὰ ἐξασφαλίσει τὸ χρόνο πού θὰ τῆς ἐπέτρεπε νὰ ζυγίσει τὰ πλεονεκτήματα πού πρόσφερε ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ σοβιετικὴ λύσις. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἔκανε γνωστὸ ὅτι δὲν εἶχε σκοπὸ νὰ καταλήξει σὲ συγκεκριμένη ἐπιλογὴ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπιστροφή τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς ἀπὸ τὸ Λονδίνο⁴⁷.

Ἀρχῆς Ἀπριλίου, οἱ γαλλοτουρκικὲς σχέσεις μῆτταν σὲ μιὰ περίοδο ἐκνευριστικῆς στασιμότητος. Στὸ μέτωπο τῆς Κιλικίας, ἀν ἐξαίρεσει κανεὶς ὀρισμένες ἐπιθέσεις ἀπὸ συμμορίες ἀτάκτων, ἐπικρατοῦσε σχετικὴ ἡρεμία. Ὁμως, ἀνάμεσα στὶς ἀντίπαλες στρατιωτικὲς ἀρχὲς δὲν εἶχε πραγματοποιηθεῖ καμιά ἐπαφὴ γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ὅρων τῆς συμφωνίας τοῦ Λονδίνου⁴⁸. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς εἶχε σχεδὸν ἐξαφανιστεῖ. Ἀλλὰ τὶς ἐνέργειες τῶν ἀτάκτων, πού εἶχαν ἐπεκταθεῖ καὶ μέχρι τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Συρίας, καθοδηγοῦσαν ἀξιωματικοὶ τοῦ κεμαλικοῦ στρατοῦ. Ἡ στάσις αὐτὴ ἐπέτρεπε στὴν κυβέρνησις τῆς “Αγκυρας νὰ συνεχίσει τὶς ἐχθροπραξίες μὲ τοὺς Γάλλους, χωρὶς νὰ διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ κατηγορηθεῖ ὅτι παραβιάζει τὴ συμφωνία τοῦ Λονδίνου. Στὸ Παρίσι ἄρχισε νὰ δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ μόνος λόγος πού εἶχε ὀδηγήσει τοὺς κεμαλικούς στὴν προσέγγισι μὲ τὴ Γαλλία ἦταν ἡ ἐνίσχυσί τους

45. *A.E. 171*: Montille πρὸς Briand, 181 τῆς 14.4.21. Saint-Aulaire πρὸς Briand, 297 τῆς 19.4.21. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Μεταξᾶς πρὸς Μπαλτατζῆ, 511 τῆς 13.4.21. *D.B.F.P.* (69, 75, 81, 107, 114, 121, 201): Buchanan πρὸς Curzon, 84 τῆς 24.3.21, 102 τῆς 2.4.21, 127 τῆς 16.4.21. Curzon πρὸς Buchanan, 96 τῆς 29.3.21, 135-136 τῆς 15.4.21, πρὸς Hardinge, 1132 τῆς 19.4.21. Ὑπόμνημα Crowe σχετικὰ μὲ τὴν ἑλληνοτουρκικὴ διένεξι, 30.5.21.

46. *A.E. 171*: de Caix πρὸς Briand, 455 τῆς 20.3.21.

47. *A.E. 171*: Pellé πρὸς Briand, 548-549 τῆς 24.3.21.

48. *A.E. 114*: de Caix πρὸς Briand, 512-514 τῆς 1.4.21. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Μεταξᾶς πρὸς Ἀρχηγεῖο Στρατιᾶς Μικρᾶς Ἀσίας, 85 τῆς 31.3.21. Μεταξᾶς πρὸς Μπαλτατζῆ, χ.ἀ. τῆς 1.4.21.

για τὸν ἀγώνα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Ἐπειτα ἀπὸ τὸν τερματισμὸ τῆς διέ-
νεξης αὐτῆς, οἱ Τούρκοι ἦταν ἱκανοὶ νὰ ἀναμοχλεύσουν τὸ ζήτημα τῆς Κιλικίας,
ἐγκλιμαζίζοντας νέο γύρο ἐχθροπραξιῶν ἐναντίον τῶν Γάλλων⁴⁹.

Στὸ δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς, ὁ Μπεκίρ Σαμί συναντήθηκε στὴν Κωνσταντι-
νούπολη μὲ τὸ νέο ὑπατο ἀρμοστή τῆς Γαλλίας, τὸ στρατηγὸ Maurice Pellé.
Ὁ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν τοῦ κινήματος ἐξέφρασε τὴν πεποίθησή ὅτι ἡ συμφω-
νία τοῦ Λονδίνου ἐπρόκειτο σύντομα νὰ ἐπικυρωθεῖ ἀπὸ τὴ Μεγάλη Ἐθνοσυν-
νέλευση τῆς Ἀγκυρας. Παράλληλα, ἐξέφρασε ἀνησυχία γιὰ τὸ σοβιετικὸ ἐπεκ-
τατισμὸ. Ἡ γνώμη του πάντως ἦταν, ὅπως εἶπε στὸ συνομιλητὴ του, ὅτι τὸ
τουρκοσοβιετικὸ σύμφωνο τῆς Μόσχας δὲν ἐπρόκειτο νὰ γνωρίσει οὐσιαστικὴ
ἐφαρμογή. Τὸ ἐθνικιστικὸ κίνημα εἶχε συνθηκολογήσει μὲ τοὺς Ρώσους ἀπὸ
ἀνάγκη. Ἡ προτίμησή τῆς κυβέρνησης τῆς Ἀγκυρας στρεφόταν ἀναμφισβή-
τητα πρὸς τὴ Δύση⁵⁰.

Φαίνεται ὅτι ἡ γνώμη τοῦ Κεμάλ δὲν διέφερε πολὺ ἀπὸ τὶς δηλώσεις τοῦ
ὑπουργοῦ τοῦ και πιστεύουμε ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ θίγουμε ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ
σημαντικὰ θέματα τῆς μελέτης. Ἀπόδειξη ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀρχηγὸς
τοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος κατὰβαλε μεγάλη προσπάθεια γιὰ νὰ πετύχει τὴν
ἐπικύρωση τοῦ γαλλοτουρκικοῦ συμφώνου ἀπὸ τὴν Ἐθνοσυνέλευση. Προκά-
λεσε, ὅμως, ἔντονη ἀντίδραση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς σοβιετόφιλης πτέρυγας, ἡ
ὁποία κατάφερε νὰ κερδίσει τὴν πρώτη φάση αὐτῆς τῆς ἐσωτερικῆς διαμάχης.
Στις 10 Μαΐου, ἡ Μεγάλη Ἐθνοσυνέλευση ἀπόρριψε τὴ συμφωνία τοῦ Λονδί-
νου. Ὁ διαχωρισμὸς τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐδάφους σὲ ζῶνες οἰκονομικῆς ἐπιρροῆς,
ὅπως τὸν προσδιόριζαν οἱ ὄροι τοῦ κειμένου, χαρακτηρίστηκε ἀπαράδεκτος.
Τέλος, ἡ Ἐθνοσυνέλευση πρόβαλε τὴν προσάρτηση τῆς Ἀλεξανδρέττας καὶ
τὸν περιορισμὸ τῶν γαλλικῶν δικαιωμάτων στὸ σιδηρόδρομο τῆς Βαγδάτης
σὰν βασικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐπίτευξη μιᾶς προσέγγισης μὲ τὴ Γαλλία.
Τὴν ἐπομένῃ τῶν συζητήσεων, ὁ Μπεκίρ Σαμί ἀντικαταστάθηκε στὸ ὑπουργεῖο
τῶν Ἐξωτερικῶν ἀπὸ τὸν Γιουσούφ Κεμάλ μπέη, ὁ ὁποῖος εἶχε ὑπογράψει
τὴ συμφωνία τῆς Μόσχας ὡς πληρεξούσιος τοῦ κινήματος. Ἐτσι, ἡ ἀκραία
πτέρυγα εἶχε ἐξασφαλίσει γιὰ τὴν ὥρα τὸν ἔλεγχο τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς⁵¹.

Ἡ κυβέρνηση τῆς Ἀγκυρας, ἐπιθυμώντας παρ' ὅλα αὐτὰ νὰ διατηρήσει κά-
ποια ἐπαφή μὲ τὴ Γαλλία, ἔστειλε στὰ Ἀδανα ἓνα εἰδικὸ ἀπεσταλμένο, τὸν

49. *A.E. 171*: Gouraud πρὸς Briand, 602-606 τῆς 19.4.21.

50. *A.E. 171*: Pellé πρὸς Briand, 701-704 τῆς 15.4.21. *A.Y.E. A5/VI (1)*: Δενδρα-
μῆς πρὸς Μπαλτατζῆ, 214 τῆς 2.4.21.

51. *A.Y.E. A5/VI (1)*: Βότσης πρὸς Μπαλτατζῆ, 2646 τῆς 28.4.21, 3243 τῆς 18.5.21.
Δενδραμῆς πρὸς Μπαλτατζῆ, 460 τῆς 11.5.21. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Παπούλας πρὸς Μπαλ-
τατζῆ, 8395/3440 τῆς 9.5.21. *D.B.F.P. (79, 160, 169, 172, 182, 186, 196)*: Curzon
πρὸς Buchanan, 110 τῆς 2.4.21. Hardinge πρὸς Curzon, 263 τῆς 9.5.21, 1573 τῆς 28.5.21.
Rumbold πρὸς Curzon, 352 τῆς 17.5.21, 493 τῆς 18.5.21, 370 τῆς 24.5.21, 518 τῆς 25.5.21.

Μουνίρ μπέη, με τις αντιπροτάσεις τής Μεγάλης Έθνοσυνέλευσης. Σκοπός τής αποστολής αυτής ήταν ή έναρξη νέου κύκλου διαπραγματεύσεων για τὸ ζήτημα τής Κιλικίας⁵². Όμως ὁ Μουνίρ, καθὼς δὲν συνάντησε κανέναν εκπρόσωπο τής γαλλικῆς κυβέρνησης, ἀρέστηκε στὸ νὰ παραδώσει τὸ κείμενο τής Έθνοσυνέλευσης στὸ Γάλλο στρατιωτικὸ διοικητὴ τῶν Ἀδάνων.

Σύμφωνα με τις αντιπροτάσεις τῶν κεμαλικῶν, ή νέα χάραξη τῶν τουρκοσυριακῶν συνόρων θὰ στοίχιζε στοὺς Γάλλους τὴν ἀπώλεια ἑνὸς μέσου ὄρου 20 χλμ. σὲ σύγκριση με ὅσα εἶχαν συμφωνηθεῖ στὸ Λονδίνο. Ἡ ἐκκένωση τοῦ βιλαετίου τῶν Ἀδάνων ἔπρεπε νὰ ἔχει ὀλοκληρωθεῖ σὲ διάστημα 8 ἡμερῶν καὶ τῆς ὑπόλοιπης ἐπαρχίας σὲ διάστημα 15 ἡμερῶν ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς ὑπογραφῆς νέας συμφωνίας. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς θὰ ἔμπαινε στὴν Κιλικία 48 μῶλις ὥρες ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποχώρηση τῶν γαλλικῶν δυνάμεων κατοχῆς. Ἡ κυβέρνηση τῆς Ἀγκυρας ἦταν διατεθειμένη νὰ παραχωρήσει σὲ γαλλικὴ ἔταιρεία τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ τμήματος τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς τῆς Βαγδάτης ἀπὸ τὸ Ποζαντί⁵³ μέχρι τὸ Νουσεϊμπίν, ἀπὸ τὰ σύνορα δηλαδὴ τῆς Καππαδοκίας μέχρι τὰ σύνορα μετὰ τὴ Μεσοποταμία. Θεωροῦσε, ὅμως, ἀδύνατο νὰ ἀναγνωρίσει ἐπίσημα μιὰ συγκεκριμένη ζώνη ἐπιρροῆς γιὰ τὰ οικονομικὰ συμφέροντα τῆς Γαλλίας. Ἡ συνεργασία θὰ ἔπαιρνε τὴ μορφή παραχωρήσεων γενικότερης σημασίας μέσα στὴν ὀθωμανικὴ ἐπικράτεια πρὸς τις γαλλικὲς ἐπιχειρήσεις, τὸ κεφάλαιο, τὴ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο. Οἱ τουρκικὲς ἀρχές, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐγκατάστασή τους στὴν Κιλικία, θὰ ἀποφάσιζαν ἀπὸ μόνες γιὰ τὴν ὀργάνωση μεικτῆς χωροφυλακῆς σὲ συνεργασία με τοὺς Γάλλους. Τὸ κυριότερο, ὅμως, αἴτημα τῶν Τούρκων ἄγγιζε ἕνα ιδιαίτερα λεπτὸ θέμα: ή Γαλλία ἔπρεπε νὰ ὑποσχεθεῖ ὅτι θὰ ὑποστήριζε ὅλες τις διεκδικήσεις τοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος, δηλαδὴ τὴν ἐπιστροφή τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης καὶ τῆς Σμύρνης στὴν Τουρκία καὶ τὴν ἀναγνώριση τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας σὲ ὀλόκληρη τὴν ἐπικράτεια⁵⁴.

Ὅπως ἦταν φυσικό, ὁ τόνος τῶν ἀξιώσεων τῆς Μεγάλης Έθνοσυνέλευσης προκάλεσε δυσἀρέσκεια στὴ Γαλλία. Ἡ κυβέρνηση τῆς Ἀγκυρας ἔχει μόνον περιορίσει τὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ ἦταν ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἐκκένωση, ἀλλὰ ἀπόφευγε, ἐπίσης, νὰ δεσμευτεῖ στὸ θέμα τῆς μεικτῆς χωροφυλακῆς: οἱ νέοι ὄροι ἄφηναν τὸ χριστιανικὸ πλῆθος τῆς Κιλικίας ἐκτεθειμένο σὲ ὀμότητες.

52. *A.E. 171*: Pellé πρὸς Briand, 848 τῆς 10.5.21, 874 τῆς 15.5.21. Gouraud πρὸς Briand, 699 τῆς 10.5.21. *A.E. 172*: Pellé πρὸς Briand, 905 τῆς 19.5.21, 891-893 τῆς 18.5.21.

53. Ἀρχαία Ποδανδὸς - περιοχή Κιλικίων Πυλῶν.

54. *A.E. 172*: de Caix πρὸς Briand, 734-739 τῆς 20.5.21. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Ἀνινοσ πρὸς Μπαλτατζή, 184 τῆς 23.5.21. Μεταξᾶς πρὸς Μπαλτατζή, 1575 τῆς 24.5.21 καὶ χ.ἀ. τῆς 28.6.21. *D.B.F.P. (290)*: Cheetam πρὸς Curzon, 460 τῆς 6.7.21.

Ἐποδίδοντας τὴ μεταστροφή τῶν κεμαλικῶν σὲ σοβιετικὴ ἐπιρροή, ὁ Gouraud τηλεγραφοῦσε πρὸς τὸν Briand τὰ ἑξῆς:

«Ζητῶ ἀπὸ τὴν Ἐξοχότητά σας νὰ δώσει στοὺς ἐξτρεμιστὲς τῆς Ἀγκυρας νὰ καταλάβουν ὅτι ἡ Γαλλία, νικήτρια τῆς Τουρκίας κατὰ τὸν Ἀ Παγκόσμιον Πόλεμον, ἐξάντλησε στὸ Λονδίνο ὅλα τὰ περιθώρια τῶν παραχωρήσεων (...). Ἡ υἰοθέτηση τῶν ἀντιπροτάσεων σὰν βάσης γιὰ νέες συνομιλίες δὲν συμβιβάζεται μετὰ τὰ συμφέροντα τῆς Γαλλίας στὴν Ἀνατολή»⁵⁵.

Ἡ κυβέρνηση τοῦ Παρισιοῦ ἀπάντησε στὶς 24 Μαΐου μετὰ τὸν Berthelot:

«Οἱ ἀντιπροτάσεις τῆς Ἀγκυρας εἶναι ἀπαράδεκτες. Νὰ πεῖτε στὸν Μουρίρ μπερὶ ὅτι (...) εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀρχίσουμε διαπραγματεύσεις πάνω σὲ τέτοιες βάσεις. Ὁ Μπεκίρ Σαμὶ μπερὶς ὑπόγραψε στὸ Λονδίνο μιὰ συμφωνία ὡς ἐπίσημος ἐκπρόσωπος τῆς κυβέρνησης τῆς Ἀγκυρας. Ἡ ἄρνηση τῶν ἐθνικιστῶν νὰ τιμῆσουν τὴν ὑπογραφή του προκάλεσε δυσάρεστη ἐντύπωση ἐδῶ, ὅστερα ἀπὸ τὴ φιλικὴ καὶ μεγαλόφουχη συμπαράσταση ποὺ τοὺς ἔχει προσφέρει ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις»⁵⁶.

Ἡ ἀκύρωση τῆς συμφωνίας τοῦ Λονδίνου, σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὴν ἀπόρριψη τῶν ἀντιπροτάσεων τῆς Μεγάλης Ἐθνοσυνέλευσης, ἀναπτέρωσε κάπως τὸ ἠθικὸ τῶν ἄλλων Συμμάχων. Ἐτσι, στὶς 31 Μαΐου, ἡ κυβέρνηση τῆς Ἀθήνας ζήτησε τὴ γνώμη τῶν Ἀγγλων γιὰ μιὰ ταυτόχρονη καὶ συντονισμένη ἐπίθεση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν γαλλικῶν δυνάμεων κατοχῆς τῆς Κιλικίας ἐναντίον τῶν Τούρκων. Οἱ Ἀγγλοι ἀπόφυγαν νὰ διαβιβάσουν τὴν ἰδέα αὐτὴ στὸ Παρίσι. Εἶναι γεγονός, πάντως, ὅτι τὴν ἴδια ἐποχὴ οἱ Γάλλοι συναντοῦσαν προβλήματα στὴν Κιλικία. Στὸ ἀρχηγεῖο τῆς Βηρυττοῦ ἔφταναν πληροφορίες σχετικὰ μετὰ τὴ συγκέντρωση σημαντικῶν δυνάμεων τοῦ κεμαλικοῦ στρατοῦ κοντὰ στὸ Μαράς. Ὁ Gouraud ζήτησε ἀμέσως τὴν ἄδεια νὰ ἐπιτεθεῖ γιὰ νὰ ἐμποδίσαι τοὺς Τούρκους νὰ ἀναπτυχθοῦν. Ὁ Briand, ὅμως, τὸν ἀπότρεψε ἀπὸ ἐνέργειες ποὺ μποροῦσαν νὰ πλήξουν ἀνεπανόρθωτα τὶς γαλλοτουρκικὲς σχέσεις⁵⁷.

55. *A.E. 172*: Gouraud πρὸς Briand, 749-766 καὶ ἔκθεσις ἀρ. 237 τῆς 24.5.21. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Πάλλης πρὸς Θεοτόκη, 10035/3877/2 τῆς 24.5.21.

56. *A.E. 172*: Berthelot πρὸς Gouraud 556, πρὸς Pellé 1098 τῆς 24.5.21. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Μεταξῆς πρὸς Μπαλτατζῆ, 2359 τῆς 21.7.21.

57. *A.E. 114*: Gouraud πρὸς Briand, 840-843 τῆς 7.6.21. Briand πρὸς Gouraud, 593-594 τῆς 8.6.21. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Ἄωννος πρὸς Μπαλτατζῆ, 184 τῆς 23.5.21. Μεταξῆς πρὸς Μπαλτατζῆ, 2178 τῆς 5.7.21. *D.B.F.P. (203)*: Περίληψη συνομιλίας Leeper-Ραγκαβῆ στὸ Foreign Office, 31.5.21.

Στήν πραγματικότητα, ή διάθεση του ίδιου του Κεμάλ και της μετριοπαθούς πτέρυγας του εθνικιστικού κινήματος να προβούν σε μια συμφωνία με τη Γαλλία, είχαν πείσει τον Γάλλο πρωθυπουργό να μεθοδεύσει, στα παρασκήνια, μια εναλλακτική λύση. Το σχέδιο του Briand περιλάμβανε την αποστολή στην "Αγκυρα ενός ανεπίσημου εκπροσώπου ο οποίος, σε μια πρώτη φάση, θα εξέταζε με τον Κεμάλ τις πιθανότητες επίτευξης ενός συμβιβασμού, με βάση τους όρους της συμφωνίας του Λονδίνου. 'Η αποστολή αυτή θα έπαιρνε τη μορφή αθόρυμης πρωτοβουλίας του προσώπου που επρόκειτο να τη διεκπεραιώσει. Μέτρο απαραίτητο, για να αποφευχθούν πιθανές αντιδράσεις, τόσο από την πλευρά των Τούρκων εξτρεμιστών όσο και από την πλευρά των "Αγγλων⁵⁸. Το πρόσωπο που ανάλαβε την αποστολή ήταν ο βουλευτής Henri Franklin-Bouillon, προσωπικός φίλος του Briand και πρωτεργάτης της κίνησης για την προσέγγιση με τους Τούρκους. 'Ο Γάλλος άπεσταλμένος εγκατάλειψε το Παρίσι τις τελευταίες μέρες του Μαΐου και, λίγο αργότερα, τηλεγραφούσε από την Κωνσταντινούπολη τα εξής, συνοψίζοντας τις δυσκολίες της αποστολής:

«Αναχωρώ σήμερα για την "Αγκυρα, όπου πιστεύω να φτάσω στις 9 'Ιουνίου. Προκειμένου να ξεγελάσω τους πράκτορες των "Αγγλων και των "Ελλήνων σκοπεύω να επιβιβαστώ σε ένα αντιτορπιλικό πού θα με αφήσει στην "Ινέπολη⁵⁹ (. . .) Με τους κεμαλικούς έχω ήδη έρθει σε εικονομία από τέσσερις διαφορετικές πλευρές. Θα τους αποδείξω ότι ή συνέχιση της πολιτικής τους αποτελεί ένα σφάλμα που μπορεί να δυσχεραστήσει ανεπανόρθωτα τη γαλλική κοινή γνώμη (. . .) Γνωρίζω ότι οι Τούρκοι επηρεάζονται εύκολα (. . .) 'Η παραίτηση του Μπεκίρ Σαμί είναι πλατωνική ικανοποίηση για τους εξτρεμιστές. 'Ο Κεμάλ εξακολουθεί να επιθυμεί τη συνεννόηση με τη Γαλλία. Είναι, όμως, δύσκολο να επιβάλει τη γνώμη του στην "Εθνοσυνέλευση (. . .) Το μίσος κατά των "Αγγλων έχει φτάσει σε άπιστευτο βαθμό. "Αντίθετα, ή πολιτική σας έχει τοποθετήσει τη Γαλλία στην πρώτη θέση. "Ετσι, μπορούμε να ελπίζουμε σε μια μεταστροφή της "Αγκυρας προς τη λογική»⁶⁰.

'Ο Franklin-Bouillon ξμεινε στην "Αγκυρα μέχρι τις 19 'Ιουνίου. Στο διάστημα αυτό είχε συνομιλίες με τον Κεμάλ και με τις σημαντικότερες προ-

58. A.E. 175: 'Υπόμνημα της γαλλικής κυβέρνησης προς το Foreign Office, 15.11.21. A.Y.E. A5/VI (4): Παπούλας προς Θεοτόκη 10142/3891/2 και 10143/4201/2 της 28.5.21.

59. 'Ινέπολη Παφλαγονίας.

60. A.E. 172: Franklin-Bouillon προς Briand, 976-979 της 2.6.21. A.Y.E. A5/VI (4): Βότσης προς Μπαλατζή, 3795 της 6.6.21. D.B.F.P. (228): Rattigan προς Curzon, 425 της 14.6.21.

σωπικότητες του κινήματος. Οί Τούρκοι του επιφύλαξαν ἐγκάρδια ὑποδοχή. Ὁ Γάλλος ἀπεσταλμένος διευκρίνισε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι δὲν εἶχε ἐξουσιοδότηση γιὰ ἐπίσημες διαπραγματεύσεις καὶ ὅτι σκοπὸς τῆς ἐπίσκεψής του ἦταν ἡ συλλογὴ χρήσιμων στοιχείων, πού θὰ τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ ἀγωνιστεῖ γιὰ τὴν προσέγγιση ἀνάμεσα στὶς δυὸ πλευρές. Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ συνομιλίες κατὰ-ληξαν στὴν ἐκπόνηση ἑνὸς σχεδίου πού ἀποτελοῦσε συνδυασμὸ τῆς συμφωνίας τοῦ Λονδίνου μὲ τὶς ἀντιπροτάσεις τῆς Μεγάλης Ἐθνοσυνέλευσης.

Στόχος τῶν Γάλλων ἦταν ἡ ἐπέκταση τῶν τουρκοσυριακῶν συνόρων μέχρι τὸν Εὐφράτη καὶ ἡ δημιουργία εἰδικοῦ τελωνειακοῦ καθεστώτος γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐπιβίωση τῆς Ἀλεξανδρέττας. Ἡ πόλη αὐτή, πού θὰ παράμενε κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν Γάλλων, κινδύνευε ἄμεσα ἀπὸ τὴ γειτνίαση μὲ τὰ τουρκικὰ σύνορα. Ὁ μόνος τρόπος γιὰ τὴν ἐμπορικὴ τῆς ἀκμὴ ἦταν μιὰ σύνδεση μὲ τὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ τῆς Βαγδάτης. Οἱ Τούρκοι φάνηκαν διατεθειμένοι νὰ προβοῦν σὲ κάποιον συμβιβασμὸ.

Στὸν οἰκονομικὸ τομέα, ὁ Κεμάλ δέχτηκε νὰ παραχωρήσει τὴν ἐκμετάλλευση τῆς γραμμῆς Ποζαντι-Νουσεϊμπιν σὲ γαλλικὴ ἔταιρεία. Ἡ ἴδια ἔταιρεία θὰ ἀναλάμβανε καὶ τὴν τελειοποίηση τοῦ σιδηροδρομικοῦ δικτύου ὁλόκληρης τῆς Κιλικίας. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιοῖ τὴ γραμμὴ στὴν παραμεθόριο περιοχὴ γιὰ μεταφορὰ στρατοῦ. Ἡ Τουρκία θὰ διατηροῦσε δικαίωματα καὶ συμφέροντα στοὺς κόλπους τῆς ἔταιρείας. Ὁ Κεμάλ δέχτηκε ἐπίσης νὰ παραχωρήσει σὲ γαλλικὴ ἔταιρεία τὴν ἐκμετάλλευση τῶν μεταλλείων τῆς κοιλάδας τοῦ ποταμοῦ Χαρσιώτη⁶¹. Ἐξῆλλου, προθυμοποιήθηκε νὰ ἐξετάσει τὴ δυνατότητα ἀνάλογων παραχωρήσεων καὶ σὲ ἄλλες περιοχὰς τῆς Μικρασίας. Τὰ γαλλικὰ πνευματικὰ καὶ κοινωφελῆ ἰδρύματα τῆς Κιλικίας θὰ συνέχιζαν κανονικὰ τὴ λειτουργία τους ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐκκένωση τῆς ἐπαρχίας. Τέλος, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος συμφώνησε ὅτι ἡ στενὴ συνεργασία τῆς τουρκικῆς χωροφυλακῆς μὲ τὶς γαλλικὲς στρατιωτικὲς ἀρχὲς ἦταν ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ ἀποφευχθοῦν ταραχὲς κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ἐκκένωσης. Τὸ σημεῖο ὅπου οἱ κεμαλικοὶ παράμεναν ἀνένδοτοι, ἦταν ἡ ἀπόρριψη τοῦ δόγματος τοῦ τεμαχισμοῦ τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐδάφους σὲ ζώνες ἐπιρροῆς. Οἱ παραπάνω παραχωρήσεις πρὸς τὴ Γαλλία ἀποτελοῦσαν ἐξαιρετικὴν περίπτωσι. Ἦταν ἕνα εἶδος ἀνταλλάγματος γιὰ τὴν προσάρτηση τῆς Κιλικίας⁶².

Οἱ συνομιλίες διατήρησαν μέχρι τέλους τὸ χαρακτῆρα τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, παρὰ τὴ σημαντικὴ πρόοδο πού εἶχε σημειωθεῖ. Ἡ συγκατάθεσις τῶν κυβερνήσεων τῆς Ἀγκυρας καὶ τοῦ Παρισιοῦ ἦταν τώρα ἀπαραίτητες

61. Ἐπαρχία Πόντου.

62. *A.E. 172*: Franklin-Bouillon πρὸς Briand, 1118-1122 (τῆς 23.6.21. *A.E. 173*: Gouraud πρὸς Briand, 933-936 τῆς 4.7.21. Franklin-Bouillon πρὸς Briand, 1022-1026 τῆς 18.7.21.

για την προώθηση του σχεδίου που είχε εκπονηθεί. Πολλά, όμως, από τα σημεία όπου είχε επέλθει συμφωνία, αποτελούσαν υποχώρηση σε σχέση με τις επίσημες αρχικές αξιώσεις της κάθε πλευράς. Αυτή, άλλωστε, ήταν και η πιο σημαντική δυσκολία για μια περαιτέρω θετική εξέλιξη των διαπραγματεύσεων.

Ο Franklin-Bouillon έφτασε στη Βηρυττό στις αρχές Ιουλίου, αφού προηγουμένως επισκέφτηκε με τη συνοδεία του Κεμάλ το έλληνοτουρκικό μέτωπο στο Έσκι-Σελίρ. "Αν κρίνει κανείς από τις εκθέσεις που έστειλε στο Παρίσι, η εικόνα που είχε αποκομίσει παρουσίαζε το έθνικιστικό κίνημα ισχυρό όσο ποτέ. Οι κεμαλικοί ήταν αποφασισμένοι να συνεχίσουν τον αγώνα τους εκμεταλλευόμενοι στο έπακρο τις πλούσιες δυνατότητες που τους προσφέρονταν σε στρατιωτικό δυναμικό (150.000 άνδρες). Η αισιοδοξία τους είχε ενισχυθεί και από μια καλή συγκομιδή, καθώς και από την πετυχημένη εφαρμογή ενός φορολογικού συστήματος, που είχε αποφέρει σημαντικά κέρδη. Το κίνημα είχε αποκτήσει πια πλήρη ανεξαρτησία από την εξουσία της Κωνσταντινούπολης. Σε όλους τους τομείς επικρατούσε υποδειγματική πειθαρχία και οργάνωση. Η πίστη για την τελική νίκη αυξήθηκε ύστερα από την άρνηση της Ελλάδας να δεχτεί μια μεσολάβηση των Συμμάχων στην έλληνοτουρκική διένεξη. Τέλος, φαίνεται ότι οι κεμαλικοί εξακολουθούσαν να θεωρούν τη σύναψη του συμφώνου φιλίας με τη Σοβιετική Ένωση σαν σημαντική διπλωματική επίτυχία⁶³. Αναπτύσσοντας τα αποτελέσματα των συνομιλιών που είχε, ο Franklin-Bouillon τηλεγραφούσε προς το Παρίσι τα εξής:

*«Μόνο μια συμφωνία αυτού του είδους, αν υπογραφεί έγκαιρα, μπορεί να θεμελιώσει μια πολιτική συνεννόηση ανάμεσα στη Γαλλία και την Τουρκία και να διατηρήσει την επιρροή μας στη Μικρασία (. . .) Η Αγκυρα, εξαιτίας της εχθρότητας των Άγγλων και της απειλής των Ελλήνων, αναγκάστηκε να στραφεί προς τη Γαλλία. Νέες, όμως, επιτυχίες κατά του ελληνικού στρατού μπορούν να αλλάξουν αυτήν τη συμπεριφορά (. . .) Διατηρώ επαφή με τον εκπρόσωπο του Κεμάλ που με συνόδευσε μέχρι τα Άδανα. Πρέπει το γρηγορότερο να του δώσω μια συγκεκριμένη απάντηση».*⁶⁴

63. A.E. 172: Franklin-Bouillon προς Briand, 1118-1122 της 23.6.21. A.E. 173: Franklin-Bouillon προς Briand, 1174 της 1.7.21.

64. A.E. 173: Franklin-Bouillon προς Briand, 940-946 της 4.7.21. A.Y.E. A5/VI (4): Δενδραμής προς Μπαλτατζή, 693 της 23.6.21. Την ίδια στιγμή, στην έδρα της Κοινωνίας των Εθνών, στη Γενεύη, διαδόθηκε η φήμη ότι ο Franklin-Bouillon είχε υποσχεθεί στους Τούρκους την υποστήριξη της Γαλλίας για μια ολοκληρωτική εκκένωση της Μικρασίας από τον ελληνικό στρατό και για την αυτονομία της Ανατολικής Θράκης. Σύμφωνα με την ίδια φήμη, η υπόσχεση αυτή δόθηκε σαν αντάλλαγμα για την προθυμία της εθνικιστικής κυβέρνησης να προβεί στην επικύρωση του νέου σχεδίου για μια γαλλοτουρκική προσέγγιση.

Στή γαλλική πρωτεύουσα, όμως, επικρατούσε διαφορετική αντίληψη. Μια σειρά συνομιλιών που είχε με τον Curzon, καθώς και το κοινό διάβημα προς την ελληνική κυβέρνηση για μεσολάβηση, είχαν πείσει τον Briand να προσέξει ιδιαίτερα το λεπτό θέμα της διασυμμαχικής αλληλεγγύης. Παρά την ένθαρρυντική έκβαση της πρώτης αποστολής του Franklin-Bouillon στην "Αγκυρα, ο Γάλλος πρωθυπουργός άνησυχούσε με το σοβιετόφιλο προσανατολισμό της άκραίας παράταξης του κινήματος. Κάτω από τέτοιες συνθήκες, μια προσέγγιση με τους κεμαλικούς έγκυμονούσε άνυπολόγιστες συνέπειες για μια Μεγάλη Δύναμη της Δύσης, όπως ήταν ή Γαλλία. "Έτσι, στις 23 'Ιουνίου, μπροστά στην έπιτροπή έξωτερικών υποθέσεων της γερουσίας, ο Briand ύποστήριξε τη σύμφιξη των διασυμμαχικών δεσμών και την ανάγκη κοινού προσανατολισμού στην άνατολική πολιτική. Γάλλοι και "Αγγλοι συμφωνούσαν πιά για την άποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Σμύρνη και την 'Ανατολική Θράκη. 'Απαντώντας στις έπικρίσεις των Βρετανών, που ζητούσαν να ένημερωθούν σχετικά με τις συνομιλίες της "Αγκυρας, ο Briand διαβεβαίωσε την κυβέρνηση του Λονδίνου ότι παράμενε συνεπής στις ύποχρεώσεις του άπέναντι στους Συμμάχους. Σε όδηγίες που έστειλε προς τον Franklin-Bouillon, άπόφυγε να ύποσχεθεί την ύποστήριξη της Γαλλίας στις άρχές του άγώνα των κεμαλικών. "Η γαλλοτουρκική συμφωνία έπρεπε, κατά τη γνώμη του, να έχει ειδικό χαρακτήρα και να περιοριστεί άποκλειστικά στο πρόβλημα της Κιλικίας, δίχως να θίγει θέματα γενικότερου ενδιαφέροντος. Οί όροι που ήταν διατεθειμένος να δεχτεί, ήταν: έπίσημη άνακοίνωση για κατάπαυση των έχθροπραξιών στην Κιλικία, άνταλλαγή των αίχμαλώτων πολέμου, έγγυήσεις για την προστασία των έθνικών μειονοτήτων, διαχάραξη των συνόρων από μια μεικτή έπιτροπή και, τέλος, τις οικονομικές παραχωρήσεις που είχε προτείνει ή "Αγκυρα, αλλά μόνο στις περιοχές όπου οί διεθνείς συμβάσεις είχαν άναγνωρίσει στη Γαλλία το δικαίωμα να έπεκτείνει την έπιρροή της⁶⁵. Με άλλα λόγια, ή κυβέρνηση του Παρισιού παράμενε πιστή στο δόγμα του διαμελισμού του όθωμανικού έδάφους, κάτι που προδίκαιζε την άρνηση των κεμαλικών για έναρξη έπίσημων διαπραγματεύσεων. 'Ο Franklin-Bouillon προσπάθησε να μεταπείσει τον πρωθυπουργό του από τη Βηρυττό, όπου βρισκόταν:

Στά άρχεία του Quai d'Orsay δέν ύπάρχουν στοιχεία που να έπιβεβαιώνουν την πληροφορία αυτή. "Αν κρίνει, όμως, κανείς από το γενικότερο πνεύμα της συμφωνίας, που τελικά ύπογράφηκε τέσσερις μήνες άργότερα, είναι πολύ πιθανό ή φήμη αυτή να άνταποκρινόταν στην πραγματικότητα.

65. *A.E. 173*: Briand προς Franklin-Bouillon, 685-694 της 15.7.21. *D.B.F.P.* (218, 223, 226, 228, 229, 232, 255, 256, 298, 309): Rattigan προς Curzon, 570 της 8.6.21, 579 της 11.6.21, 425 της 14.6.21. Curzon προς Hardinge, 1623 της 13.6.21, 1638 της 14.6.21. Hardinge προς Curzon, 377 της 15.6.21, 406 και 411 της 23.6.21. Chetam προς Curzon, 491 της 6.7.21, προς Briand, έπιστολή της 10.7.21.

«Σὲ καμὰ στιγμή δὲν παραγνώρισα τὴν ἀρχὴ τῆς διασυμμαχικῆς ἀλληλεγγύης. Ἄν, ὅμως, θέλουμε νὰ πετύχουμε τὴν εἰρήνη καὶ τὴν ἐξασφάλιση τῶν οὐσιαστικῶν μας συμφερόντων, πρέπει νὰ κατανοήσουμε τὸ νέο πνεῦμα ποὺ ἐπικρατεῖ σήμερα στὴν Ἀνατολή. Ἡ Ἀγγλία εἶναι γιὰ τοὺς Τούρκους ἡ χώρα ποὺ προετοίμασε, μὲ τὴ συνθήκη τῶν Σεβρῶν, τὴν καταστροφή τῆς Ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας καὶ ποὺ προσπαθεῖ τώρα νὰ τὴν ὀλοκληρώσει εἰχόντας τὴν Ἑλλάδα στὴν ἐπίθεση. Οἱ διαδοχικὲς μας ὑποχωρήσεις στὰ θέματα τῆς Παλαιστίνης, τῆς Μοσούλης καὶ τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν, δημιούργησαν ἐδῶ τὴν ἐντύπωση ὅτι εἴμαστε καταδικασμένοι, ἀπὸ ἀδυναμία, νὰ ὑποκύπτουμε συνεχῆ στὶς ἀξιώσεις τῶν Βρετανῶν. Μιλῶντας κανεὶς γιὰ διασυμμαχικὴ ἀλληλεγγύη, εἶναι σὰν νὰ ἀποδίδει στὴ Γαλλία εὐθύνες γιὰ σφάλματα ποὺ ἔχουν διαπράξει ἄλλοι (. . .) Ἄν ἐγκαινιάσουμε, ἀντίθετα, μιὰ ρεαλιστικὴ πολιτικὴ, οἱ Σύμμαχοι θὰ μᾶς ἀκολουθήσουν, γιατί, προστατεύοντας τὰ συμφέροντά μας, θὰ προστατεύουμε συγχρόνως καὶ τὰ δικά τους. Ἡ πραγματικὴ τιμότητα ἔγκειται στὸ νὰ τοὺς τραβήξουμε ἀπὸ τὸ βάραθρο ὅπου βρίσκονται καὶ ὄχι νὰ τοὺς ἀκολουθήσουμε σὲ αὐτό (. . .) Ἐπιθυμία σας εἶναι νὰ περιορίσουμε τὴ συμφωνία στὴν ὑπόθεση τῆς Κιλικίας. Πρόκειται γιὰ κάτι πολὺ ἐπικίνδuno καὶ σχεδὸν ἀδύνατο. Θυμηθεῖτε ὅτι τὸ συμφέρον τῶν Τούρκων εἶναι νὰ κερδίσουν χρόνο. Τὸ δικό μας, νὰ κάνουμε γρήγορα. Τὸ μόνο ἐπιχείρημα ποὺ μπορεῖ νὰ τοὺς πείσει νὰ συνθηκολογήσουν ἀμέσως, εἶναι ἡ προοπτικὴ μιᾶς πολιτικῆς συνεννόησης μὲ ἐδῶ τερρὴ ἐφαρμογὴ. Διαφορετικά, θὰ μᾶς προτείνουν μέτρια ἀνταλλάγματα, διαιωνίζοντας παρᾶλληλα τὶς διαπραγματεύσεις. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο θεωρῶ σκόπιμο νὰ συντάξουμε δυὸ ξεχωριστὲς πράξεις. 1) Μιὰ εἰδικὴ συμφωνία γιὰ τὴν ὑπόθεση τῆς Κιλικίας ποὺ θὰ κοινοποιηθεῖ ἀμέσως. 2) Μιὰ ἐπίσημη ἐπιστολὴ ποὺ θὰ ἀναφέρεται σὲ θέματα γενικῆς πολιτικῆς καὶ ποὺ οἱ δυὸ κυβερνήσεις δὲν εἶναι ὑποχρεωμένες νὰ δώσουν στὴ δημοσιότητα»⁶⁶.

Ὁ Briand δέχτηκε τὴν πρόταση, μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι ἡ πρόσθετη ἐπιστολὴ δὲν θὰ περιεῖχε ὅρους ποὺ θὰ προκαλοῦσαν τὴ δυσἀρέσκεια τῶν Συμμάχων. Ἡ Γαλλία, εἶπε, δὲν μποροῦσε νὰ προβεῖ, χωριστὰ ἀπὸ τὶς ἄλλες Μεγάλες Δυνάμεις, σὲ ἐνέργειες ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν ἐφαρμογὴ τῆς εἰρήνης στὴ Μικρασίᾳ⁶⁷. Στὶς 28 Ἰουλίου, ἐνῶ βρισκόταν στὰ Ἀδανα, ὁ Franklin-Bouillon ἐξέφρασε καὶ πάλι τὴ δυσφορία του:

66. A.E. 173: Franklin-Bouillon πρὸς Briand, 1003-1012 τῆς 17.7.21.

67. A.E. 173: Briand πρὸς Franklin-Bouillon, γ.ζ. τῆς 21.7.21, 718-723 τῆς 22.7.21.

«Τις τελευταῖες μέρες εἶχα πολλές συνομιλίες μὲ τὸν ἐκπρόσωπο τοῦ Κεράλ. Ὑπεράσπισα μὲ ἐνεργητικότητα τὴν ἀποψή σας τὴν ὁποία γνωρίζετε ὅτι δὲν συμμερίζομαι. Θεωρῶ ἀπαραίτητο νὰ ἐπιστρέψω στὸ Παρίσι. Ἄν πράγματι ἐπιθυμεῖτε τὴ συμφωνία, θὰ φύγω καὶ πάλι, μόλις καταλήξω μαζί σας στὴ σύνταξη ἐνὸς ὀριστικοῦ κειμένου».

Στις 31 Ἰουλίου, ὁ Γάλλος ἀπεσταλμένος ἔφτασε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στις 5 Αὐγούστου ἐπέστρεψε στὸ Παρίσι⁶⁸.

Ὁ κυριότερος λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο εἶχαν ἀδξήθει οἱ ἐπιφυλάξεις τοῦ Briand, ἦταν ἡ ἐπίθεση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὸ μικρασιατικὸ μέτωπο, ποὺ ἐκδηλώθηκε στις ἀρχὲς Ἰουλίου μὲ ἐντυπωσιακὰ ἀποτελέσματα. Στις 17 ἔπεσε ἡ Κιουτάχεια καὶ στις 21 τὸ Ἐσκί-Σεχίρ. Τὴν ἴδια στιγμὴ κυκλοφοροῦσαν φήμες ὅτι ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις εἶχε ἀρχίσει διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Ἑλλάδα γιὰ τὴ χορήγηση οικονομικοῦ δανείου. Οἱ ἐξελίξεις αὐτὲς θορόβησαν τοὺς Γάλλους. Μιὰ προσέγγισις μὲ τοὺς ἔθνικιστὲς, σὲ τέτοια στιγμὴ, μπορούσε νὰ ἐκθέσει ἄσχημα τὴν κυβέρνησις τοῦ Παρισίου. Ἡ ὑποχώρησις τοῦ κεραλικοῦ στρατοῦ δὲν πρόσφερε ἐγγυήσεις γιὰ τὰ γαλλικὰ συμφέροντα. Στὸ Παρίσι σχηματίστηκε ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ Franklin-Bouillon, κατὰ τὸν τελευταῖο γύρο τῶν ἐπαφῶν ποὺ εἶχε μὲ τοὺς Τούρκους στὰ Ἄδανα, δὲν εἶχε ὑπολογίσει ὅσο ἔπρεπε τὶς ἐπιτυχίες τῶν Ἑλλήνων⁶⁹. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, ὁ στρατηγὸς Gouraud διαπίστωσε ὅτι ἡ κυβέρνησις τῆς Ἀγκυρας ἦταν ἀναγκασμένη νὰ ἀποσύρει ὅλες σχεδὸν τὶς ἐφεδρεῖες ποὺ στάθμευαν στὴν Κιλικία προκειμένου νὰ τὶς χρησιμοποιήσῃ στὸ ἑλληνοτουρκικὸ μέτωπο. Παρουσιαζόταν, ἔτσι, στὸ γαλλικὸ στρατὸ μοναδικὴ εὐκαιρία νὰ ἐξαπολύσῃ μιὰ τελικὴ ἐπίθεση ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἐπιλύοντας ἔτσι τὸ πρόβλημα τῆς Κιλικίας μὲ δυναμικὸ τρόπο.

«Ἡ κυβέρνησις μόνη εἶναι σὲ θέση νὰ ἀποφασίσῃ ἂν ἔφτασε ἡ στιγμὴ νὰ πληρώσῃ ἡ Ἀγκυρα τὸ σφάλμα ποὺ διέπραξε μὴ ἐπικυρώνοντας τὴ συμφωνία τοῦ Λονδίνου, ἢ ἂν πρέπει νὰ συνεχίσει τὴ μεγαλόφυχη πολιτικὴ ποὺ ἐφαρμόζει ἀπέναντι στοὺς Τούρκους».

τηλεγραφοῦσε ὁ Gouraud πρὸς τὸ Παρίσι στις 9 Αὐγούστου⁷⁰.

Στις 14 Αὐγούστου, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐξαπόλυσε νέα γενικὴ ἐπίθεση. Στόχος τῆ φορὰ αὐτὴ ἦταν ἡ Ἀγκυρα. Στις 23, ἦρθε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἐχθρὸ

68. *A.E. 173*: Franklin-Bouillon πρὸς Briand, 1053-1058 τῆς 28.7.21. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Βότσης πρὸς Μπαλτατζῆ, 5288 τῆς 1.8.21. Μεταξᾶς πρὸς Μπαλτατζῆ, 2740 τῆς 14.8.21.

69. *A.E. 173*: Gouraud πρὸς Briand, 1059 τῆς 28.7.21.

70. *A.E. 114 - A.E. 173*: Gouraud πρὸς Briand, 1106-1108 τῆς 9.8.21. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Μεταξᾶς πρὸς Μπαλτατζῆ, 2740 τῆς 14.8.21.

μπροστά στον ποταμό Σαγγάριο. Οί ένδοιασμοί του Briand αὐξήθηκαν και πάλι:

«Μοῦ εἶναι ἀκόμη ἀδύνατο νὰ ἀποφασίσω ποιά θὰ εἶναι ἡ πολιτικὴ ποὺ πρέπει νὰ ἀκολουθήσουμε ἀπέναντι στοὺς κεμαλικούς».

ἀπαντοῦσε στὶς 24 Αὐγούστου πρὸς τὸν Gouraud ⁷¹.

Ἡ μάχη τοῦ Σαγγάριου και ἡ σταθεροποίηση τοῦ μετώπου, ποὺ ἀκολούθησε, ἐπέισαν τελικὰ τὸν Γάλλο πρωθυπουργὸ νὰ συνεχίσει τὴν πολιτικὴ τῆς προσέγγισης. Στὶς 27 Αὐγούστου συνέταξε τὸ ὀριστικὸ κείμενο τοῦ συμφώνου. Στὶς 8 Σεπτεμβρίου, τὴ μέρα ἀκριβῶς ποὺ ὁ κεμαλικὸς στρατὸς πέρασε στὴν ἀντεπίθεση στὸ μέτωπο τοῦ Σαγγάριου, ὁ Franklin-Bouillon ἐγκατέλειψε τὸ Παρίσι, ὡς ἐπίσημος ἐκπρόσωπος τῆς γαλλικῆς κυβέρνησης με ἐξουσίας γιὰ τὴν ὑπογραφή τῆς συμφωνίας ⁷².

Ὁ Γάλλος ἀπεσταλμένος ἔφτασε στὴν Ἄγκυρα στὶς 25 Σεπτεμβρίου και ἄρχισε ἀμέσως ἐπίσημες διαπραγματεύσεις μέσα σὲ κλίμα γενικῆς εὐφορίας, ποὺ εἶχε προκαλέσει ἡ νίκη ἐπὶ τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ. Ἡ ἐθνικιστικὴ κυβέρνηση εἶχε ὀρίσει γιὰ τὶς συνομιλίες μιὰ ἐπιτροπὴ ποὺ ἀποτελοῦσαν ὁ Γιουσούφ Κεμάλ μπέης, ὁ Μουνιρ μπέης και ὁ Φετχί μπέης, πρῶην στρατιωτικὸς ἀκόλουθος στὸ Παρίσι και ὁπαδὸς τῆς προσέγγισης με τὴ Γαλλία. Ὁ Κεμάλ φρόντισε νὰ κρατήσει τὶς ἀποστάσεις του. Οἱ ἐπεμβάσεις του εἶχαν κυρίως μεσολαβητικὸ χαρακτήρα.

Στὰ οὐσιαστικὰ θέματα προέκυψαν γρήγορα δυσκολίες. Ἡ Μεγάλὴ Ἐθνοσυνέλευση ἐπέμενε στὴν ἄρνησή της νὰ ἀναγνωρίσει τὰ σύνορα ἀνάμεσα στὴν Τουρκία και τὴ Συρία ὅπως εἶχαν συμφωνηθεῖ στὸ Λονδίνο. Στὸν τομέα τῶν οἰκονομικῶν παραχωρήσεων, ἡ κυβέρνηση τῆς Ἄγκυρας εἶχε ἤδη ἀναθέσει τὴν ἐκμετάλλευση τῶν μεταλλείων τοῦ Ἀργκαναμαντὲν ⁷³ σὲ τουρκικὴ ἐταιρεία, παρ' ὅλο ποὺ ἡ κεμαλικὴ ἀντιπροσωπεία στὸ Λονδίνο τὴν εἶχε ὑποσχεθεῖ στοὺς Γάλλους. Πρὸβαλλε ἐπίσης ἀντιρρήσεις γιὰ τὴν παραχώρηση τῶν ἐκτάσεων βαμβακοκαλλιέργειας τῆς Κιλικίας στὸν οἶκο Vendeuvre de Lesseps.

Πέρα ἀπὸ τὶς δυσκολίες αὐτές, ὁ Γιουσούφ Κεμάλ και ὁ Μουνιρ μπέης, ποὺ ἀντιπροσώπευαν τὴ σοβιετόφιλη πτέρυγα τοῦ κινήματος στοὺς κόλπους τῆς ἐπιτροπῆς διαπραγματεύσεων, κατέβαλαν προσπάθειες γιὰ νὰ καταλήξει ὁ διάλογος σὲ ἀποτυχία. Ἐπειτα ἀπὸ ἄκαρπες συνομιλίες δεκαπέντε ἡμερῶν, ἡ κατάσταση βελτιώθηκε χάρη στὴν ἀποφασιστικὴ παρέμβαση τοῦ Κεμάλ. Ὁ ἄρχηγὸς τοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος ἔκανε πρῶτα γνωστὴ στὴν ἐπιτροπὴ

71. *A.E. 173*: Briand πρὸς Gouraud, 771 τῆς 24.8.21. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Μεταξᾶς πρὸς Μπαλτατζῆ, 2552 τῆς 1.8.21.

72. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Μεταξᾶς πρὸς Μπαλτατζῆ, 3167 τῆς 24.9.21.

73. Χώρα Πηγῶν και Ἄνω Ροῦ τοῦ Τίγρη.

διαπραγματεύσεων την επιθυμία του για μιὰ πετυχημένη έκβαση τῶν συνομιλιῶν. Ἐπειτα, μετέφερε τὸ θέμα στὴ Μεγάλη Ἐθνοσυνέλευση, ἡ ὁποία διόρισε τὸν Φετχί μπέη ὑπουργὸ Ἐσωτερικῶν, με ἐξουσίες γιὰ νὰ διεκπεραιώσει μόνος του τίς διαπραγματεύσεις⁷⁴.

Ἡ τελικὴ συμφωνία ὑπογράφηκε στὶς 20 Ὀκτωβρίου 1921 ἀπὸ τὸν Franklin-Bouillon καὶ τὸν Γιουσούφ Κεμάλ. Οἱ ὅροι, ποὺ ἦταν ἰδιαίτερα εὐνοϊκοὶ γιὰ τὴ γαλλικὴ πλευρά, περιλάμβαναν μεταξὺ ἄλλων: Τὴν ἄμεση κατάπαυση τῶν ἐχθροπραξιῶν (ἄρθρο 1). Τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν αἰχμαλώτων πολέμου (ἄρθρο 2). Τὴν ἐκκένωση τῆς Κιλικίας ἀπὸ τὸ γαλλικὸ στρατὸ μέσα σὲ διάστημα δυὸ μηνῶν ἀπὸ τὴ στιγμὴ τῆς ἐπικύρωσης τοῦ συμφώνου ἀπὸ τίς κυβερνήσεις τῆς Ἀγκυρας καὶ τοῦ Παρισιοῦ (ἄρθρο 3). Τὴ δημιουργία μεικτῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ἐπίβλεψη τῆς ἐκκένωσης (ἄρθρο 4). Τὴ χορήγηση γενικῆς ἀμνηστίας ἀπὸ τίς τουρκικὲς ἀρχὲς τῆ στιγμὴ τῆς ἐγκατάστασής τους στὴν Κιλικία (ἄρθρο 5). Τὴν προστασία τῶν ἐθνικῶν μειονοτήτων σύμφωνα με τοὺς ὅρους τῶν σχετικῶν διεθνῶν συμβάσεων (ἄρθρο 6). Τὰ σύνορα, ὅπως διαμορφώθηκαν, ἐπέτρεπαν τὴ σύνδεση τῆς Συρίας με τὴ Μεσοποταμία καὶ τὸν Περσικὸ Κόλπο. Ἐκινουῦσαν βόρεια ἀπὸ τὴν Ἀλεξανδρέττα καί, περνώντας βόρεια ἀπὸ τὸ Χαλέπι, διέσχιζαν τὸν Εὐφράτη 100 χλμ. νότια ἀπὸ τὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ τῆς Βαγδάτης. Στὴ συνέχεια ἐφθάναν μέχρι τὸ Νουσεϊμπίν, στὰ σύνορα με τὴ Μεσοποταμία. Στὴν οὐσία διατήρησαν τὴ γραμμὴ ὅπως εἶχε χαραχτεῖ στὸ Λονδίνο (ἄρθρο 8).

Οἱ οἰκονομικὲς διατάξεις τοῦ συμφώνου ἀναφέρονταν στὰ ἑξῆς: παραχώρηση τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ σιδηροδρόμου τῆς Βαγδάτης (τμῆμα Ποζαντι-Νουσεϊμπίν) σὲ γαλλικὴ ἐταιρεία. Ἡ ἴδια ἐταιρεία θὰ ἀναλάμβανε καὶ τὴ δημιουργία διακλαδώσεων στὸ βιλαέτιο τῶν Ἀδάνων. Τουρκία καὶ Συρία θὰ εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ δίκτυο γιὰ μεταφορὰ στρατοῦ στὴν παραμεθόριο περιοχὴ (ἄρθρο 10). Ἀποφασίστηκε, ἐπίσης, ἡ δημιουργία μεικτῆς ἐπιτροπῆς ποὺ θὰ ἐξέταζε τὴ δυνατότητα σύναψης συμφώνου γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ ἐιδικοῦ τελωνειακοῦ καθεστώτος (ἄρθρο 11).

Τὸ ἐπίσημο κείμενο συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Γιουσούφ Κεμάλ πρὸς τὸν Franklin-Bouillon. Σύμφωνα με τὸ περιεχόμενό της, ἡ κυβέρνηση τῆς Ἀγκυρας παραχώρουσε, γιὰ 99 χρόνια, τὴν ἐκμετάλλευση τῶν μεταλλείων σιδήρου, χρωμίου καὶ ἀργύρου τῆς κοιλάδας τοῦ Χαρσιώτη σὲ γαλλικὴ ἐταιρεία, με συμμετοχὴ ὀθωμανικῶν κεφαλαίων σὲ ποσοστὸ 50%. Ἀναλάμβανε, ἐπίσης, τὴ μελέτῃ παρόμοιων παραχωρήσεων καὶ σὲ ἄλλες περιοχές, ἀνάλογα

74. *A.E. 173*: Franklin-Bouillon πρὸς Briand, 1630 τῆς 26.9.21, 1668-1677 τῆς 30.9.21. *A.E. 174*: Franklin-Bouillon πρὸς Briand, 1682 τῆς 1.10.21, 1715-1718 τῆς 6.10.21, 1781-1789 τῆς 18.10.21, 1792-1793 τῆς 19.10.21. *D.B.F.P. (417)*: Hardinge πρὸς Curzon, 776 τῆς 21.10.21.

μὲ προτάσεις πὸν θὰ ὑπέβαλλαν γαλλικὲς ἑταιρεῖες. Τέλος, ἀποφασίστηκε ἡ παραχώρηση τῶν βαμβακοπαραγωγικῶν ἐκτάσεων τῆς Κιλικίας στὸν οἶκο Venduvre de Lesseps. Κυρίως, ὅμως, τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς ἀρχίζε ὡς ἑξῆς:

«Ἐλπίζω ὅτι τὸ σύμφωνο πὸν ὑπόγραψαν οἱ κυβερνήσεις τῆς Μεγάλης Ἐθνοσυνέλευσης τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας γιὰ μιὰ ὀριστικὴ καὶ διαρκὴ εἰρήνη, θὰ ἔχει σὰν συνέπεια τὴ σύμφιξη τῶν στενῶν δεσμῶν τοῦ παρελθόντος καὶ τὴν προσπάθεια τῆς γαλλικῆς κυβέρνησης νὰ λύσει, μὲ πνεῦμα ἐγκάρδιας συνεννόησης, ὅλες τὶς ὑποθέσεις πὸν ἀφοροῦν τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας».

Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ Γαλλία ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ ἀναγνωρίσει ἐπίσημα τὶς ἀξιώσεις τῶν ἐθνικιστῶν σὲ θέματα γενικότερης ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ἀπαντώντας σὲ μιὰ τέτοια ἐπιστολή, ἡ κυβέρνηση τοῦ Παρισιοῦ κινδύνευε νὰ ἐκτεθεῖ ἄσχημα ἀπέναντι στοὺς ὑπόλοιπους Συμμάχους⁷⁵. Ἐνα διάστημα δεκαπέντε ἡμερῶν κρίθηκε ἀναγκαιῶ μέχρι οἱ δυὸ κυβερνήσεις προβοῦν στὴν ἐπικύρωση τοῦ συμφώνου. Οἱ ἀρχὲς τῆς Ἀγκυρας ὑποσχέθηκαν ὅτι θὰ ἀναγνώριζαν ἐπίσημα τὸ κείμενο μόλις ἡ γαλλικὴ κυβέρνηση κοινοποιοῦσε τὴ συγκατάθεσή της. Τὴν ἴδια μέρα τῆς ὑπογραφῆς, ὁ Franklin-Bouillon ἀναχώρησε γιὰ τὸ Παρίσι. Ἡ χώρα πὸν ἐκπροσωποῦσε εἶχε, οὐσιαστικά, κερδίσει τὴν ἀναμέτρηση μὲ τοὺς ἄλλους Συμμάχους, κάτι πὸν τῆς ἐπέτρεπε νὰ χειρίζεται, γιὰ πρώτη φορὰ ὕστερα ἀπὸ πολὺ καιρὸ, τὶς ὑποθέσεις τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς ἀπὸ θέση ἰσχύος.

75. A.Y.E. 174 - A.Y.E. A5/VI (4) - D.B.F.P. (502): Κείμενο τοῦ γαλλοτουρκικοῦ συμφώνου. A.Y.E. A5/VI (4): Βότσης πρὸς Μπαλτατζή, χ.ἀ. τῆς 23.9.21. Μεταξῆς πρὸς Καρτάλη, 3544 τῆς 22.10.21. D.B.F.P. (422): Rumbold πρὸς Curzon, 986 τῆς 25.10.21. Χαρακτηριστικὸ τῶν ἐλιγμῶν τῆς γαλλικῆς διπλωματίας εἶναι τὸ κείμενο τοῦ τηλεγραφήματος τοῦ Ἑλλήνα ἐπιτετραμμένου στὸ Παρίσι, Πέτρου Μεταξῆ, πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν:

«Διευθυντῆς Πολιτικῶν Ὑποθέσεων ἐνταῦθα Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν μεθ' οὗ συναμίλησα σήμερον περὶ γαλλοτουρκικῆς συμφωνίας (. . .) μοὶ ἐπανάλαβε προτέρως κατηγορηματικὰ δηλώσεις του ὅτι συμφωνία οὐσα εἰδική, οὐδαμῶς θίγει ζητήματα γενικῆς φύσεως, ὡς κυριαρχίας ἐπὶ Θράκης καὶ Σμύρνης ἢ ἀναγνώρισιν ἐκ μέρους Γαλλίας ἀξιώσεων Ἐθνοσυνελεύσεως Ἀγκύρας γνωστῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα "Ἐθνικὸς Ὁρκος"».

(A.Y.E. A5/VI (4): Μεταξῆς πρὸς Καρτάλη, 3258 τῆς 15.10.21 π.ῆ.).

Γ. Έφαρμογή και επιπτώσεις τής γαλλοτουρκικής συμφωνίας
(Οκτώβριος 1921-Γανουάριος 1922)

Στὴν τελευταία ἐνότητα τῆς μελέτης ἐξετάζονται διαδοχικά: οἱ διεθνεῖς ἀντιδράσεις ποὺ προκλήθηκαν ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τῆς συμφωνίας τῆς Ἄγκυρας, ἡ ἔξοδος τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὴν Κιλικία, ἡ ἐκκένωση τῆς ἐπαρχίας ἀπὸ τὶς δυνάμεις κατοχῆς καὶ ἡ παράδοση τοῦ γαλλικοῦ πολεμικοῦ ὕλικου στοὺς κεμαλικούς.

Ὁ Briand, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ περιορίσει τὶς ἀναμενόμενες ἀντιδράσεις τῶν Συμμάχων, κάλεσε τοὺς πρέσβεις τῆς Γαλλίας στὸ Λονδίνο καὶ στὴ Ρώμη νὰ ἐπιμείνουν στὸ χαρακτήρα τοῦ τοπικοῦ διακανονισμοῦ χωρὶς εὐρύτερη σημασία, ποὺ δῆθεν χαρακτήριζε τὸ γαλλοτουρκικὸ σύμφωνο. Ἐπρεπε νὰ φανεῖ ὅτι ἡ Γαλλία, παρὰ τὴν προσέγγιση ποὺ ἐπιχείρησε, δὲν εἶχε θίξει σὲ καμιά περίπτωση θέματα γενικότερης πολιτικῆς οὔτε καὶ εἶχε ὑποστηρίξει τὶς διεκδικήσεις τῶν Τούρκων⁷⁶.

Ὅσο διαρκοῦσαν οἱ διαπραγματεύσεις τῆς Ἄγκυρας, ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνηση εἶχε πλευροκοπήσει ἐπανειλημμένα τοὺς Γάλλους γιὰ νὰ πληροφορηθεῖ τὸν πραγματικὸ σκοπὸ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Franklin-Bouillon. Στὸ Λονδίνο κυκλοφοροῦσαν φήμες ὅτι ἡ Γαλλία διαπραγματευόταν χωριστὴ εἰρήνη μὲ τοὺς κεμαλικούς καὶ ὅτι στὸ κείμενο τῆς συμφωνίας ὑπῆρχαν μυστικοὶ ὅροι σχετικὰ μὲ τὴν παράδοση τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου τῆς Κιλικίας στοὺς Τούρκους. Ὁ Briand προσπάθησε, στὴν ἀρχή, νὰ καλύψει τὸ ρόλο τοῦ ἀπεσταλμένου του, ὑποστηρίζοντας ὅτι ὁ Franklin-Bouillon εἶχε ἀναπτύξει ἀνεξάρτητη πρωτοβουλία καὶ ὅτι ἡ ἀποστολὴ εἶχε ὀργανωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα *Matin*, τῆς ὁποίας ἦταν συνεργάτης. Ὑποκύπτοντας ὅμως στὴν ἐπιμονὴ τῶν Βρετανῶν, ὁ Γάλλος πρωθυπουργὸς ἀναγκάστηκε νὰ παραδεχτεῖ ὅτι ὁ ἀπεσταλμένος του εἶχε ἐξουσίες γιὰ νὰ διαπραγματευτεῖ τὸ πρόβλημα τῆς ἐκκένωσης τῆς Κιλικίας γιὰ λογαριασμὸ τῆς κυβέρνησης⁷⁷.

Μόλις πληροφορήθηκε τὴν ὑπογραφή τοῦ συμφώνου, ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις ἀπόφυγε νὰ προβεῖ σὲ δηλώσεις προτοῦ ἐξετάσει τὸ κείμενο. Οἱ ἐφημερίδες τήρησαν ἀρχικὰ ἀνάλογη στάση. Οἱ λιγοστὲς κριτικὲς ἀναφέρονταν σὲ ὀρισμένες λεπτομέρειες τεχνικῆς φύσης. Ἡ ἔντασι κλιμακώθηκε ἀπὸτομα στὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου. Ἡ *Daily Telegraph* χαρακτήρισε τὴ σὺνάψη τοῦ συμφώνου ὡς μιὰ *de facto* ἀναγνώριση τῆς κυβέρνησης τῆς Ἄγκυρας. Ὁ *Observer* κατηγόρησε τὴ Γαλλία ὅτι ἐνήργησε χωριστὰ ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους Συμμάχους

76. *A.E. 174*: Briand πρὸς Saint-Aulaire 3579-3581, πρὸς Charles-Roux 3207-3208 τῆς 24.10.21.

77. *D.B.F.P. (388, 395, 398, 402, 423)*: Rumbold πρὸς Curzon, 869 τῆς 20.9.21, 892 τῆς 27.9.21. Curzon πρὸς Hardinge, 2567 τῆς 30.9.21. Cheetam πρὸς Curzon, 726 τῆς 5.10.21. Hardinge πρὸς Curzon, 806 τῆς 27.10.21.

προκειμένου να εξασφαλίσει τα πολιτικά και οικονομικά της πλεονεκτήματα στην Έγγυς Ανατολή, σε βάρος των αγγλικών συμφερόντων. Υπήρχαν, όμως, και σχόλια σε πιό συγκρατημένο τόνο. Η *Westminster Gazette* αναγνώριζε ότι η βρετανική πολιτική, που βασιζόταν στην τελική επικράτηση της Ελλάδας στη Μικρασία, είχε καταλήξει πιά σε πλήρη άποτυχία. Η συνεργασία ανάμεσα στους Συμμάχους ήταν αναγκαστικά για μιá ουσιαστική ρύθμιση του Ανατολικού Ζητήματος. Η *Morning Post* έγραφε ότι ο λόγος που έσπρωξε τους Γάλλους πρὸς τὸν Κεμάλ ἦταν ἡ ἀπροκάλυπτη ὑποστήριξη τῆς Ἀγγλίας πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ συμφωνία τῆς Ἀγκυρας ἦταν τὸ ἐπιστέγασμα τῆς γαλλοβρετανικῆς διαφωνίας, γιὰ τὴν ὁποία μεγάλο μέρος εὐθύνες ἔφερε καὶ ἡ κυβέρνηση Lloyd George. Οἱ *Times* ἔγραφαν τὰ ἑξῆς:

«Δὲν συμπαθοῦμε τίς κινδυνολογίες σύμφωνα μὲ τίς ὁποῖες ἡ Γαλλία ἔθεσε τὴν συμμαχία σὲ ἀμφισβήτηση. Γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἀσφάλεια τῆς συμμαχίας δὲν εἶναι ἀπαραίτητο ἡ Γαλλία καὶ ἡ Μεγάλη Βρετανία νὰ σέβονται κάθε στιγμή, σὲ κάθε διεθνή ὑπόθεση καὶ σὲ κάθε γωνία τοῦ πλανῆτη, μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο».

Τέλος, οἱ ἀριστερὲς ἡμερίδες (*Daily News*, *Daily Herald* καὶ *New Statesman*) ἐπικρότησαν τὴ σὺναψη τοῦ συμφώνου σὰν ἔνδειξη συμπάθειας καὶ συμπαραστάσης στὶς ἀρχὲς τοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος. Μοναδικὴ ἐπιφύλαξη ἐξέφρασαν ὡς πρὸς τὰ κίνητρα ποὺ εἶχαν ὀδηγήσει τὴ Γαλλία στὴν προσέγγιση καὶ τὰ χαρακτήρισαν ἱμπεριαλιστικὰ καὶ καπιταλιστικὰ⁷⁸.

Στὶς 3 Νοεμβρίου, ἐκδηλώθηκε ἡ πρώτη ἐπίσημη ἀντίδραση. Ὁ Curzon γνωστοποίησε τίς παρατηρήσεις τῆς βρετανικῆς κυβέρνησης: 1) Ἡ ὑπογραφή τοῦ συμφώνου ἀποτελοῦσε πράξη ἀναγνώρισης τῆς κυβέρνησης τῆς Ἀγκυρας. 2) Ἡ Γαλλία, ὑπογράφοντας χωριστὴ εἰρήνη μὲ μιὰ ἐχθρική δύναμη, εἶχε ἀγνοήσει τίς ὑποχρεώσεις ποὺ εἶχε ἀναλάβει ἀπέναντι στοὺς Συμμάχους. 3) Ἡ ἀποχώρηση τῶν δυνάμεων κατοχῆς ἀπὸ τὴν Κιλικία, χωρὶς προηγούμενη συγκατάθεση τῶν Συμμάχων, ἀποτελοῦσε παραβίαση τοῦ τριμεροῦς συμφώνου. 4) Ἡ Τουρκία, ἀποκτώντας τὸν ἔλεγχο τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς τῆς Βαγδάτης, ποὺ διέσχισε τὴν Κιλικία, μπορούσε νὰ μεταφέρει στρατὸ καὶ νὰ ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τῶν βρετανικῶν κτήσεων τῆς Μεσοποταμίας. 5) Ὁ τόνος τοῦ κειμένου, ἄφηνε νὰ νοηθεῖ ὅτι τὸ σύμφωνο εἶχε γενικότερο χαρακτήρα ἀπὸ κάποιο ἀπλὸ τοπικὸ διακανονισμό⁷⁹.

78. *A.E. 138*: Montille πρὸς Peretti, 980 τῆς 7.11.21. *A.E. 174*: Saint-Aulaire πρὸς Briand, 938 τῆς 25.10.21, πρὸς Peretti, 959 τῆς 2.11.21, 977 τῆς 6.11.21, 978 τῆς 7.11.21, 985 τῆς 8.11.21. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Παγκαβῆς πρὸς Καρτάλη, 4184 τῆς 25.10.21.

79. *A.E. 174*: Saint-Aulaire πρὸς Peretti, 963-966 τῆς 4.11.21. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Μεταξῆς πρὸς Καρτάλη, 3774 τῆς 5.11.21, 3842 τῆς 10.11.21. Παγκαβῆς πρὸς Καρ-

‘Η απάντηση από τὸ Παρίσι ἔφτασε τὴν ἐπομένη: 1) ‘Η βρετανικὴ κυβέρνησις εἶχε ἐνημερωθεῖ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1921 γιὰ τὴ γαλλοτουρκικὴ συμφωνία τοῦ Λονδίνου καὶ δὲν εἶχε προβάλλει ἀντιρρήσεις. Τὸ σύμφωνο Franklin-Bouillon ἦταν ἀπλὴ παραλλαγὴ τῆς συμφωνίας τοῦ Λονδίνου, χωρὶς οὐσιαστικὰς διαφορὰς. ‘Η ἐκπληξὴ τῶν Βρετανῶν εἶχε, ἐπομένως, ἐκδηλωθεῖ μὲ κάποια καθυστέρηση. 2) ‘Η Γαλλία ἄρχισε διαπραγματεύσεις μὲ τὴ Μεγάλῃ Ἐθνοσυνέλευση τῆς Ἀγκυρας, ἀρχὴ πού εἶχε ἐγκατασταθεῖ *de facto* στὴν Ἀνατολή, καὶ ὄχι μὲ τὴν κυβέρνησις τῆς Κωνσταντινούπολης, πού ἦταν ὁ πραγματικὸς ἐχθρὸς τῶν Συμμάχων κατὰ τὸν Ἀ΄ Παγκόσμιον Πόλεμον. Δὲν εἶχε, ἐπομένως, ἀγνοήσει σὲ καμιά περίπτωση τίς ὑποχρεώσεις τῆς ἀπέναντι στὶς Μεγάλαις Δυνάμεις. 3) Τὸ τριμερὲς σύμφωνο ἀποτελοῦσε παράρτημα τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν καὶ δὲν εἶχε ἐπικυρωθεῖ, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ ἴδια ἡ συνθήκη, ἀπὸ καμιά κυβέρνησις. Μποροῦσε, ἐπομένως, νὰ θεωρηθεῖ ἄκυρο⁸⁰.

Οἱ Ἀγγλοὶ ἀνταπάντησαν στὶς 10 Νοεμβρίου ὅτι ἤδη ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο εἶχαν προβάλλει σοβαρὰς ἀντιρρήσεις γιὰ τὴ συμφωνία τοῦ Λονδίνου. Τὴν ἴδια μέρα, ὁ Βρετανὸς ὑπάτος ἀρμοστής στὴν Κωνσταντινούπολη, sir Horace Rumbold, τηλεγραφοῦσε ὅτι ἡ σύναψις τῆς συμφωνίας τῆς Ἀγκυρας θὰ ἐμπόδιζε στὸ ἐξῆς τὴ συμμετοχὴ τῶν Γάλλων σὲ ὅποιαδήποτε συμμαχικὴ στρατιωτικὴ ἐπιχείρησις κατὰ τῶν κεμαλικῶν. Ἀκόμη καὶ σὲ περίπτωση ἐπίθεσης τῶν τελευταίων ἐναντίον τῆς Κωνσταντινούπολης, οἱ Σύμμαχοι θὰ ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν κατάστασις χωρὶς νὰ ὑπολογίζουσι τὴν συμπαράστασις τῆς Γαλλίας⁸¹.

Μιὰ νέα ἐκστρατεία τοῦ βρετανικοῦ τύπου ξέσπασε τὴν ἴδια στιγμὴ κατὰ τῆς κυβέρνησις τοῦ Παρισίου. ‘Ο *Observer* ἔγραφε ὅτι τὸ σύμφωνο Franklin-Bouillon ἐπέτρεπε τὴ δημιουργία ἑνὸς γαλλικοῦ προτεκτοράτου στὴν Τουρκία, ἱκανοῦ νὰ ἀντικαταστήσει τὴν προπολεμικὴ οἰκονομικὴ ἐπιρροή τῆς Γερμανίας στὴν ἴδια περιοχὴ. Οἱ *Sunday Times* ὑπογράμμισαν ὅτι οἱ Γάλλοι, μὲ τὴν ἐξασφάλισις σημαντικῶν παραχωρήσεων, πού τοὺς ἐπέτρεπαν ἕναν ἔλεγχον πάνω στὴν κεμαλικὴ Τουρκία, εἶχαν ξεπεράσει τὸ στάδιο τοῦ τοπικοῦ διακα-

τάλη, 4390 τῆς 7.11.21. *D.B.F.P.* (432, 434): Curzon πρὸς Hardinge, 2863 τῆς 3.11.21, πρὸς Buchanan, 472 τῆς 8.11.21.

80. *A.E.* 174: Peretti πρὸς Saint-Aulaire, 3665-3670 τῆς 5.11.21. *A.Y.E.* A5/VI (4): Μεταξῶς πρὸς Καρτάλη, 3921 τῆς 20.11.21.

81. *D.B.F.P.* (439, 490): Rumbold πρὸς Curzon, χ.ἀ. τῆς 10.11.21. Ἐνυπόγραφο ὑπόμνημα τῆς βρετανικῆς πρεσβείας Παρισίου πρὸς Briand, 20.12.21. ‘Η ἐκτίμησις αὐτὴ ἀποδείχτηκε ὀρθὴ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1922, ὅταν οἱ κεμαλικὲς δυνάμεις εἰσέβαλαν στὴν οὐδέτερον ζώνην τῶν Στενῶν. Τὸ γαλλικὸ στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα ἀποσύρθηκε ἀμέσως, ὕστερα ἀπὸ διαταγὴ πού ἦρθε ἀπὸ τὸ Παρίσι, ἀφήνοντας ἔτσι ἀντιμέτωπους τοὺς Ἀγγλοὺς μὲ τοὺς Τούρκους σὲ μιὰ κρίσιμη στιγμὴ γιὰ τὴν τύχην τῆς Κωνσταντινούπολης. Σχετικὰ μὲ τὸ ἐπεισόδιον βλ. David Walder: *The Chanak Affair*, Λονδίνο 1969.

νονισμού. Τέλος, η *Daily Chronicle* υποστήριξε ότι δεν μπορούσε κανείς να μιλήσει για τοπικό χαρακτήρα του συμφώνου, από τη στιγμή που οι Τούρκοι της "Αγκυρας και της Κωνσταντινούπολης το θεωρούσαν σαν όριστική και ολοκληρωμένη συνθήκη ειρήνης⁸².

Η παρουσίαση της συμφωνίας από τη Γαλλία σαν τετελεσμένο γεγονός είχε προκαλέσει την όργη του Curzon. Ο Βρετανός ύπουργός των Έξωτερικών έτοιμαζε ένα υπόμνημα προς την κυβέρνηση του Παρισιού σε ασυνήθιστα αυστηρό τόνο. Το ύπουργικό συμβούλιο, όμως, ήταν της γνώμης να θέσει τέρμα στην ένταση που είχε ξεσπάσει ανάμεσα στις δυο χώρες. Σε άλλο υπόμνημα που υπέβαλε τελικά στο Παρίσι, εξέφραζε την έλπιδα ότι η Γαλλία, παρά τη σύναψη του συμφώνου, δεν είχε σκοπό να αναγνωρίσει τις κεμαλικές αρχές ούτε και να υποστηρίξει μια πιθανή επέμβαση των εθνικιστών στη Μεσοποταμία. Έξάλλου, η κυβέρνηση του Λονδίνου επικαλέστηκε την αποκατάσταση της διασυμμαχικής ενότητας προτείνοντας τη σύγκληση νέας διάσκεψης για τις υποθέσεις της Ανατολής. Άλλωστε, και στο Παρίσι επικρατούσε η γνώμη ότι το Ανατολικό Ζήτημα έπρεπε να παραπεμφθεί στην Κοινωνία των Έθνών, εξαιτίας της όζύτητας που είχε παρατηρηθεί τον τελευταίο καιρό στις γαλλοβρετανικές σχέσεις. Η διέξοδος αυτή ήταν, κατά τους Γάλλους, απαραίτητη για την ίδια την ασφάλεια της συμμαχίας⁸³.

Στη Ρώμη, η κατάσταση αντιμετώπιστηκε με διαφορετικό τρόπο. Η υπογραφή του γαλλοτουρκικού συμφώνου δημιουργούσε προοπτικές για συνεννόηση με τους κεμαλικούς. Από τον Φεβρουάριο του 1921, η κυβέρνηση της Ρώμης είχε προτείνει στους Άγγλους την αποστολή ενός Ιταλού αξιωματούχου στην Αγκυρα. Σκοπός θά ήταν η επίτευξη συμφωνίας με τον Κεμάλ στο θέμα των τροποποιήσεων της συνθήκης των Σεβρών. Ο άπεσταλμένος αυτός θά ενεργούσε για λογαριασμό της Ιταλίας, στην ουσία όμως θά εξυπηρετούσε και τα συμφέροντα των υπόλοιπων Συμμάχων. Η βρετανική κυβέρνηση άπρόριψε την πρόταση των Ιταλών με τη δικαιολογία ότι η αποστολή ενός εκπροσώπου στην Αγκυρα μπορούσε να χαρακτηριστεί επίσημη αναγνώριση του Κεμάλ και θά οδηγούσε σε μεγαλύτερη σύγχυση των πραγμάτων.

"Όταν, τρεις μήνες αργότερα, η Μεγάλη Έθνοσυνέλευση κατάγγειλε το ιταλοτουρκικό σύμφωνο, που στο μεταξύ είχε υπογραφεί στο Λονδίνο, οι Ιταλοί επανήλθαν στην αρχική ιδέα της αποστολής ενός εκπροσώπου στον Κεμάλ. Έτσι, ο πρόξενος Tuozzi, που ήταν άποστασμένος στη διοίκηση των Δωδε-

82. *A.E. 175*: Montille προς Peretti, 1019 τής 20.11.21, 1021 τής 21.11.21.

83. *A.E. 175*: Peretti προς Briand, 1 τής 23.11.21, 14-15 τής 26.11.21. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Δενδρινός προς Καρτάλη, 1788 τής 29.11.21. *A.Y.E. Θ/230*: Γούναρης προς Καρτάλη, 227 τής 29.11.21, 224 τής 3.12.21. *D.B.F.P. (456)*: Curzon προς Rumbold, 617 τής 23.11.21.

κανήσων, έφτασε στην "Αγκυρα στα τέλη 'Οκτωβρίου, την έπομένη άκριβώς τής ύπογραφής του γαλλοτουρκικού συμφώνου. 'Η κυβέρνηση τής Ρώμης, έχοντας ύπ' όψη τó πρόσφατο προηγούμενο τής Γαλλίας, χειρίστηκε τó θέμα τής άποστολής Tuozzi με μεγαλύτερη λεπτότητα άπέναντι στους Συμμάχους. 'Από την άρχή διακήρυξε ότι τά θέματα που έπρόκειτο νά υιοθύν άφορούσαν άποκλειστικά διμερή προβλήματα. Οί κεμαλικόι προσπάθησαν νά πετύχουν τή σύναψη ένός συμφώνου άνάλογο με αυτό που είχαν ύπογράψει με τούς Γάλλους. 'Ο Tuozzi, όμως, άρνήθηκε νά έκτεθει δίχως τήν έγκριση τής κυβέρνησης που έκπροσωπούσε. Στην πραγματικότητα, όπως και στις διαπραγματεύσεις του Λονδίνου, οί 'Ιταλοί έπεδίωκαν τήν άναγνώριση τών δικαιωμάτων τους στη ζώνη που τó τριμερές σύμφωνο είχε καθορίσει γι' αυτούς. Οί συνομιλίες διακόπηκαν τόν Νοέμβριο. Οί Τουρκοί, προβλέποντας τήν άποτυχημένη έκβαση, έκάναν τήν τελευταία στιγμή σημαντικές παραχωρήσεις, χωρίς άποτέλεσμα. Στις 11 Δεκεμβρίου, ό Tuozzi άναχώρησε άπρακτος από τήν "Αγκυρα. Σε όλόκληρη τή διάρκεια τής άποστολής του, ή Ιταλική κυβέρνηση είχε διατηρήσει στενή έπικοινωνία με τούς Συμμάχους, ιδιαίτερα με τούς Βρετανούς, τούς όποιους φρόντισε νά ένημερώνει σχολαστικά σχετικά με τήν εξέλιξη τών διαπραγματεύσεων. 'Επίσης, χαρακτήρισε τó σύμφωνο Franklin-Bouillon σάν πράξη χωριστής ειρήνης. Θέλοντας νά παρουσιαστεί σάν κήρυκας τής διασυμμαχικής ένότητας, κάτι που έξασφάλιζε κέρδη άπό παντού, ή κυβέρνηση τής Ρώμης διάλεξε τó μέσο δρόμο: όσο διαρκούσε ή άποστολή Tuozzi τηρούσε στάση άνοχής άπέναντι στους Τούρκους, άλλα, στη συνέχεια, εύθυγραμμίστηκε με έπισημότητα και στόφο με τή θέση τών Βρετανών⁸⁴.

'Η Σοβιετική "Ένωσις, μόλις πληροφορήθηκε τήν ύπογραφή τής γαλλοτουρκικής συμφωνίας, δέν έκρυψε τή δυσάρεσκειά της και ζήτησε άμέσως εξηγήσεις από τήν "Αγκυρα. Στο διάβημά της ύπενθύμιζε τίς άμοιβαίες ύποχρεώσεις που δέσμευαν άπό τó παρελθόν τίς δυό κυβερνήσεις: ή Τουρκία, προτού προβεί σέ συμφωνία με άλλη Δύναμη, ήταν ύποχρεωμένη νά ζητήσει τή συγκατάθεση τής Σοβιετικής "Ένωσης. 'Η ύπογραφή τής γαλλοτουρκικής συμφωνίας ήταν, έπομένως, αντίθετη πρós τó πνεύμα του συμφώνου τής Μόσχας του προηγούμενου Μαρτίου. 'Ο Γιουσούφ Κεμάλ έσπευσε νά καθησυχάσει τούς Ρώσους, ύποστηρίζοντας ότι ή προσέγγιση με τή Γαλλία ήταν μέτρο πολιτικής

84. *A.E. 175*: Barrère πρós Peretti, 1766-1768 τής 17.11.21. *A.Y.E. A5/VI (1)*: Βότσης πρós Μπαλτατζή, 4892 τής 14.7.21, πρós Καρτάλη, 191 τής 29.10.21. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Μπενεττός πρós Μπαλτατζή, 336 τής 13.6.21. Μεταξés πρós Καρτάλη, 1661 τής 24.10.21, 1851 τής 21.11.21. *D.B.F.P. (31, 405, 433, 435, 441, 443, 444, 457, 501)*: Περίληψη συνομιλίας Crowe - de Martino στο Foreign Office, 5.2.21. 'Υπόμνημα Curzon τής 7.10.21. Curzon πρós Buchanan, 468 τής 5.11.21, 483 τής 15.11.21. Buchanan πρós Curzon, 450 τής 8.11.21, 465 τής 14.11.21. Rumbold πρós Curzon, 723 τής 12.11.21, 13 τής 6.1.22. Kennard πρós Curzon, 484 τής 24.11.21.

ανάγκης και προσωρινής ύφεσης, που όμως δεν επρόκειτο να εμποδίσει με κανέναν τρόπο το σεβασμό των δεσμεύσεων που η κυβέρνηση του είχε αναλάβει απέναντι στη Μόσχα. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι κεμαλικοί είχαν χρησιμοποιήσει την ίδια ακριβώς επιχειρηματολογία, αντιστρέφοντας μόνο τους ρόλους, και απέναντι στους Γάλλους, όταν έπτά μήνες νωρίτερα είχαν υπογράψει το τουρκοσοβιετικό σύμφωνο⁸⁵.

Η είδηση της γαλλοτουρκικής προσέγγισης έγινε γνωστή στην Ελλάδα τη στιγμή που ο πρωθυπουργός Δημήτριος Γούναρης και ο υπουργός Έξωτερικών Γεώργιος Μπαλτατζής βρίσκονταν στο Λονδίνο. Η θέση της ελληνικής κυβέρνησης είχε γίνει ιδιαίτερα λεπτή ύστερα από την ήττα του Σαγγάριου. Τον Σεπτέμβριο κυκλοφορούσαν στην Αθήνα φήμες για εύρο κυβερνητικό άνασχηματισμό ή ακόμα και για αλλαγή του πολιτεύματος. Οι έπισημες κυβερνητικές ανακοινώσεις διαβεβαίωναν την κοινή γνώμη ότι το μέτωπο είχε σταθεροποιηθεί όριστικά και ότι ο ελληνικός στρατός είχε διατηρήσει στο άκέραιο τις θέσεις του στο Έσκι-Σελίρ και στο Αφιόν-Καραχισάρ. Η κυβέρνηση, όμως, βρέθηκε στην ανάγκη να εκμαιεύσει πρόταση των Δυνάμεων για μεσολάβηση στην έλληνοτουρκική διένεξη. Αυτός ακριβώς ήταν ο λόγος της μετάβασης των Έλλήνων έπισήμων στο Λονδίνο⁸⁶.

Στις 27 και 29 Οκτωβρίου συναντήθηκαν με τον Curzon στο Foreign Office, χωρίς να έχουν προσκομίσει κανένα πρόγραμμα ή συγκεκριμένες προτάσεις. Ο Βρετανός υπουργός τους συμβούλεψε να αποφύγουν μια μόνιμη κατοχή των έδαφών που είχε καταλάβει ο ελληνικός στρατός στο μικρασιατικό μέτωπο. Δήλωσε, έπίσης, ότι μια άναθεώρηση της συνθήκης των Σεβρών ήταν άπαραίτητη για ό,τι άφορούσε το καθεστώς της Σμύρνης και της Ανατολικής Θράκης. Έτσι μόνο υπήρχαν πιθανότητες να πειστούν οι Τούρκοι για να άρχισουν διαπραγματεύσεις για ειρήνη. Ο Curzon φρόντισε να επαναλαμβάνει συνέχεια και συστηματικά τη σκοπιμότητα μιας μεσολάβησης των Συμμάχων για την έξεύρωση κάποιας λύσης που θα γινόταν άποδεκτη από όλους. Γι' αυτό, μόλις πληροφορήθηκε την υπογραφή της γαλλοτουρκικής συμφωνίας, θεώρησε ότι είχε έκτεθει απέναντι στους Έλληνες στο όνομα της διασυμμαχικής ένότητας. Από τη στιγμή εκείνη, η προσπάθειά του συγκεντρώθηκε στην έπιτευξη μιας γρήγορης μεσολάβησης στην έλληνοτουρκική διένεξη. Πίστευε ότι η έπιειμένη άποχώρηση των Γάλλων από την Κιλικία και τα προβλήματα που θα δημιουργούσε καθιστούσαν ακόμα πιο άναγκαία τη μεσολάβηση των Δυνάμεων. Όμως, η κυβέρνηση του Παρισιού κατάφερε να παρατείνει την

85. *A.Y.E. A5/VI (3)*: Βότσης προς Καρτάλη, 163 και χ.ά. της 29.10.21. *A.Y.E. A5/VI (11)*: Βότσης προς Καρτάλη, 111 της 23.2.22. Βλ. παραπάνω, σ. 220.

86. *A.E. 75*: Tripier προς Briand, 238 της 7.9.21. Billy προς Briand, 377 της 16.9.21, έκθεση άρ. 248 της 19.9.21, 399-401 της 3.10.21.

έγκρημέτοηα αὐτὴ μὲ τὴ δικαιοιογία ὅτι μιὰ βιαστικὴ πρωτοβουιλία τῶν Συμμάχων θὰ εἶχε τὴν ἴδια ἀποτυχημένη ἔκβαση μὲ τις προηγοῦμενες⁸⁷.

Οἱ ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες σχολίασαν μὲ δυσφορία τὴν ὑπογραφή τοῦ γαλλοτουρκικοῦ συμφώνου:

«*Ἡ κατάσταση τῶν Ἑλλήνων τῆς Κιλικίας εἶναι τραγική. Οἱ Γάλλοι "ἐλευθερωτὲς" παραδίδουν τὴν ἐπαρχία αὐτὴ στοὺς κεμαλικούς, χωρὶς νὰ τοὺς ἀπασχολεῖ ἡ τύχη τῶν κατοίκων ποὺ δὲν ξέρονται ποῦ νὰ βροῦν σωτηρία. Στὴν Κιλικία πραγματοποιήθηκε ἡ δεῦτερη προδοσία τῶν Γαλλῶν ἀπέναντι στοὺς Ἕλληνες. Ἡ πρώτη εἶχε σημειωθεῖ στὸ Λονδίνο, μὲ τὴν ὑπογραφή ἑνὸς συμφώνου ποὺ ἐπέτρεψε τὴ μεταφορὰ τοῦ κεμαλικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὴν Κιλικία στὸ μέτωπο τῶν ἐπιχειρήσεων*»,

Ἐγραφε ἡ *Καθημερινή*, ἐπίσημο ὄργανο τῆς κυβέρνησης. Τὸ Ἐμπρός ὑποστήριζε μεταξύ ἄλλων τὰ ἐξῆς:

«*Ἡ φρικιαστικὴ θέα τῶν χριστιανῶν ποὺ ἐγκαταλείπουν τὴν περιοχὴ μπροστὰ στὸν κίνδυνο τῆς τυραννίας ποὺ ἐπανερχεται, ἀποδίδει πιστὰ αὐτὸ ποὺ θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ ἂν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐπρόκειτο νὰ ἐδάφη ποὺ ἔχει καταλάβει. Ἐδντυχῶς, ἡ ἀνανδρία καὶ ἡ προδοσία ποὺ σημειώθηκαν στὴν Κιλικία δὲν πρόκειται νὰ ἐπεκταθοῦν καὶ στὴν ὑπόλοιπη Μικρασία*».

Ὁ Billy σημείωνε, μὲ τὴ σειρά του, ὅτι γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὴν ἀφιξὴ του στὴν Ἑλλάδα, ἡ Γαλλία εἶχε γίνει στόχος τόσο ἐπιθετικῶν ἐπικρίσεων⁸⁸.

Ἡ ἐπικύρωση τοῦ γαλλοτουρκικοῦ συμφώνου ἀπὸ τὴν κυβέρνηση τοῦ Παρισιοῦ πραγματοποιήθηκε σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα. Τὸ ρυθμὸ εἶχε ἐπιβάλει ὁ Briand, ποὺ ἐπιθυμοῦσε νὰ ὀλοκληρώσει τὴν ὑπόθεση πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή του γιὰ τὴν Οὐάσινγκτον, ὅπου ἐπρόκειτο νὰ λάβει μέρος σὲ διεθνή διάσκεψη κορυφῆς γιὰ τὸν ἀφοπλισμὸ⁸⁹. Τὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο ἔδωσε τὴ συγκατάθεσή του στὶς 28 Ὀκτωβρίου. Τὸ σύμφωνο θὰ ἄρχιζε νὰ ἰσχύει ἀπὸ τις 4 Νοεμβρίου. Οἱ τελευταῖες μονάδες τῆς Στρατιᾶς τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς ἔπρεπε, ἐπομένως, νὰ ἔχουν ἐγκαταλείψει τὴν Κιλικία πρὶν ἀπὸ τις 4 Ἰανουαρίου 1922⁹⁰.

87. *A.E. 75*: Hardinge πρὸς Bonneval, ὑπόμνημα τῆς 30.10.21. Montille πρὸς Peretti, 1025-1026 τῆς 21.11.21. *A.E. 174*: Bonneval πρὸς Briand, 37-50 τῆς 5.11.21. *A.Y.E. 0/230*: Γούναρης πρὸς Καρτάλη, γ.ζ. τῆς 29.10.21. *D.B.F.P.* (425, 427, 431, 432, 449): Περὶ τῆς συνομιλιῶν Curzon - Γούναρη - Μπαλτατζῆ στὸ Foreign Office, 27.10.21, 29.10.21, 2.11.21, 19.11.21. Curzon πρὸς Hardinge, 2863 τῆς 3.11.21.

88. *A.E. 138*: Billy πρὸς Peretti, 292 τῆς 9.11.21, 301 τῆς 20.11.21.

89. *A.Y.E. A5/II*: Μεταξᾶς πρὸς Καρτάλη, 3695 τῆς 28.10.21.

90. *A.E. 174*: Briand πρὸς Gouraud 946, πρὸς Pellé 1702 τῆς 28.10.21. Franklin-

Στις 10 και 12 Νοεμβρίου, ο Franklin-Bouillon παρουσίασε τὸ κείμενο τοῦ συμφώνου στὴν ἐπιτροπὴ ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς γερουσίας. Ἡ εἰσήγηση ἔγινε μέσα σὲ εὐνοϊκὴ ἀτμόσφαιρα. Ἡ ἐπιτροπὴ δὲν παράλειψε, πάντως, νὰ ἐπισημάνει τὶς οὐσιαστικὲς διαφορὲς ποὺ εἶχαν προκύψει, σὲ σύγκριση μὲ τὸ πνεῦμα τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν. Στις 11 Νοεμβρίου, ὁ Franklin-Bouillon ὑποστήριξε τὸ σύμφωνο μπροστὰ στὴν ἀντίστοιχη ἐπιτροπὴ τῆς βουλῆς. Στὴν ὁμιλία του ἀνάλυσε τὶς συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶχε ὀλοκληρώσει τὴν ἀποστολὴ του καὶ ἐπέμεινε στὴν πολιτικὴ σημασία τῆς γαλλοτουρκικῆς προσέγγισης. Ἡ ἀτμόσφαιρα ὑπῆρξε ἐξ ἴσου ἐνθαρρυντικὴ.

Στις 15 Νοεμβρίου, ὁ Franklin-Bouillon ἀναχώρησε γιὰ τὴ Βηρυττό. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις τοῦ εἶχε ἀναθέσει τὴν ἐπὶ τόπου ἐπιτήρηση τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὅρων τοῦ συμφώνου. Τὸν συνόδευσε ἡ διπλωματικὴ ἀποστολὴ ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἐγκατασταθεῖ στὰ Ἄδανα, στὴ Μερσίνα καὶ στὸ Ἄιντάμπ⁹¹. Φτάνοντας στὸν προορισμὸ του, βρέθηκε ἀντιμέτωπος μὲ μιὰ ἐξαιρετικὰ δύσκολη κατάστασις ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὴ μαζικὴ ἐξοδὸ τῆς χριστιανικῆς μειονότητας.

Σύμφωνα μὲ τὶς ἐκτιμήσεις τῶν γαλλικῶν τοπικῶν ἀρχῶν, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1921 ὁ πληθυσμὸς τῆς Κιλικίας παρουσίαζε τὴν ἐξῆς διαμόρφωσις:

Μουσουλμάνοι	238.000
Ἀρμένιοι	45.000
Ἑλληνας	13.000
Διάφορες ἐθνικότητες	4.000
Σύνολο	<u>300.000</u> ⁹²

Ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο, οἱ Γάλλοι εἶχαν ἐξετάσει τὴν πιθανότητα τουρκικῶν ἀντιποίνων σὲ βάρος τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐκκένωσις τῆς ἐπαρχίας. Ἡ κυβέρνησις τοῦ Παρισιοῦ εἶχε, μάλιστα, διαβεβαιώσει τοὺς Συμμάχους ὅτι θὰ ἐμπόδιζε κάθε εἶδους παραβίασις τῶν διεθνῶν κανόνων περὶ

Bouillon πρὸς Κεμάλ, 1715 τῆς 29.10.21. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Μεταξᾶς πρὸς Καρτάλη, 3713 τῆς 30.10.21.

91. *A.E. 174*: Peretti πρὸς Briand, 1929 τῆς 10.11.21. *A.E. 175*: Peretti πρὸς Briand, 1960 τῆς 12.11.21, 1981-1982 τῆς 13.11.21. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Μεταξᾶς πρὸς Καρτάλη, 3856 τῆς 11.11.21, 3858 τῆς 30.11.21. π.ή., χ.ἀ. τῆς 24.11.21. *D.B.F.P. (447)*: Περίληψη συνομιλίας Crowe - Montille στὸ Foreign Office, 18.11.21.

92. *A.E. 142*: Μεικτὴ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἐκκένωσις τῆς Κιλικίας: ἔκθεσις τῆς 5.3.22. *D.B.F.P. (496)*: Curzon πρὸς Hardinge, 3419 τῆς 30.12.21. Ἀμερικανικὲς στατιστικὲς πρὶν ἀπὸ τὸν Α΄ Παγκόσμιον Πόλεμον παρουσιάζουν τὴν ἐξῆς ἐντυπωσιακὴν διαφορὰ:

Μουσουλμάνοι	601.000
Ἀρμένιοι	165.000
Ἑλληνας	41.000
Σύνολο	<u>807.000</u>

προστασίας τῶν ἐθνικῶν μειονοτήτων. Τὴν ἀπασχολοῦσε, ὅμως, ἡ ἰδέα μιᾶς μαζικῆς φυγῆς τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὴ Συρία. Ἐκτός ἀπὸ τὶς οικονομικὲς ἐπιβαρύνσεις ποῦ θὰ δημιουργοῦσε στὴ γαλλικὴ διοίκηση, τὸ φαινόμενο αὐτὸ μπορούσε νὰ προκαλέσει μιὰ δικαιολογημένη δυσφορία στοὺς κατοίκους τῆς Συρίας⁹³.

Οἱ θρησκευτικοὶ ἡγέτες τῶν Ἀρμενίων εἶχαν κάνει γνωστό, ἀπὸ τὰ μέσα Ὀκτωβρίου, ὅτι ἦταν διατεθειμένοι νὰ ἐνισχύσουν τὴ φυγὴ τῶν πιστῶν τους σὲ περίπτωση ποῦ τὸ γαλλοτουρκικὸ σύμφωνο δὲν περιεῖχε σαφεῖς ἐγγυήσεις γιὰ τὴν προστασία τῶν μειονοτήτων. Ἔτσι, ὅταν στὰ τέλη Νοεμβρίου, ὁ Franklin-Bouillon ἐπέστρεψε στὴν Κιλικία, ἡ ἔξοδος βρισκόταν ἤδη σὲ προχωρημένο στάδιο. Ὑπεύθυνες γιὰ τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἦταν, κατὰ τὸν Γάλλο ἀπεσταλμένο, οἱ ἀρμενικὲς καὶ οἱ ἐλληνικὲς ὀργανώσεις τῆς Κωνσταντινούπολης, τῆς Σμύρνης καὶ τῆς Κύπρου⁹⁴.

Ἡ ἔξοδος ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν Ἀδάνων ὑπῆρξε σχεδὸν καθολικὴ. Σημεῖο συγκέντρωσης τῶν προσφύγων ἦταν τὸ λιμάνι τῆς Μερσίνας, ὅπου ἐπιβιβάζονταν σὲ πλοῖα μὲ κύριο προορισμὸ τὴν Κύπρο. Μέχρι τὰ τέλη Νοεμβρίου, οἱ βρετανικὲς ἀρχὲς τοῦ νησιοῦ εἶχαν στεγάσει περισσότερους ἀπὸ 13.000 Ἀρμένιους, στοὺς ὁποίους παρεῖχαν δωρεὰν τροφὴ γιὰ ἓνα μῆνα. Δεύτερος πόλος συγκέντρωσης ὑπῆρξε τὸ Ντερτυὸλ, ἀπὸ ὅπου οἱ πρόσφυγες ἐπιχειροῦσαν νὰ περάσουν στὴ Συρία. Γύρω στοὺς 2.500 εἶχαν καταφέρει νὰ διασχίσουν τὰ σύνορα, χρησιμοποιώντας ὄρεινὰ μονοπάτια. Στις 30 Νοεμβρίου, 45.000 περίπου χριστιανοὶ εἶχαν ἤδη ἐγκαταλείψει τὰ σπίτια τους καὶ ἀρκετοὶ ἀπὸ αὐτοὺς καὶ τὴν Κιλικία. Ἡ ἔξοδος γινόταν χωρὶς ἐπεισόδια καὶ μὲ φανερὸ πνεῦμα ὀργάνωσης⁹⁵.

Ἀρχὲς Δεκεμβρίου, μπροστὰ στὸν αὐξανόμενον ρυθμὸ τῆς φυγῆς, ἡ Κύπρος, ἡ Συρία, ἡ Παλαιστίνη καὶ ἡ Αἴγυπτος ἔκλεισαν τὰ σύνορά τους στοὺς πρόσφυγες. Τὸ ἴδιο ἔγινε μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴ Σμύρνη. Οἱ γαλλικὲς ἀρχὲς τῆς Συρίας ἐπέτρεψαν τὴν ἐλεύθερη ἐγκατάσταση μόνο σὲ ὅσους διέθεταν οικονομικοὺς πόρους καὶ γιὰ τοὺς ὁποίους εἶχαν ἐγγυηθεῖ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἀρμενικῶν κοινοτήτων. Ὅσοι ἔφτασαν χωρὶς μέσα διαβίωσης, τοποθετήθηκαν σὲ ἐργοτάξια καὶ σὲ φυτεῖες. Στις 4 Ἰανουαρίου 1922, ἡ κυβέρνηση τοῦ Παρισιοῦ ἀποφάσισε νὰ χορηγήσει τὸ ποσὸ τῶν 50 ἑκατομ. φράγκων γιὰ βοήθεια τῶν Ἀρμενίων προσφύγων ποῦ εἶχαν καταφύγει στὴ Συρία⁹⁶.

93. *A.E. 137*: Gouraud πρὸς Briand, 1285-1287 τῆς 1.10.21, 1354-1356 τῆς 18.10.21. Berthelot πρὸς Gouraud, 898 τῆς 15.10.21.

94. *A.E. 174*: Gouraud πρὸς Briand, 1396 τῆς 24.10.21. *A.E. 175*: Franklin-Bouillon πρὸς Peretti, 4-5 τῆς 28.11.21. *A.Y.E. A5/VI (14)*: Θρησκευτικοὶ ἡγέτες τῶν Ἀρμενίων πρὸς Pellé, ἐπιστολὴ τῆς 14.10.21. *D.B.F.P. (143)*: Rumbold πρὸς Curzon, 439 τῆς 2.5.21.

95. *A.E. 139*: Gouraud πρὸς Briand 1548-1551 τῆς 25.11.21, 1561 τῆς 29.11.21. *A.E. 142*: Μεικτὴ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἐκκένωση τῆς Κιλικίας: ἔκθεση τῆς 5.3.22.

96. *A.E. 139*: Laporte πρὸς Briand, 8-10 τῆς 4.12.21. Gouraud πρὸς Briand, 1594

‘Η έξοδος του ελληνικού πληθυσμού είχε διαφορετικό χαρακτήρα. Ύπῆρχαν δυό ξεχωριστές κατηγορίες ‘Ελλήνων: οί ‘Οθωμανοί καί οί ‘Ελληνες υπήκοοι. Για τούς πρώτους ἴσχυαν ὅλες οί ἐγγυήσεις περί προστασίας τῶν μειονοτήτων. ‘Η τύχη τῶν δευτέρων βρισκόταν σέ ἄμεση ἐξάρτηση ἀπό τὸ εἶδος τῶν σχέσεων πού ὑπῆρχαν ἀνάμεσα στίς κυβερνήσεις τῆς ‘Αγκυρας καί τῆς ‘Αθήνας. ‘Εχοντάς το ὑπ’ ὄψη τῆς αὐτό, ἡ ἐλληνική πολιτική ἡγεσία εἶχε ἤδη ἀντιμετωπίσει τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ἐκκένωσης τῶν ‘Ελλήνων τῆς Κιλικίας ἀπὸ τὸν προηγούμενο ‘Απρίλιο. ‘Η ὑπογραφή τῆς πρώτης γαλλοτουρκικῆς συμφωνίας στὸ Λονδίνο καί ἡ ἐπικείμενη ἀναχώρηση τῶν Γάλλων ἀπὸ τὴν ἐπαρχία, εἶχαν ἀναγκάσει τὴν κυβέρνηση τῆς ‘Αθήνας νὰ προγραμματίσει τὴ συγκέντρωση τῆς ἐλληνικῆς μειονότητας στὴ Μερσίνα. ‘Απὸ ἐκεῖ θὰ παραλάμβαναν τούς πρόσφυγες πλοῖα πού θὰ τούς ὀδηγοῦσαν σὲ ἀσφαλῆστερο προορισμό⁹⁷.

Τὸ ὅλο σχέδιο ἀναμοχλεύτηκε τὸν ‘Οκτώβριο, μὲ τὴ σύναψη τῆς συμφωνίας τῆς ‘Αγκυρας. ‘Αμέσως κυκλοφόρησε ἡ φήμη ὅτι οί τουρκικὲς ἀρχές πού ἐπρόκειτο νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν Κιλικία θὰ ἦταν ἀμειλικτες ἀπέναντι στοὺς ‘Ελληνες υπήκοους πού εἶχαν σκοπὸ νὰ παραμείνουν. Στίς 14 Νοεμβρίου, μὲ ἐπίσημο διάβημα πρὸς τὸ Quai d’Orsay, ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς ‘Ελλάδας στὸ Παρίσι, Πέτρος Μεταξᾶς, ζήτησε προστασία γιὰ τὴν ἐλληνικὴ μειονότητα τῆς Κιλικίας ἀπὸ τίς τοπικὲς γαλλικὲς προξενικὲς ἀρχές. ‘Η γαλλικὴ κυβέρνηση ἀπάντησε ὅτι τῆς ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀναλάβει τέτοια ὑποχρέωση. Οἱ πρόξενοί τῆς δὲν μπορούσαν νὰ ἐκπροσωπήσουν τὰ συμφέροντα μιᾶς τρίτης χώρας ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ γαλλοτουρκικὴ συμφωνία δὲν ἀποτελοῦσε ἐνρύτερη συνθήκη εἰρήνης, ἀλλὰ ἀπλὸ διακανονισμὸ τοπικοῦ χαρακτήρα. ‘Η μόνη ὑπόσχεση στὴν ὁποία μπορούσε νὰ προβεῖ ἀφοροῦσε τὴν παροχὴ βοήθειας σὲ ὅσους ‘Ελληνες υπήκοους ἐπιθυμοῦσαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Κιλικία πρὶν ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν⁹⁸.

‘Ετσι, ἡ κυβέρνηση τῆς ‘Αθήνας ἀποφάσισε νὰ στείλει τρία μεταγωγικὰ πλοῖα στὴ Μερσίνα γιὰ νὰ παραλάβουν τὸν ἐλληνικὸ πληθυσμὸ. Βοηθώντας μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο τὴ μειονότητα τῆς Κιλικίας, ἤλπιζε, παράλληλα, καί σὲ μιὰ διέγερση τῆς χριστιανικῆς συνείδησης τῶν ‘Αγγλων, πού μπορούσε νὰ ἔχει

τῆς 5.12.21. *A.Y.E. A5/VI (14)*: Εὐδιᾶς πρὸς Καρτάλη, 615 τῆς 30.11.21. Βότσης πρὸς Καρτάλη, 8476 τῆς 15.12.21.

97. *A.Y.E. A5/VI (14)*: Μπαλτατζῆς πρὸς Μεταξᾶ, 4755 τῆς 30.4.21, Μεταξᾶς πρὸς Μπαλτατζῆ, 1228 τῆς 21.4.21, 1528 τῆς 17.5.21.

98. *A.E. 138*: Peretti πρὸς Billy 377, πρὸς Gouraud 989 τῆς 15.11.21. *A.Y.E. A5/VI (14)*: Μεταξᾶς πρὸς Καρτάλη, 3876 τῆς 15.11.21. Κούμαρης πρὸς Καρτάλη, 1212 τῆς 11.11.21, 1278 τῆς 21.11.21. Καρτάλης πρὸς Στεργιάδη, 84704-84706 τῆς 25.11.21. *D.B.F.P. (447)*: Περίληψη συνομιλίας Crowe - Montille στὸ Foreign Office, 18.11.21.

ευεργετικά επακόλουθα στην περαιτέρω εξέλιξη τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας⁹⁹.

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔδωσε ἐντολὴν στὰ πλοῖα νὰ ἀποβιβάσουν τοὺς πρόσφυγες στὸν κοντινότερο προορισμό, δηλαδὴ στὴν Κύπρο. Οἱ ἀρχεὲς τῆς Ἀθήνας εἶχαν πάρει τὴν ἀπόφασιν αὐτὴ χωρὶς νὰ ἔχουν προηγουμένως ἐνημερώσει τὴ βρετανικὴ κυβέρνησις. Ἀναπόφευκτα προκάλεσαν τὴν ἔντονη διαμαρτυρίαν τῶν Ἀγγλων¹⁰⁰. Τὰ πλοῖα ἔφτασαν στὸ λιμάνι τῆς Λάρνακας στὶς 19 Νοεμβρίου. Οἱ ἀρχεὲς τοῦ νησιοῦ ἐπέτρεψαν τὴν ἀποβίβαση τῶν Κυπρίων ὑπηκόων μόνο, ἐξαιτίας ἑλλειψῆς θέσεων στὸ λοιμοκαθαρτήριο. Παρὰ τὶς προσπάθειες τοῦ προξένου τῆς Ἑλλάδας, τὰ πλοῖα ἀναγκάστηκαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴ Λάρνακα στὶς 25 Νοεμβρίου, ἐνῶ ἀνάμεσα στοὺς ἐπιβάτες εἶχαν ἐκδηλωθεῖ κρούσματα εὐλογιάς¹⁰¹. Ὑστερα ἀπὸ ἐντολὴν τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησις, κατευθύνθησαν πρὸς τὴ Σμύρνη. Ἐκεῖ, ὅμως, συνάντησαν τὸ ἴδιον πρόβλημα. Ὁ ὑπατος ἀρμοστής τῆς Ἑλλάδας, Ἀριστείδης Στεργιάδης, ἀπαγόρευσε τὴν ἀποβίβαση τῶν προσφύγων γιὰ δυὸ λόγους: ἀδυναμίαν παροχῆς στέγης καὶ ἐργασίας, καὶ κίνδυνος ἐκδηλώσεως ἐπιδημίας στὶς τάξεις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ¹⁰².

Μὴν μπορώντας νὰ τοὺς μεταφέρει ἄλλοῦ, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ζήτησε ἀπὸ τὴ Γαλλίαν τὴν προσωρινὴν ἐγκατάστασιν τῶν προσφύγων στὴ Συρία, διαβεβαιώνοντας τὶς τοπικὰς ἀρχὰς ὅτι ἦταν δυνατό νὰ ἐξασφαλίσουν ἀπὸ μόνοι τὴ διαβίωσίν τους. Ἡ ἀπάντησις ὑπῆρξε ἀρνητικὴ: κανένας ἀνθρωπιστικὸς λόγος δὲν ἐπέβαλλε στὴ Γαλλίαν τὴ λήψην ἑνὸς μέτρου ποὺ μποροῦσε νὰ μετριάσει τὴν εὐνοϊκὴ ἐντύπωσιν ποὺ ἡ σύναψιν τοῦ συμφώνου μὲ τοὺς κεμαλικοὺς εἶχε προκαλέσει στὸ μουσουλμανικὸν κόσμον. Οἱ Ἕλληνες πρόσφυγες μεταφέρθησαν, τελικὰ, στὴν Ἑλλάδα καὶ σκορπίστηκαν στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου¹⁰³.

99. *A.E. 138*: Billy πρὸς Peretti, 444 τῆς 15.11.21. Gouraud πρὸς Peretti, 1542 τῆς 23.11.21.

100. *A.Y.E. A5/VI (14)*: Καρτάλης πρὸς Γούναρη, 12509 τῆς 31.10.21. Ραγκαβῆς πρὸς Curzon, 4545 τῆς 15.11.21. Curzon πρὸς Ραγκαβῆ, E. 12594/800/44 τῆς 19.11.21.

101. *A.Y.E. A5/VI (14)*: Χατζηβασιλείου πρὸς Καρτάλη, 360 τῆς 19.11.21, χ.ἀ. τῆς 20.11.21, 371 τῆς 22.11.21, 377 τῆς 24.11.21, 381 τῆς 25.11.21. Bentinck πρὸς Καρτάλη, ἐπιστολὴ τῆς 21.11.21. Ράλλης πρὸς Στεργιάδη, 63475 τῆς 8.11.21. π.ῆ.

102. *A.Y.E. A5/VI (14)*: Στεργιάδης πρὸς Καρτάλη, 723 τῆς 21.11.21. Ράλλης πρὸς Χατζηβασιλείου, 64503 τῆς 9.11.21, π.ῆ. Καρτάλης πρὸς Χατζηβασιλείου 12923, πρὸς Στεργιάδη 12924 τῆς 23.11.21. *A.Y.E. Ὑπάτη Ἀρμοστεία Σμύρνης 6/2*: Καρτάλης πρὸς Στεργιάδη, 13055 τῆς 14.11.21. Στεργιάδης πρὸς ἀντιπροσώπου ἀρμοστείας στὴν Προύσα, Ἀνδραμύτι καὶ Πάνορμο, 715 τῆς 5.11.21 π.ῆ., πρὸς Λιμεναρχεῖο Σμύρνης, χ.ἀ. τῆς 9.11.21 π.ῆ., πρὸς sir Harry Lamb, 4303 τῆς 25.11.21.

103. *A.E. 138*: Peretti πρὸς Billy 395, πρὸς Gouraud 1013 τῆς 21.11.21. *A.Y.E. A5/VI (14)*: Peretti πρὸς Μεταξᾶ, σημείωσις τῆς 18.11.21. Μεταξᾶς πρὸς Καρτάλη, 3937 τῆς 21.11.21, 4023 τῆς 28.11.21. Καρτάλης πρὸς Μεταξᾶ, Ραγκαβῆ, Κούμαρη, 12752 τῆς 6.11.21. π.ῆ. Κούμαρης πρὸς Καρτάλη, χ.ἀ. τῆς 20.11.21. Ραγκαβῆς πρὸς Καρτάλη, 388 τῆς 14.2.22. Ροντήρης πρὸς Καρτάλη, 81 τῆς 21.3.22.

I. ΕΞΟΔΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

(1.11.1921 - 4.1.1922)

1) ΑΝΑΧΩΡΗΣΗ ΑΠΟ ΜΕΡΣΙΝΑ	
'Αρμένιοι	30.023
'Ελληνες	6.392
Σύριοι	1.129
Διάφορες εθνικότητες	59
Σύνολο	<u>37.603</u>
2) ΑΝΑΧΩΡΗΣΗ ΑΠΟ ΝΤΕΡΤΟΛ	12.056
3) ΑΝΑΧΩΡΗΣΗ ΑΠΟ ΚΙΑΙΣ-ΑΪΝΤΑΜΠ	4.500 (περίπου)
ΣΥΝΟΛΟ	<u>54.159 (περίπου)</u>

II. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΠΟΥ ΠΑΡΑΜΕΙΝΑΝ

1) ΚΙΑΙΚΙΑ	
Σύριοι	2.606
'Αρμένιοι	637
'Ελληνες	518
Σύνολο	<u>3.761</u>
2) ΠΕΡΙΟΧΗ ΚΙΑΙΣ-ΑΪΝΤΑΜΠ	5.500 (περίπου)
ΣΥΝΟΛΟ	<u>9.261 (περίπου)</u>

'Ελάχιστοι ήταν αυτοί που επέστρεψαν ύστερα από την έγκατάσταση των τουρκικών αρχών. Στις αρχές Φεβρουαρίου του 1922, οι 'Αρμένιοι δέν ξεπερνούσαν τους 100, ενώ κάπως περισσότεροι ήταν οι 'Ελληνες που είχαν θωμανική ύπηκοότητα. Μιά γαλλοτουρκική μεικτή επιτροπή σχηματίστηκε με σκοπό την εκτίμηση και τη διαφύλαξη τής ακίνητης περιουσίας που είχαν εγκαταλείψει οι πρόσφυγες. Το καλοκαίρι του 1922, ή γαλλική κυβέρνηση κατάφερε να άποσοβήσει *in extremis* την άπαλλοτρίωση αυτών των κτημάτων από τις κεμαλικές αρχές¹⁰⁴.

'Η μεταβίβαση τής έξουσίας έγινε χωρίς σοβαρά έπεισόδια. 'Η τουρκική διοίκηση και ή χωροφυλακή έγκαταστάθηκαν σε όλόκληρη την Κιλικία την 1η Δεκεμβρίου. Μοναδική εξαίρεση άποτελέσε τὸ Ντερτιόλ, πού οι Γάλλοι συνέχισαν να έλέγχουν έξαιτίας τής συγκέντρωσης εκεί μεγάλου αριθμού προσφύγων. 'Αν έξαιρέσει κανείς μιá πομπώδη είσοδο του Τούρκου Βαλι στα 'Αδανα, δέν σημειώθηκαν άκρότητες σε βάρος των χριστιανών που είχαν παραμείνει.

104. *A.E. 141*: de Caix πρὸς Poincaré, 119 τῆς 8.2.22. *A.E. 142*: Μεικτὴ επιτροπὴ γιὰ τὴν ἐκκένωση τῆς Κιλικίας: έκθεση τῆς 5.3.22. *A.Y.E. A5/VI (9)*: Βαλέττας πρὸς Θεοτόκη, 22616/10235 τῆς 25.7.22.

Στις 5 Δεκεμβρίου, οί Τούρκοι ανάλαβαν και τή διοίκηση τῆς περιοχῆς τοῦ Ἐϊντάμπ¹⁰⁵.

Τέλη Δεκεμβρίου, οί γαλλικῆς ἀρχῆς τοῦ Ντερτυὺλ ἀνακάλυψαν ἕνα παράνομο ὄπλοστάσιο μὲ μεγάλη ποσότητα πυρομαχικῶν. Ἀπὸ τίς ἀνακρίσεις ποὺ ἀκολούθησαν, προέκυψε ὅτι ὁ ὄπλισμὸς ἀνῆκε σὲ μιὰ ἑλληνο-ἀρμενικὴ μυστικὴ ὀργάνωση ποὺ σχεδίαζε νὰ δημιουργήσῃ ἀντιστασιακὴ κίνηση τῆ στιγμῆ τῆς ἐγκατάστασης τῆς κεμαλικῆς διοικήσεως¹⁰⁶. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ τὸν Μάρτιο τοῦ 1921, τῆ στιγμῆ δηλαδὴ τῆς ὑπογραφῆς τῆς πρώτης γαλλοτουρκικῆς συμφωνίας στὸ Λονδίνο. Οἱ Ἀρμένιοι, ποὺ μέχρι τότε εἶχαν τὴν πλήρη συμπαράσταση τῆς Γαλλίας στὸν ἀγῶνα τους, ἔκριναν σκόπιμο νὰ ζητήσουν προστασία ἀπὸ τοὺς Βρετανούς. Στὴν ἀπόφαση αὐτὴ τοὺς ἐνθάρρυναν οἱ ἀρμενόφιλοι κύκλοι τῆς ἀγγλικῆς πρωτεύουσας ποὺ εἶχαν διασυνδέσεις μὲ τὸ Foreign Office. Τὸν Ἀπρίλιο, σχηματίστηκε στὸ Λονδίνο μιὰ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ὀργάνωση προπαγάνδας, τόσο στὴν Κιλικία ὅσο και ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς Τουρκίας.

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, μόλις πληροφορήθηκε τὸ γεγονός, συνέβαλε στὴ δημιουργία μιᾶς ἀνάλογης ἐπιτροπῆς στὴν Ἀθήνα. Τὴν ἡγεσία τῆς ἀποτελοῦσαν ὁ δικηγόρος Τσερέπης, ὁ βουλευτὴς Θωράκης Σαραντιάδης, ὁ βουλευτὴς Ραιδεστοῦ Παπατζιάν και ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀρμενικῆς παροικίας στὴν Ἀθήνα, Κελετζιάν. Μὲ τὴ συμπαράσταση τῆς ἀγγλικῆς και τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησεως, οἱ δυὸ ἐπιτροπὲς ἀποφάσισαν νὰ συντονίσουν τὴ δράση τους. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό, ἐπέλεξαν τὴν Κύπρο σὰν βάση γιὰ τὴ συγκέντρωση πολεμοφοδίων. Ἀποφάσισαν, ἐπίσης, νὰ ὀργανώσουν ἑνοπλιᾶ ἀντίσταση ἐναντίον τῶν Τούρκων στὴν Κιλικία, ὅστερα ἀπὸ τὴν πλήρη ἀποχώρηση τῶν γαλλικῶν δυνάμεων κατοχῆς.

Ἡ ἀποστολὴ πολεμικοῦ ὕλικου πρὸς τοὺς Ἀρμένιους ἀντάρτες ἄρχισε τὸν Ἰούλιο. Οἱ Ἑλληνες ἔστειλαν μὲ τὴ σειρά τους πρᾶκτορες στὴν Κιλικία. Πιὸ γνωστοὶ ἦταν ἡ Θεοδοσία Δεδεόγλου και ὁ Ἀλέξανδρος Ζαχαρόγλου ἢ Ζαχαριάδης ἀπὸ τὴν Καισάρεια τῆς Καππαδοκίας. Σημειώθηκε, μάλιστα, και μιὰ ἀποστολὴ ὄπλισμοῦ ἀπὸ τὴ μεριὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησεως. Τὸ ὕλικὸ αὐτὸ συγκεντρώθηκε σὲ ἐκκλησίαις τοῦ Ντερτυὺλ. Ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους στόχους τῆς κοινῆς προπαγάνδας ἦταν ἡ δημιουργία κατάλληλου κλίματος γιὰ μιὰν ἀνακατάληψη τῆς Κιλικίας, τὴ φορὰ αὐτὴ ἀπὸ βρετανικὸ στρατό. Προκειμένου νὰ αὐξηθεῖ ἡ διεθνὴς συγκίνηση ποὺ προκλήθηκε ἀπὸ τὴ γαλλοτουρκικὴ προσέγγιση, ἡ ὀργάνωση ἐνθάρρυνε τὴ μαζικὴ ἔξοδο τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὴν ἐπαρχία. Ἡ ἀνακάλυψη, ὅμως, τοῦ δικτύου και ἡ σύλληψη τῶν

105. *A.E. 139*: Gouraud πρὸς Briand, 1584 τῆς 3.12.21. Laporte πρὸς Briand, 8-10 τῆς 4.12.21.

106. *A.E. 141*: de Caix πρὸς Briand, 1663 τῆς 28.12.21.

ήγετικών στελεχών στο Ντερτύλ, έξουδετέρωσαν αποφασιστικά κάθε ύποπια ένοπλη αντίστασης έναντιόν των κεμαλικών¹⁰⁷.

Η αποχώρηση του γαλλικού στρατού από την Κιλικία άρχισε σταδιακά στις 3 Δεκεμβρίου. Στις 20 Δεκεμβρίου εκκινώθηκαν τα Άδανα, στις 25 το Αιντάμπ, στις 27 η Ταρσός, στις 30 το Κιλίς και στις 4 Ιανουαρίου 1922, τελευταία μέρα της προθεσμίας, η Μερσίνα και το Ντερτύλ. Αποσύρθηκαν συνολικά 18.000 άνδρες και 30.800 τόνοι πολεμικού υλικού με προορισμό τη Συρία¹⁰⁸. Η διάδοχος κατάσταση προβληματίσε όμως τους Γάλλους. Συμμορίες άτάκτων ξανάρχισαν δράση στο έσωτερικό της Συρίας, κοντά στο Χαλέπι. Οί κεμαλικές αρχές του Αιντάμπ αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν τη δικαιοδοσία του Γάλλου προξενικού υπαλλήλου, με τη δικαιολογία ότι η Γαλλία δεν είχε δικαίωμα να διαθέτει προξένους στην Τουρκία από τη στιγμή που δεν είχε υπογράψει μαζί της γενικότερη συνθήκη ειρήνης. Η κυβέρνηση της Αγκυρας επέβαλλε στα εισαγόμενα γαλλικά έμπορεύματα φόρο 25%, ενώ τα αντίστοιχα αμερικανικά, Ιταλικά και γερμανικά επιβαρύνονταν με 11% μόνο. Τα τελωνειακά μέτρα είχαν άσχημο αντίκτυπο στην έμπορική ανάπτυξη της Συρίας. Κατάσταση που τον Φεβρουάριο του 1922 οδήγησε τον Έλληνα στρατιωτικό σύνδεσμο στο άρχηγείο της Βηρυττού στο έξζη συμπέρασμα:

«Είναι αναμφισβήτητον ότι η Γαλλία, διά της γαλλοκεμαλικής συνθήκης, περιεπλέχθη εις περιπέτειαν ήτις (. . .) και δυσαρέστους ίσως επιφυλάσσει αὐτῇ ἐκπλήξεις ἐν Συρία, ἐνθα οἱ Κεμαλικοὶ ζωηρὰν ἐνεργοῦσι προπαγάνδαν, δὲ ἔπαυσαν δὲ ἐποφθαλμοῦντες τὸ βόρειον τμήμα αὐτῆς (Χαλέπιον-᾽ Αλεξανδρέτταν)»¹⁰⁹.

Τελευταία αφήσαμε την παράδοση του γαλλικού όπλισμού της Κιλικίας στους Τούρκους. Πρόκειται για έναν παράγοντα που έπαιξε πρωταρχικό ρόλο στη μετέπειτα εξέλιξη των στρατιωτικών έπιχειρήσεων στο έλληνοτουρκικό μέτωπο.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν διαπραγματεύσεων τῆς Ἄγκυρας φαίνεται πὸς ὁ Franklin-Bouillon εἶχε ὑποσχεθεῖ τοὺς συνομιλητές του ὅτι ἡ Γαλλία ἦταν

107. *A.E. 142*: Μεικτὴ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἐκκένωση τῆς Κιλικίας: ἔκθεσις τῆς 5.3.22, παράρτημα ἀρ. 9. Οἱ πληροφορίες προέρχονται ἀσφαλῶς ἀπὸ τις ἀνακρίσεις τῶν συλληφθέντων ἀπὸ τις γαλλικὲς ἀρχὲς ἡγετικῶν στελεχῶν τῆς ὀργάνωσης. *A.Y.E. A5/VI (14)*: Χατζηβασιλείου πρὸς Καρτάλη, 354 τῆς 2.11.21, χ.ἀ. τῆς 28.11.21, 426 τῆς 2.12.21. Μελᾶς πρὸς Ἀρχηγεῖο Στρατιᾶς Μικρᾶς Ἀσίας, 10 τῆς 7.1.22.

108. *A.E. 141*: Ἀρχηγεῖο Στρατιᾶς Ἑγγύς Ἀνατολῆς πρὸς Γενικὸ Ἐπιτελεῖο (Παρίσι), 18 τῆς 6.1.22. *A.E. 142*: Μεικτὴ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἐκκένωση τῆς Κιλικίας: ἔκθεσις τῆς 5.3.22.

109. *A.Y.E. A5/VI (11)*: Μελᾶς πρὸς Ἀρχηγεῖο Στρατιᾶς Μικρᾶς Ἀσίας, 93 τῆς 20.2.22. Μεταξᾶς πρὸς Καρτάλη, 636 τῆς 2.3.22.

διαθεσιμμένη να εγκαταλείψει επί τόπου το ύλικό αυτό μόλις αποχωροῦσαν οι δυνάμεις κατοχής από την Κιλικία. Ἡ υπόσχεση, πού δόθηκε χωρίς να υπάρχουν συγκεκριμένες οδηγίες από τήν κυβέρνηση τοῦ Παρισιοῦ, συνετέλεσε στήν τελική συγκατάθεση τῶν Τούρκων νά υπογράψουν τή συμφωνία¹¹⁰. Ἐπιστρέφοντας, τόν Ὀκτώβριο, στή γαλλική πρωτεύουσα, ὁ Franklin-Bouillon παράδωσε στό ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν μιὰ κατάσταση μέ τὸ πολεμικό ὕλικό πού, κατά τή γνώμη του, ἔπρεπε νά παραχωρηθεῖ στους ἐθνικιστές. Στις 11 Νοεμβρίου, ὁ κόμης de Peretti, διευθυντῆς πολιτικῶν υποθέσεων τοῦ Quai d'Orsay, τηλεγραφοῦσε τὰ ἐξῆς πρὸς τὸν Briand, πού βρισκόταν στήν Οὐάσινγκτον:

«Ὁ κ. Franklin-Bouillon ἔχει μείνει μέ τήν ἐντύπωση ὅτι εἶσατε σύμφωνος μέ τήν παράδοση ὅπλων, πυρομαχικῶν, στρατιωτικῶν στολῶν, ἀλόγων καὶ αὐτοκινήτων στους κεμαλικούς. Δίχως νά θέσει κάτι τέτοιο ἄν ὄρο γιὰ τήν τελική ὑπογραφή τοῦ συμφώνου, ἄφησε τὸν Κεμάλ νά ὑπολογίζει σέ αὐτὴν τὴ χορήγηση. Ἐξαιτίας τῶν διαμαρτυριῶν πού προκάλεσε στό Λονδίνο ἡ ὑπογραφή τοῦ συμφώνου, νομίζω ὅτι δὲν θὰ ἦταν σκόπιμο νά εγκαταλείψουμε ὀπλισμὸ καὶ πυρομαχικά στήν Κιλικία. Θὰ μπορούσαμε, ὅμως, νά πωλήσουμε ἐπὶ τόπου τὸ ὕλικό αὐτὸ σὲ Γάλλους ἐμπόρους πού, μέ τὴ σειρά τους, θὰ τὸ πουλοῦσαν στους Τούρκους. Ὁ κ. Franklin-Bouillon ζήτησε, ἐπίσης, νά δοθεῖ στήν ἰδιωτικὴ βιομηχανία ἡ ἄδεια παραχώρησης πυροβόλων, ὅπλων καὶ πυρομαχικῶν, πού τὸ ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν μπορεῖ νά ἀντλήσει ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα ἀποθέματα. Παρακαλῶ νά μοῦ στείλετε οδηγίες πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τοῦ κ. Franklin-Bouillon γιὰ τὴ Βηρυττὸ τὴν ἐρχόμενη Κυριακή»¹¹¹.

Οἱ πρωτοβουλίες τοῦ Franklin-Bouillon ἔφεραν τήν κυβέρνηση τοῦ Παρισιοῦ σὲ δύσκολη θέση. Ἡ χορήγηση πολεμικοῦ ὕλικου ἢ οικονομικῆς βοήθειας ἀπὸ τίς συμμαχικὲς κυβερνήσεις πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Τούρκους εἶχε ἀπαγορευτεῖ μέ ἀπόφαση τοῦ Ἀνώτατου Συμβουλίου (10 Αὐγούστου 1921). Οἱ ἰδιώτες, ὅμως, ἦταν ἐλεύθεροι νά προβοῦν στό ἐμπόριο ὅπλων πρὸς τίς δύο ἀντιμαχόμενες παρατάξεις. Ἐκμεταλλεῦόμενη αὐτὴν τὴ διέξοδο, ἡ γαλλικὴ κυβέρνηση ἐπιχείρησε νά βρεῖ μιὰ συμβιβαστικὴ λύση¹¹².

Οἱ οδηγίες τοῦ Briand ἔφτασαν στό Παρίσι στις 13 Νοεμβρίου καὶ ἦταν κατηγορηματικὲς: ἡ Γαλλία δὲν μποροῦσε νά προβεῖ στήν παραχώρηση πολε-

110. *A.E. 174*: Σημείωμα Peretti, 6.11.21. *A.E. 175*: Pellé πρὸς Peretti, 1985-1986 τῆς 29.11.21.

111. *A.E. 138 - A.E. 175*: Peretti πρὸς Briand, 1946-1947 τῆς 11.11.21.

112. *D.B.F.P. (356)*: Curzon πρὸς Hardinge, 2275 τῆς 19.8.21.

μικού ύλικού χωρίς να παραβιάσει τις υποχρεώσεις που είχε απέναντι στους Συμμάχους. Μπορούσαν, όμως, να σταλούν στο άρχηγείο της Βηρυττού διαταγές σχετικά με την παράδοση 4.000 αλόγων και όλόκληρου του ελαφρού εξοπλισμού σε ιδιώτες¹¹³. 'Η σκέψη ότι η γαλλική κυβέρνηση είχε επιτρέψει στην πολεμική βιομηχανία την ελεύθερη προμήθεια πολεμοφοδίων στους κεμαλικούς, ανησύχησε ιδιαίτερα τους 'Αγγλους. 'Ο επιτετραμμένος της Γαλλίας στο Λονδίνο αναγκάστηκε να διαβεβαιώσει το Foreign Office ότι ο Briand είχε στείλει σαφείς εντολές για την άποφυγή παραχώρησης όπλισμού και πυρομαχικών στους Τούρκους, κατά τη διάρκεια της εκκένωσης. Την ίδια στιγμή, οι άθηναικές εφημερίδες δημοσίευαν την είδηση της παραχώρησης όλόκληρου του πολεμικού ύλικού που υπήρχε στην επαρχία. Στην προσπάθειά της να βρει κάποια μέση λύση, η κυβέρνηση του Παρισιού είχε καταφέρει να δυσχερατήσει όλο τον κόσμο¹¹⁴.

Οι κεμαλικοί είχαν αρχίσει να πλευροκοπούν τη Γαλλία μέσω του Franklin-Bouillon, από τη στιγμή της άφιξης της γαλλικής διπλωματικής αποστολής στην Κιλικία, τον Νοέμβριο. Ζητούσαν την παραχώρηση αεροπλάνων, όπλισμού, αυτοκινήτων, στρατιωτικών σιολών, αλόγων, των γαλλικών στρατιωτικών εγκαταστάσεων των 'Αδάνων και όλόκληρου του ύλικού τηλεπικοινωνιών. Σύμφωνα με τις προτάσεις τους, η παραχώρηση θα γινόταν με πληρωμή σε δόσεις. Τόσο ο Franklin-Bouillon όσο και ο γενικός πρόξενος στα 'Αδανα, Osmin Laporte, κατέβαλαν υπεράνθρωπες προσπάθειες για να πείσουν την κυβέρνηση του Παρισιού να υποχωρήσει στις αξιώσεις των Τούρκων¹¹⁵. Στις 20 Νοεμβρίου, ο Briand επανέλαβε την άρνησή του και προκάλεσε τη δυσάρεσκεια του Franklin-Bouillon, που τηλεγραφούσε από τα 'Αδανα τα εξής:

«Εξέθεσα την κατάσταση στον Φερίντ¹¹⁶. 'Επέμεινα στη σοβαρότητα της διαμαρτυρίας των 'Αγγλων και υπογράμμισα τον κίνδυνο που θα διέτρεχε η Τουρκία σε περίπτωση που, με μιά απροσεξία (π.χ. χορήγηση όπλων), προσφέραμε στη Μεγάλη Βρετανία άρομη για να επέμβει δυναμικά στη Μερσίνα. Διόγκωσα επίτηδες το θέμα του κινδύνου. Θεωρώ σκόπιμο να υπερβάλλουμε στις δυσκολίες που απορρέουν από τις σχέσεις μας με τους άλλους Συμμάχους. Είναι ο μόνος τρόπος για να δικαιολογή-

113. *A.E. 138*: Barthou προς Peretti, 4070 της 10.11.21. Briand προς Peretti, 1011 της 13.11.21. Peretti προς Gouraud, 996 της 17.11.21, προς Barthou, 2325 της 18.11.21.

114. *A.E. 138*: Billy προς Peretti, 301 της 20.11.21. Bonnevey προς Billy 392, προς Gouraud 1008-1009 της 20.11.21. *A.E. 175*: Montille προς Peretti, 1007 της 16.11.21, 1011-1013 της 18.11.21. *D.B.F.P. (447, 449)*: Περιλήψεις συνομιλιών Crowe - Montille της 18.11.21 και Curzon - Γούναρη της 19.11.21, στο Foreign Office.

115. *A.E. 142*: Μεικτή επιτροπή για την εκκένωση της Κιλικίας: έκθεση της 5.3.22.

116. Φερίντ μπέης, εκπρόσωπος της εθνικιστικής κυβέρνησης στην Κιλικία.

σουμε στους Τούρκους την επιφυλακτικότητα που δείχνουμε στο πρόβλημα της παραχώρησης του πολεμικού όπλου»¹¹⁷.

Ο Γάλλος άπεσταλμένος κανόνισε για τὰ μέσα Δεκεμβρίου μιὰ νέα συνάντηση με τὸν Κεμάλ, στὸ Ἰκόνιο. Τὶς παραμονὲς τῆς συνάντησης αὐτῆς τηλεγραφοῦσε πρὸς τὸ Παρίσι:

«Ἐνα ταξίδι πέντε ἡμερῶν στὴν περίοδο τῶν βροχῶν, δείχνει πόσο σημαντικὴ παραμένει ἡ πολιτικὴ μας, παρὰ τὴ μεγάλη ἀπογοήτευση πὸν νιώθω γιὰ τοὺς λόγους πὸν γνωρίζετε. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν συνομιλιῶν θὰ προσπαθίσω νὰ ἀγνοήσω ὅσο μπορῶ τοὺς λόγους αὐτούς, θίγοντας μόνο θέματα τοπικῆς διοίκησης καὶ ὀργάνωσης τῆς χωροφυλακῆς. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν μπορῶ νὰ κάνω περισσότερα εἶναι ἰδιαίτερα λυπηρὸ γιὰ τὰ συμφέροντά μας (. . .) Οἱ Τούρκοι μοῦ ἐπαναλαμβάνουν συνέχεια ὅτι ἔχουμε πέσει θύματα τῆς μονόπλευρης ἐντιμότητάς μας ἀπέναντι στοὺς Ἄγγλους καὶ ὅτι εἶναι διατεθειμένοι νὰ στραφοῦν πρὸς ἄλλη κατεύθυνση, ἂν ἐπιμείνουμε στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἴδιας πολιτικῆς»¹¹⁸.

Ἐρχὲς Δεκεμβρίου, παρατηρήθηκε κάποια ὕφεση στὶς γαλλοβρετανικὲς σχέσεις. Ἡ ἐπιστροφή τοῦ Briand ἀπὸ τὴν Οὐάσινγκτον συνέπεσε με τὴν ἐπίδοση στὸ Λονδίνο ὀλόκληρης τῆς ἀλληλογραφίας πὸν ὁ Franklin-Bouillon εἶχε ἀνταλλάξει με τὴν κυβέρνησή του. Ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ πράξη καλῆς θέλησης ἀπὸ τὴ μεριὰ τῶν Γάλλων, προκειμένου νὰ διαλυθοῦν οἱ παρεξηγήσεις καὶ νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ ἐμπιστοσύνη ἀνάμεσα στὶς δυὸ χῶρες. Ἐκτὸς αὐτοῦ, ἡ κυβέρνηση τοῦ Παρισιοῦ εἶχε ἀρχίσει νὰ προσανατολίζεται στὴν ἰδέα μιᾶς νέας διεθνοῦς διάσκεψης γιὰ τὶς ὑποθέσεις τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς καὶ προσφέρθηκε νὰ πιέσει τοὺς κεμαλικούς νὰ ἐπιστεῦσουν τὴ σύναψη εἰρήνης με τὴν Ἑλλάδα. Οἱ Ἄγγλοι παρακολούθησαν με ζωηρὸ ἐνδιαφέρον τὴ μεταστροφή τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς καὶ ἐξέφρασαν, με τὴ σειρά τους, τὴν ἐλπίδα νὰ δοθεῖ τέλος στὶς διαμάχες πὸν τελευταῖα τοὺς εἶχαν φέρει ἀντιμέτωπους με τὴ Γαλλία¹¹⁹. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Briand στὶς πιέσεις τοῦ Franklin-Bouillon ὑπῆρξε χαρακτηριστικὴ τοῦ νέου πνεύματος πὸν ἐπικρατοῦσε στὸ Παρίσι:

«Πρέπει νὰ καταλάβετε πόσο ἐπιχειρῶ νὰ μὴ δοθεῖ συνέχεια στὸ θέμα τῆς ἐγκατάλειψης τοῦ πολεμικοῦ ὅπλου στὴν Κιλικία. Οἱ ἀντιδράσεις τῆς βρετανικῆς κυβέρνησης δὲν ἔχουν ἀλλάξει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ὑπογραφῆς

117. A.E. 138: Franklin-Bouillon πρὸς Peretti, 1528-1529 τῆς 21.11.21.

118. A.E. 139: Franklin-Bouillon πρὸς Briand, 16-21 τῆς 10.12.21.

119. D.B.F.P. (470, 471): Hardinge πρὸς Curzon, 928 τῆς 3.12.21, 930 τῆς 6.12.21.

τῆς συμφωνίας τῆς Ἀγκυρας. Φαντάζεστε, λοιπόν, τί εἶδους ἐπιχειρήματα θά μπορούσε νά χρησιμοποιήσῃ ἐναντίον μας, ἂν τυχόν ἀποφασίζαμε νά ἐγκαταλείψουμε αὐτό τὸ ὕλικό ἐπὶ τόπου»¹²⁰.

Ἡ συνάντηση τοῦ Franklin-Bouillon μὲ τὸν Κεμάλ πραγματοποιήθηκε τελικὰ στὸ Ἀκ-Σελίρ ἀπὸ τὶς 11 μέχρι τὶς 16 Δεκεμβρίου. Ἀποφασίστηκε ἀπὸ κοινού ἢ παράταση ἀπὸ τρεῖς σὲ ἕξι μῆνες τῆς ἀναβολῆς τῶν στρατιωτικῶν ὑποχρεώσεων γιὰ τοὺς χριστιανούς τῆς Κιλικίας ποὺ εἶχαν ὀθωμανικὴ ὑπηρεσιότητα, καθὼς καὶ ἡ παραμονή, γιὰ ἓνα χρόνο, τῆς μεικτῆς ἐπιτροπῆς ποὺ εἶχε ἀναλάβει τὴ διαφύλαξη τῶν περιουσιῶν τῶν προσφύγων. Τὰ μέτρα αὐτὰ ἀπόβλεπαν στὴν ἐνίσχυση τῆς ἐπιστροφῆς τῶν χριστιανῶν ποὺ εἶχαν ἐγκαταλείψει τὰ σπίτια τους.

Κεντρικὸ θέμα τῶν συνομιλιῶν ἦταν, φυσικά, ἡ παραχώρηση τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου. Ἡ ἀδιευκρίνιστος τῆς κυβέρνησης τοῦ Παρισιοῦ εἶχε στερόχησι ἀπὸ τὸν Franklin-Bouillon τὸ ἀποτελεσματικότερο ὄπλο. Ἡ ἀποτροπὴ τῆς ἀποτελμάτωσης τῶν γαλλοτουρκικῶν σχέσεων ὀφείλεται καὶ πάλι σὲ αὐτόν. Ὅπως εἶχε συμβεῖ κατὰ τὶς διαπραγματεύσεις τῆς Ἀγκυρας, ἔτσι καὶ τώρα, ἀνάπτυξε ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία, χωρὶς νὰ ἔχει ὁδηγίες ἀπὸ τὴν κυβέρνησή του ὑποτίθεται ὅτι ἐκπροσωποῦσε. Ἀπὸ τὸν τόνο τῶν τηλεγραφημάτων ποὺ ἔφτασαν στὸ Quai d'Orsay σχετικὰ μὲ τὶς συνομιλίες τοῦ Ἀκ-Σελίρ, μπορεῖ νὰ συμπεράνει κανεὶς (γιατὶ κάτι τέτοιο δὲν ἀναφέρεται συγκεκριμένα πούθενά) ὅτι ὁ Franklin-Bouillon ὑποσχέθηκε στὸν Κεμάλ, γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ, τὴν παραχώρηση τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου τῆς Κιλικίας. Μόλις τερματίστηκαν οἱ συνομιλίες, εἰδοποίησε τὸ Παρίσι ὅτι ὅλα ἔπρεπε νὰ ἔχουν τακτοποιηθεῖ μέσα στὶς 48 ὥρες ποὺ ἀκολουθοῦσαν. Τὸ γαλλικὸ ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν, ὁμῶς, ἔστειλε πρὸς τὸ ἀρχηγεῖο τῆς Βηρυτοῦ ὁδηγίες ποὺ ἀπαγόρευαν κατηγορηματικὰ κάθε χορήγηση ὀπλισμοῦ ποὺ ἀργότερα μπορούσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἐναντίον τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ¹²¹. Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ προκάλεσε τὴν ἄμεση ἀναχώρηση τοῦ Franklin-Bouillon γιὰ τὸ Παρίσι. Ὁ Γάλλος ἀπεσταλμένος, βλέποντας τὰ σχέδιά του νὰ ναυαγοῦν, βρέθηκε ἄσχημα ἐκτεθειμένος. Γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὴν ἔναρξή τῶν διαπραγματεύσεων, οἱ γαλλοτουρκικὲς σχέσεις βρῖσκονταν σὲ τόσο κρίσιμη καμπή.

«Ὁδηγείσθε σὲ μεγάλο πολιτικὸ σφάλμα ποὺ θά ἔχει ὀδυνηρὲς συνέπειες γιὰ τὴ χώρα μας. Ἐπιστρέφω χωρὶς καθυστέρηση στὸ Παρίσι. Γιὰ λόγους ἐθνικοῦ συμφέροντος εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἔχω μιὰ συνάντηση μὲ τὴν

120. *A.E. 140*: Briand πρὸς Franklin-Bouillon, 18-21 τῆς 14.12.21.

121. *A.E. 140*: Franklin-Bouillon πρὸς Briand, 29 τῆς 17.12.21. De Caix πρὸς Briand, 1637 τῆς 21.12.21. Peretti πρὸς Franklin-Bouillon, 24 τῆς 21.12.21. Laporte πρὸς Briand, 8 τῆς 24.12.21. *A.Y.E. Φ.χ.δ.*: Ραγκαβῆς πρὸς Καρτάλη, 5356 τῆς 28.12.21.

Ἐξοχότητά σας, με τὸν κ. Barthou (ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν) καὶ μετὸν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας τῆ μέρα τῆς ἀφιξῆς μου, διαφορετικὰ φοβᾶμαι ὅτι θὰ εἶναι πολὺ ἀργά»,

τηλεγραφοῦσε ὁ Franklin-Bouillon πρὸς τὸν Briand, στίς 27 Δεκεμβρίου ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη¹²².

Ἡ συνάντηση ἔγινε, τελικὰ, στίς ἀρχὲς Ἰανουαρίου τοῦ 1922 στίς Κάννες, στὰ παρασκήνια διεθνoῦς διάσκεψης κορυφῆς. Στίς 8 Ἰανουαρίου, ὁ Briand εἰδοποίησε τὸ ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν νὰ στείλει ὁδηγίεσ πρὸς τὴ Βηρυττὸ γιὰ τὴ δωρεὰν παραχώρηση τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου τῆς Κιλικίας στοὺς Τούρκους. Τὸ ὕλικὸ αὐτὸ περιλάμβανε 10.000 τουφέκια Μάουζερ μετὰ ἀντίστοιχα φυσίγγια, 2.000 ἄλογα καὶ 10.000 στρατιωτικὲς στολὲς ἐκστρατείας. Ἀποφασίστηκε, ἐπίσης, ἡ χορήγηση 10 ἀεροπλάνων μετὰ ἀνταλλακτικὰ τους καθὼς καὶ ὀλόκληρου τοῦ ὕλικου τηλεπικοινωνιῶν τῶν Ἀδάνων. Γάλλοι τεχνικοὶ ἐπρόκειτο νὰ ἀναχωρήσουν σύντομα γιὰ τὴν Ἄγκυρα, προκειμένου νὰ ἐκπαιδεύσουν τὸν κεμαλικὸ στρατὸ στὴ χρῆσιν αὐτοῦ τοῦ ὀπλισμοῦ¹²³.

Δυστυχῶς, τὰ ἀρχεῖα τοῦ Quai d'Orsay δὲν περιέχουν κανένα στοιχεῖο γύρω ἀπὸ τὴ συνάντηση τῶν Καννῶν ἢ σχετικὰ μετὸν παράγοντα ποὺ προκάλεσε μιὰ τόσο ἀπρόβλεπτη, ἐντυπωσιακὴ καὶ ἀποφασιστικὴ τροπὴ στὸ πρόβλημα τῆς παραχώρησης τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου. Ἀπὸ συμπληρωματικὲς πληροφορίες φαίνεται ὅτι τὸ κυριότερο ἐπιχειρήμα τοῦ Franklin-Bouillon στίς συζητήσεις ποὺ εἶχε μετὰ τὴ γαλλικὴ πολιτικὴ ἡγεσία, ἦταν ὁ φόβος γιὰ μιὰ στροφὴ τοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος πρὸς ἄλλη κατεύθυνση, καὶ συγκεκριμένα πρὸς τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση. Ἡ Γαλλία διέτρεχε ἔτσι θανάσιμο κίνδυνον νὰ χάσει τὰ πλεονεκτήματα ποὺ τῆς εἶχε ἐξασφαλίσαι ἢ προσέγγισι μετὸς κεμα-

122. *A.E. 141*: Franklin-Bouillon πρὸς Briand, 2126 τῆς 27.12.21.

123. *A.E. 141*: Briand πρὸς Peretti, 17-18 τῆς 8.1.22. Franklin-Bouillon πρὸς Γιουσοῦφ Κεμάλ, 62-65 τῆς 25.1.22. *A.Y.E. A5/VI (8)*: Ἐπιτελικὴ Ἐπιθεσία Στρατοῦ. Γραφεῖον Π: Ἐκθέσεις περὶ ἐφοδιασμοῦ Κεμαλικοῦ Στρατοῦ καὶ ἐνισχύσεως αὐτοῦ παρ' οὐδετέρων, 18.9.21. *A.Y.E. A5/VI (9)*: Βότσης πρὸς Μπαλατζῆ, 9 τῆς 26.9.21. Οἱ ἐκτιμήσεις τῶν ἐλληνικῶν ὑπηρεσιῶν πληροφοριῶν γιὰ τὸ γαλλικὸ πολεμικὸ ὕλικὸ τῆς Κιλικίας διέφεραν σημαντικὰ: 80.000 ὅπλα, 50 πυροβόλα, 250 μυδραλιοβόλα καὶ 2 ἑκατομ. φυσίγγια. Σύμφωνα μετὰ τίς ἴδιες ὑπηρεσίες, ἡ ποσότητα ποὺ τελικὰ παραχωρήθηκε στοὺς κεμαλικούς ἦταν περίπου ἡ ἴδια. Οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ ξεπερνοῦν προφανῶς τὴν πραγματικότητα. Τὸ μέγεθος, ἄλλωστε, τῶν γαλλικῶν δυνάμεων κατοχῆς δὲν δικαιολογοῦσε τὴν ὑπαρξὴ τόσο μεγάλης ποσότητας πολεμοφοδίων. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ θὰ ἦταν περισσότερο ἀξίπιστο νὰ ἀρκεσθοῦμε στοὺς ἀριθμούς ποὺ ἀποκαλύπτουν τὰ γαλλικὰ ἀρχεῖα. Ἐνδεικτικὸ τῆς ἐλλειποῦς πληροφόρησης τῶν ἐλληνικῶν ὑπηρεσιῶν εἶναι, ἐπίσης, ἡ μνεία περιστατικῶν ἐπίσημης παραχώρησης πολεμικοῦ ὕλικου (τοῦ λαθρεμπορίου ἐξαχρουμένου) καὶ κατὰ τὸ διάστημα Σεπτεμβρίου-Δεκεμβρίου 1921. Στὴν πραγματικότητα, κανένα περιστατικὸ τοῦ εἴδους αὐτοῦ δὲν εἶχε τελικὰ σημειωθεῖ.

λικούς. Μένει να αναρωτηθῆ κανείς ἂν ἡ κινδυνολογία τοῦ Γάλλου ἀπεσταλμένου ἀνταποκρινόταν στὴν πραγματικότητα ἢ ἂν ἐπρόκειτο γιὰ ἐπιτήδευο τέχνασμα τοῦ ὀδήγησε, τελικά, τὴ γαλλικὴ κυβέρνηση στὴ λήψη μιᾶς τόσο κρίσιμης ἀπόφασης. Ἡ ἐξέυρεση ἀπάντησης ἀπαιτεῖ μιὰ γενικότερη ἀνασκόπηση τῆς κατάστασης ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Ἑγγύς Ἀνατολὴ κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1921.

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ Κεμάλ προσπάθησε νὰ πετύχει τὴν πλήρη διπλωματικὴ ἀπομόνωση τῆς Ἑλλάδας, ἐπιχειρώντας τὴν ὑπογραφὴ χωριστῶν συμφωνιῶν μὲ τὶς Μεγάλες Δυνάμεις. Ὅμως, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1921, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος κινδύνευσε νὰ πέσει ὁ ἴδιος θύμα τῆς πολιτικῆς του. Μέχρι τότε, οἱ Γάλλοι ἤταν ἀνένδοτοι στὸ ζήτημα τῆς παραχώρησης τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου τῆς Κιλικίας. Ἡ ἀποστολὴ Tuozzi δὲν εἶχε καταλήξει στὸ ἐπιθυμητὸ ἀποτέλεσμα μὲ τοὺς Ἴταλούς, ἐνῶ μιὰ ἀνεπίσημη κρούση πρὸς τὴ μεριὰ τῶν Ἀγγλῶν ἀπέτυχε οἰκτρά¹²⁴. Παρ' ὅλο ποὺ οἱ ρωσοτουρκικὲς σχέσεις χαρακτηρίζονταν ἀπὸ ἓνα ἀμοιβαῖο αἶσθημα καχυποψίας, ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωση ἐξακολουθοῦσε νὰ τροφοδοτεῖ ἀκατάπαυστα τοὺς κεμαλικούς μὲ ὄπλισμὸ ἀπὸ τὰ λιμάνια τῆς Μαύρης Θάλασσας. Στις 13 Ὀκτωβρίου 1921, μάλιστα, ἡ κυβέρνησις τῆς Ἀγκυρας εἶχε ὑπογράψει συμφωνία μὲ τὶς τρεῖς Σοβιετικὲς Δημοκρατίες τοῦ Καυκάσου, στὸ Κάρς. Ἡ πράξις αὐτὴ χαρακτηρίστηκε

124. *A.Y.E. A5/VI (I)*: Βότσης πρὸς Καρτάλη, 276 τῆς 2.12.21 π.θ. *A.Y.E. A5/VI (4)*: Βότσης πρὸς Καρτάλη, 151 τῆς 27.10.21. *A.Y.E. A5/VI (11)*: Βότσης πρὸς Καρτάλη, 297 τῆς 12.12.21. *D.B.F.P. (482)*: Curzon πρὸς Hardinge, 709 τῆς 12.12.21. Ἀπὸ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου κυκλοφοροῦσε στὴν Κωνσταντινούπολη ἡ φήμη ὅτι ὁ Franklin-Bouillon εἶχε ἀναλάβει νὰ μεσολαβήσει προσωπικὰ γιὰ μιὰ προσέγγιση ἀνάμεσα στὶς κυβερνήσεις τῆς Ἀγκυρας καὶ τοῦ Λονδίνου. Σύμφωνα μὲ τὴν ἴδια φήμη, οἱ Τούρκοι ζητοῦσαν σὺν βία τῶν διαπραγματεῦσεων τὴν ἀναθεώρηση τῆς συνθήκης τῶν Σεβρών, τὴν πλήρη ἐπιβολὴ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας στὶς περιοχὲς τῆς Σμύρνης καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης καὶ τὴν κατάρρευση τῶν διωμολογήσεων. Στὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ δὲν δόθηκε συνέχεια μέχρι τὸν Δεκέμβριο, ὅταν κάποιος ἀπόστρατος ταγματάρχης Henry, ποὺ εἶχε ἐπιχειρήσεις στὴν Κωνσταντινούπολη, πῆγε στὴν Ἰνέπολη μὲ σκοπὸ τὴν ἐναρξὴ διαπραγματεῦσεων μὲ τοὺς κεμαλικούς. Ὑποσχέθηκε τὴν αὐστηρὴ οὐδετερότητα τῆς Βρετανίας στὴν ἑλληνοτουρκικὴ διένεξη, τὴν πλήρη ἐκένωση τῆς Μικρασίας ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ στρατὸ, καὶ τὸ διορισμὸ ἀπὸ τοὺς Συμμάχους ἐνὸς διοικητῆ γιὰ τὴν Ἀνατολικὴ Θράκη. Στὰ μέσα Δεκεμβρίου, ὁ παρὰξενος αὐτὸς μεσολαβητὴς πῆγε στὸ Λονδίνο προκειμένου νὰ ὑποστηρίξει τὶς ἀπόψεις του. Μόλις πληροφορήθηκαν τὰ γεγονότα αὐτά, οἱ Ἀγγλοὶ ἀντέδρασαν χωρὶς καθυστέρηση. Στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ sir Horace Rumbold δημοσίευσε ἐπίσημη διάψευση ὅτι ὁ ταγματάρχης Henry ἐνεργοῦσε γιὰ λογαριασμὸ τῆς βρετανικῆς κυβερνήσεως. Στὸ Λονδίνο, ὁ Curzon ἀπόδωσε τὸ ἐπεισόδιο στὴν ἐπιθυμία τοῦ Κεμάλ νὰ πετύχει κάποια συμφωνία μὲ τὴν Ἀγγλία, ἰδιαίτερα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποτυχία τῆς ἀποστολῆς Tuozzi καὶ τὴ στασιμότητα ποὺ χαρακτηρίζε τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ γαλλοτουρκικοῦ συμφώνου. Τὸ Foreign Office, πιστὸ στὴν ἀνάγκη μιᾶς ἐνωμένης διасυμμαχικῆς προσπάθειας γιὰ μεσολάβηση στὴν ἑλληνοτουρκικὴ διαφορά, ἀνάγγειλε ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐνθαρρύνει πρωτοβουλίες τύπου Henry.

σάν συμπλήρωμα τοῦ τουρκοσοβιετικοῦ συμφώνου τῆς Μόσχας. "Ενα σχέδιο γιὰ ἀνάλογες διαπραγματεύσεις εἶχε ἐκπονηθεῖ καὶ μὲ τὴ Δημοκρατία τῆς Οὐκρανίας. Παρὰ τὴ σχετικὴ ψυχρότητα ποὺ τὶς διέκρινε, κανένα στοιχεῖο δὲν προδικάζεε ὅτι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὴν Ἀγκυρα καὶ τὴ Μόσχα θὰ κατάληγαν σὲ ἀδιέξοδο. Οἱ Τούρκοι φρόντιζαν νὰ ὑπεθυμίζουσαν συστηματικὰ τὸ γεγονός αὐτὸ στὸν Franklin-Bouillon, ὑπὸ μορφή ἐκβιασμοῦ σχεδόν, τόσο κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Κιλικία ὅσο καὶ στὶς συνομιλίες ποὺ εἶχαν μαζὶ του στὸ Ἀκ-Σελίρ. Ἐπομένως, ἡ ἀνησυχία τοῦ Γάλλου ἀπεσταλαμένου ἦταν μᾶλλον εὐλικρινής¹²⁵.

Τὸ στοιχεῖο, πάντως, ποὺ ἔπεισε τελικὰ τὸν Briand νὰ ὑποχωρήσει ἦταν ἡ ἔγκριση χορήγησης δανείου ὕψους 15 ἑκατομ. λιρῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴ βρετανικὴ κυβέρνηση, στὶς 3 Ἰανουαρίου 1922. Ἡ σχετικὴ εἶδηση ἔφτασε στὶς Κάννες ἀκριβῶς τὴ στιγμὴ τῶν συζητήσεων γιὰ τὴν παραχώρηση τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου τῆς Κιλικίας. Μιὰ εἶδηση ποὺ δὲν μπορούσε νὰ περάσει ἀνεκμετάλλευτη ἀπὸ τὴ γαλλικὴ διπλωματία. Ἡ οικονομικὴ βοήθεια ποὺ χορηγοῦσαν οἱ Ἀγγλοὶ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀποτελοῦσε τὸ καλύτερο πρόσχημα γιὰ τὴ Γαλλία, προκειμένου νὰ ἀποδευσεμευτεῖ ἀπὸ τὶς διασυμμαχικὲς τῆς ὑποχρεώσεις. Ἡ Μεγάλῃ Βρετανία βοηθοῦσε τὴν Ἑλλάδα. Ἀρα, δὲν ὑπῆρχε λόγος ποὺ θὰ ἐμπόδιζε τὴ Γαλλία νὰ ἐνισχύσει τοὺς Τούρκους. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ἐκείνη, ἡ κυβέρνησις τοῦ Παρισίου μπορούσε νὰ προβεῖ ἐλεύθερα καὶ χωρὶς ἐνδοιασμοὺς στὴν παραχώρηση ὁλόκληρου τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου τῆς Κιλικίας¹²⁶.

Στὶς 15 Ἰανουαρίου, συνέβη ἕνα ἀπροσδόκητο γεγονός. Ἡ κυβέρνησις Briand παραιτήθηκε χωρὶς κὰν νὰ ζητήσει ψῆφο ἐμπιστοσύνης ἀπὸ τὴ βουλὴ. Ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1921, ὁ Γάλλος πρωθυπουργὸς εἶχε θέσει τὰ θεμέλια γιὰ μιὰ περίοδο συνεργασίας μὲ τὴ Μεγάλῃ Βρετανία. Πρῶτο βῆμα γιὰ τὴν ἀναθέμανση τῶν σχέσεων ἦταν μιὰ ὑποχώρηση τῆς Γαλλίας στὸ θέμα τῶν ἐπανορθώσεων τῆς Γερμανίας. Πιὸ συγκεκριμένα, ὁ Briand ἔδειχνε διατεθειμένος νὰ μετριάσει κάπως τὴ σκληροπυρηνικὴ στάση ποὺ κρατοῦσε μέχρι τότε. Ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ ἀντίδραση σύσσωμου τοῦ γαλλικοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ἀκόμη καὶ στοὺς κόλπους τῆς ἴδιας τῆς κυβέρνησις. Νέος πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν ἀνάλαβε ὁ μεγάλος πολιτικὸς ἀντίπαλος τοῦ Briand, ὁ Raymond Poincaré, συντηρητικὸς καὶ ὑπέρμαχος τῆς κατοχύρωσης τοῦ

125. *A.Y.E. A/4*: Μεταξῆς πρὸς Καρτάλη, 4488 τῆς 7.1.22, χ.ἀ. τῆς 8.1.22. *A.Y.E. A5/VI (3)*: Μεταξῆς πρὸς Καρτάλη, 3992 τῆς 25.11.21. *D.B.F.P. (454, 501)*: Rumbold πρὸς Curzon, 1061 τῆς 22.11.21, 13 τῆς 6.1.22.

126. *A.Y.E. Θ/230*: Γούναρης πρὸς Καρτάλη, 357 τῆς 23.12.21, 362 τῆς 24.12.21. Ραγκαβῆς πρὸς Καρτάλη, 5631 τῆς 30.12.21. *A.Y.E. Φ.χ.ἀ.*: Ραγκαβῆς πρὸς Καρτάλη, 5408 τῆς 29.12.21, 611 τῆς 28.2.22, 621 τῆς 1.3.22, 631 τῆς 2.3.22, 771 τῆς 10.3.22. *D.B.F.P. (499)*: Curzon πρὸς Bentinck, 2 τῆς 3.1.22.

καθεστῶτος πού εἶχαν ἐπιβάλλει σέ παγκόσμια κλίμακα οἱ μεταπολεμικῆς διενθεῖς συνθήκες.

Στίς 16 Ἰανουαρίου, ὁ Curzon ἔγινε δεκτός στό Quai d'Orsay καί διαπίστωσε μέ ἀνακούφιση ὅτι ἡ νέα κυβερνητικὴ ὁμάδα ἦταν διατεθειμένη νὰ προωθήσει τὴ διασυμμαχικὴ προσπάθεια γιὰ μεσολάβηση. Εἶχε χαρακτῆρα ἀσφαλῶς λιγότερο φιλοκεμαλικὸ ἀπὸ ὅ,τι ἡ προκάτοχός της. Ὁ Βρετανὸς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν δῆλωσε, μάλιστα, ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ Λονδίνου πίστευε ὅτι ὁ μόνος τρόπος γιὰ μιὰν ἀποτελεσματικὴ ἐπίλυση τῶν γαλλοβρετανικῶν διαφορῶν ἦταν ἡ ἀμοιβαία κατανόησις. Γι' αὐτὸ εἶχε ἀποφασίσει νὰ τοποθετήσῃ στό περιθώριον τὴν ὑπόθεσις Franklin-Bouillon καί τὶς ἀνωμαλίες πού εἶχαν δημιουργηθεῖ ἀπὸ αὐτήν. Ἔτσι, ἡ παράδοσις τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου τῆς Κιλικίας, τελευταία πράξις τῆς κυβέρνησις Briand, ἔγινε ἐσκεμμένα ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, στό ὄνομα μιᾶς μελλοντικῆς περιόδου εὐκρινουῶς συνεργασίας¹²⁷.

Θριαμβολογώντας γιὰ τὴν τελικὴ του ἐπιτυχία, ὁ Franklin-Bouillon τηλεγραφοῦσε πρὸς τὸν Γιουσούφ Κεμάλ, στίς 25 Ἰανουαρίου, τὰ ἑξῆς:

«Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ Ἐξοχότητά σας θὰ ἐκτιμήσει, ὅπως ἀρμόζει, τὸ πνεῦμα μὲ τὸ ὁποῖο ἐνήργησε ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις. Εἶμαι εὐτυχὴς πὸν κατάφερα νὰ τακτοποιήσω τὴν ὑπόθεσις αὐτὴ μὲ τὸν τρόπο πὸν σᾶς εἶχα ἐκθέσει σὸν Ἀκ.-Σελί. Ἐκφράζοντας τὴν προσωπικὴ μου γνώμη σᾶς ζητῶ, σὰν φίλος, νὰ δείξετε ὑπομονὴν καὶ ἐμπιστοσύνην. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἂν ἐπικρατήσῃ τὸ πνεῦμα τῆς μετριοπάθειας πὸν χαρακτήρισε τὶς συνομιλίες μας, θὰ καταλήξουμε γρήγορα στὴν εἰρήνην. Τὸν Φεβρουάριον πρόκειται νὰ συνέλθει σὸ Παρίσι μιὰ διάσκεψις, σὲ ἐπίπεδο πρωθυπουργῶν, γιὰ νὰ μελετήσῃ τὶς δυνατότητες γιὰ μιὰ μεσολάβηση πὸν θὰ ἦταν ἀποδεκτὴ καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρῆς. Σᾶς παρακαλῶ νὰ διαβιβάσετε στὴν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα τὸν Μουσταφᾶ Κεμάλ τὴ διαβεβαίωσις τῆς ἀναλλοίωτης φιλίας μου καὶ νὰ δεχτεῖτε τὴν ἔκφρασις τῆς βαθιᾶς μου συμπάθειας»¹²⁸.

Ἡ διάσκεψις πραγματοποιήθηκε τελικὰ στίς 22 Μαρτίου καὶ σὲ ἐπίπεδο ὑπουργῶν Ἐξωτερικῶν. Ἀποφασίστηκαν: 1) Ἡ ἀποχώρησις τοῦ ἑλληνικοῦ

127. *A.E.* 75: Tripier πρὸς Poincaré, 12-14 τῆς 18.1.22. Ὁδηγίες τοῦ Poincaré πρὸς τὸ νέο ἐπιτετραμμένο τῆς Γαλλίας στὴν Ἀθήνα, Chassain de Marcilly, 27.1.22. *A.Y.E.* A5/II: Μεταξῆς πρὸς Καρτάλη, 4536 τῆς 13.1.22, χ.ἀ. τῆς 14.1.22, 31 τῆς 16.1.22. Μπαλτατζῆς πρὸς Καρτάλη, χ.ἀ. τῆς 2.1.22 π.ῆ. *A.Y.E.* A5/VI (11): Μεταξῆς πρὸς Καρτάλη, 294 τῆς 3.2.22, 507 τῆς 5.2.22. Ραγκαβῆς πρὸς Καρτάλη, 1058 τῆς 31.3.22. *D.B.F.P.* (508): Περίληψις συνομιλίας Poincaré - Curzon σὸ Quai d'Orsay, 16.1.22.

128. *A.E.* 141: Franklin-Bouillon πρὸς Γιουσούφ Κεμάλ, 62-65 τῆς 25.1.22.

στρατού από τη Μικρασία. 2) 'Η απότροπή αντιποίνων σε βάρος τῶν χριστιανικῶν μειονοτήτων. Τὴν ἐπίβλεψη ἐπρόκειτο νὰ ἀναλάβουν εἰδικοί ἀντιπρόσωποι τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. 3) 'Ο σχηματισμὸς οὐδέτερης ζώνης στὴ Θράκη με ὑποχώρηση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πίσω ἀπὸ τὴ γραμμὴ Ραιδεστοῦ-Μίδειας.

Μὴ ἔχοντας ἄλλα περιθώρια ἐπιλογῆς, ἡ κυβέρνησις τῆς Ἀθήνας συμμορφώθηκε με τὶς ἀποφάσεις τῶν Συμμάχων. Μιὰ συγχώνευσις τῆς ἑλληνοτουρκικῆς διένεξης με μιὰ διεθνή διευθέτησις τοῦ προβλήματος τὴ συνέφερε, ἄλλωστε, μπροστὰ στὴν ἀπειλὴ τῆς γενικῆς ἐπίθεσις πού ἐτοίμαζαν οἱ κεμαλικοί. Δὲν συνέβη ὅμως τὸ ἴδιο καὶ με τοὺς τελευταίους, πού ἀπόρριψαν τὶς ἀποφάσεις τῆς διάσκεψης. Ἀπὸ ἐκεῖνη τὴ στιγμή, οἱ ἐπεμβάσεις τῶν Συμμάχων μειώθηκαν αἰσθητᾶ. Τὸ θέμα τῆς μεσολάβησις ἀναμοχλεύτηκε τὸν Αὐγουστο. Ἦταν ὅμως ἀργὰ πιά. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1922, ἡ ἐθνικιστικὴ Τουρκία, σίγουρη γιὰ τὴ δική της ὑπεροχή, εἶχε ἀποφασίσει νὰ λύσει δυναμικὰ τὶς διαφορὰς της με τὴν Ἑλλάδα. Ἡ εἰρήνη, ὅπως τὴν εἶχε ὁραματιστεῖ, ἐρχόταν σὰν φυσικὴ συνέπεια τῆς ἐξουδετέρωσις τῆς μακραίωνης ἑλληνικῆς παρουσίας στὸ Μικρασιατικὸ χῶρο. Με τὴν παραχώρησις τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου τῆς Κιλικίας, ἡ τύχη τῆς ἑλληνικῆς ἐκστρατείας στὴ Μικρασία εἶχε καὶ τυπικὰ πιά κριθεῖ, ὄχτῳ μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν τραγικὴ της κατὰληξις.

Συμπέρασμα

'Αναλαμβάνοντας τὴν ἐντολή γιὰ τὴ διοίκησις μιᾶς ταραχώδους περιοχῆς, ὅπως ἦταν ἡ Κιλικία, ἡ Γαλλία συνάντησε ἐπιπλοκὰς πού δὲν εἶχε προβλέψει. Ἡ συνεννόησις με τὸν ἀντίπαλο, δηλαδὴ τοὺς Τούρκους ἐθνικιστὰς, ἦταν ἡ μόνη διέξοδος γιὰ τὴν ἐπίλυσις μιᾶς κατὰστασις, πού τὸ 1921 εἶχε σχεδὸν ἀποκτήσει διαστάσεις καρκινώματος. Ἐπομένως, ἡ μορφή τοῦ τοπικοῦ διακανονισμοῦ, πού ἡ κυβέρνησις τοῦ Παρισιοῦ προσπάθησε νὰ δώσει στὸ γαλλοτουρκικὸ συμφῶνο, δὲν ἀποτελεῖ ἀπλή δικαιολογία, ἀλλὰ περιέχει κάποια δόσις ἀλήθειας.

Στὸ σημεῖο αὐτό, ὅμως, πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι ὑπῆρξε πλήρης σύμπτωσις τοῦ συγκεκριμένου προβλήματος τῆς γαλλοτουρκικῆς διαφορᾶς στὴν Κιλικία με τοὺς εὐρύτερους στόχους τοῦ γαλλικοῦ ἐπεκτατισμοῦ. Ὁ συναγωνισμὸς ἀνάμεσα στὴ Μεγάλῃ Βρετανία καὶ τὴ Γαλλία γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐπικράτησις στὴ διαλυμένη Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, συνέβαλλε στὴ δημιουργία, ἀπὸ τὶς δυὸ Δυνάμεις, μιᾶς πελατείας πού ἐξυπηρετοῦσε ἐπὶ τόπου τὰ συμφέροντά τους. Ἀπὸ τὸ 1919, ἡ ἐκλογὴ τῶν Ἀγγλῶν εἶχε στραφεῖ πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ Γαλλία ἐκμεταλλεύτηκε, με τὴ σειρά της, τὴν ἐκκρεμότητα τῆς Κιλικίας, ἐπιχειρώντας, καὶ τελικὰ πετυχαίνοντας, τὴν προσέγγισις με τὸ κεμαλικὸ κί-

νημα, την ανερχόμενη δύναμη στην 'Εγγύς 'Ανατολή. Προβαίνοντας σε όρισμένες παραχωρήσεις, κατοχυρώνοντας όμως παράλληλα τὰ οικονομικά της συμφέροντα, η κυβέρνηση του Παρισιού χειρίστηκε την όλη υπόθεση με αναμφισβήτητη διπλωματική όξυδερκεια σε σχέση με την άσπονδη σύμμαχό της, τή Μεγάλη Βρετανία.

"Αν, όμως, η προσέγγιση υπήρξε στόχος τής γενικότερης έξωτερικής πολιτικής τής Γαλλίας, η πραγματοποίησή της όφείλεται στη θέληση τριών προσώπων. Πρώτος ήταν ό Briand, που τήν επεδίωξε για τὰ οικονομικά της κυρίως πλεονεκτήματα. Αύτός μεθόδευσε στα παρασκήνια τήν εναλλακτική λύση στέλνοντας τόν Franklin-Bouillon στην "Αγκυρα, σε μία στιγμή που οι διαπραγματεύσεις με τούς Τούρκους βρίσκονταν σε πλήρη άποτελμάτως (Ιούνιος 1921). Δεύτερος ήταν ό Κεμάλ, που, από τό 1919, άποζητούσε συστηματικά τήν πολιτική αναγνώριση του έθνικιστικού κινήματος από τīs Μεγάλες Δυνάμεις τής Δύσης. "Απόδειξη άποτελεί τό γεγονός ότι παρακάμφε τὰ έμπόδια που είχε τοποθετήσει η σοβιετόφιλη παράταξη του κινήματος και επέσπευσε τήν ύπογραφή τής συμφωνίας, κάτω από όρους που ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκοί για τή γαλλική πλευρά. Τρίτος ήταν ό Franklin-Bouillon. Με τīs πρωτοβουλίες που ανέπτυξε σε δυό τουλάχιστον περιπτώσεις (συνομιλίες "Αγκυρας και "Ακ-Σαχίρ), δίχως να έχει έγκριση από τήν κυβέρνηση που εκπροσωπούσε, είχε τή σημαντικότερη ίσως συμβολή στην τελική επίτευξη τής προσέγγισης.

"Η ύπογραφή του γαλλοτουρκικού συμφώνου επισφράγισε τήν πλήρη άπομόνωση τής ελληνικής κυβέρνησης στην πιό κρίσιμη καμπή τής μικρασιατικής έκστρατείας. Στόν πολιτικό τομέα, αυτό τό γεγονός πήρε διαστάσεις έπίσημης αναγνώρισης του έθνικιστικού κινήματος από μια Εύρωπαϊκή Δύναμη και συνετέλεσε στην έδραίωση τής πίστης των κεμαλικών για τήν τελική επικράτηση στον άγώνα τους έναντίον τής 'Ελλάδας. Στο στρατιωτικό τομέα, άπελευθέρωσε τόν Κεμάλ από τήν ύπαρξη ενός πρόσθετου μετώπου, που άποτελούσε ένα είδος αντιπερισπασμού προς όφελος των επιχειρήσεων του ελληνικού στρατού. "Η παραχώρηση, τέλος, του γαλλικού πολεμικού υλικού τής Κιλικίας, όσο και αν όφείλεται στην έπιμονή του Franklin-Bouillon, υπήρξε τό γεγονός που άνάτρεψε τήν ισορροπία των δυνάμεων και επέτρεψε στους Τούρκους να έξαπολύσουν τήν τελική επίθεση, λίγους μήνες άργότερα.

Αυτό είναι, σε γενικές γραμμές, τό πνεύμα τής γαλλοτουρκικής προσέγγισης. "Ορισμένα, όμως, σημεία απαιτούν μεγαλύτερη διευκρίνιση. Πράγματι, η Γαλλία επέλεξε τήν κεμαλική Τουρκία σαν φορέα για τήν έξυτηρέτηση των δικών της συμφερόντων στην περιοχή τής 'Εγγύς 'Ανατολής. "Υπάρχουν, όμως, στοιχεία που άποδεικνύουν ότι η κυβέρνηση του Παρισιού δέν είχε τόν παραμικρό δισταγμό να θυσιάσει τή νέα της σύμμαχο, ανάλογα με τήν εξέλιξη των πραγμάτων. Τό φαινόμενο αυτό παρατηρήθηκε σε δυό περιπτώσεις: τόν Μάιο

και τον Αύγουστο του 1921. Την πρώτη φορά ή κρίση προήλθε από τους κεμαλικούς, ύστερα από την άρνηση της Μεγάλης Έθνοσυνέλευσης να επικυρώσει τη συμφωνία του Λονδίνου. Τη δεύτερη φορά, οι ένδοξοισμοί προκληθήκαν από τις άρχικες επιτυχίες της ελληνικής επίθεσης κατά της Άγκυρας. Και τις δυο φορές παρατηρήθηκε στο Παρίσι μιá αναζωπύρωση του αισθήματος της διασυμμαχικής αλληλεγγύης, που μεταφράστηκε σε διάθεση στενής συνεργασίας με τη Μεγάλη Βρετανία στα θέματα της Έγγυς Άνατολής. Σε καμιά περίπτωση, όμως, δεν παραμερίστηκε ή προώθηση της παραδοσιακής πολιτικής. Αντίθετα, καλλιεργήθηκαν ταυτόχρονα διάφορες éναλλακτικές λύσεις: ή προετοιμασία της αποστολής του Franklin-Bouillon στην Άγκυρα, την πρώτη φορά, και ή σύνταξη του όριστικού κειμένου της γαλλοτουρκικής συμφωνίας, τη δεύτερη. Η γαλλική διπλωματία, σε μιá προσπάθεια να άντλήσει θετικά αποτελέσματα από όποιαδήποτε τροπή των πραγμάτων, έπαιξε συγχρόνως σε διάφορα μέτωπα.

Περισσότερο ειλικρινής υπήρξε ή αναθέρμανση που παρατηρήθηκε στις γαλλοβρετανικές σχέσεις από τον Νοέμβριο του 1921. Κατάσταση που λίγο έλειψε να ζημιώσει ανεπανόρθωτα την προσέγγιση με την Τουρκία, αν δεν επενέβαινε ο Franklin-Bouillon με επίμονες πιέσεις και αυθαίρετες πράξεις στο ζήτημα, κυρίως, της παραχώρησης του πολεμικού ύλικου της Κιλικίας. Η αναθέρμανση αυτή στοίχισε, άλλωστε, την πρωθυπουργία στον Briand. Παρ' όλο που ο διάδοχός του, ο Poincaré, εμφανίστηκε ως υπέρμαχος μιás ανεξάρτητης και δυναμικής έξωτερικής πολιτικής, στα έλληνοτουρκικά παρατηρήθηκε μιá απρόσμενη σύμπτωση απόψεων ανάμεσα στη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία, για κοινή μεσολάβηση. Γεγονός που οφείλεται στη μετατόπιση του επίκεντρου του ενδιαφέροντος, την εποχή εκείνη, από την Έγγυς Άνατολή στην Κεντρική Ευρώπη. Έτσι, από τις αρχές του 1922, Έλληνες και Τούρκοι έμειναν στην ουσία μόνοι για να λύσουν τις μεταξύ τους διαφορές.

Η μαζική φυγή του χριστιανικού πληθυσμού από την Κιλικία αποτελεί προοίμιο για τη γενικότερη έξοδο του ελληνικού στοιχείου από τη Μικρασία, λίγους μήνες αργότερα. Η éγκατάλειψη της πατρογονικής γής, ή απώλεια των περιουσιών, οι έπιδημίες, οι κακουχίες και οι ταλαιπωρίες των προσφύγων, προαναγγέλλουν τις τραγικές στιγμές που έμελλε να γνωρίσει ο Έλληνισμός της Μικρασίας.

Τέλος, ανάμεσα στις γαλλικές και τις ελληνικές άρχαιακές πηγές υπάρχει μιá έντυπωσιακή δυσαναλογία σχετικά με την ποσότητα του πολεμικού ύλικου που παραχωρήθηκε στους κεμαλικούς. Είναι βέβαιο ότι τó ύλικό αυτό χρησιμοποιήθηκε στη συνέχεια κατά του ελληνικού στρατού. Η ποσότητα, όμως, αποδεικνύεται μικρότερη από τους διατυμπανιζόμενους συνήθως αριθμούς. Την κύρια πηγή τροφοδοσίας των έθνικιστών αποτελούσαν ή Σοβιετική Ένωση και ή διενέργεια λαθρεμπορίου, φαινόμενο που είχε κάνει την εμφάνισή του

ἀπὸ τὸ 1919. Ὁ ὄπλισμός τῶν γαλλικῶν δυνάμεων κατοχῆς τῆς Κιλικίας ἐρχόταν σὲ ἐλάσσονα μοίρα. Γεγονὸς ποὺ μᾶς ὀδηγεῖ στὴν πεποίθηση ὅτι ἡ οὐσιαστικὴ σημασία τῆς γαλλοτουρκικῆς προσέγγισης πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὴν πολιτικὴ πτυχὴ τοῦ θέματος: μὲ τὴ διάσπαση ποὺ προκλήθηκε στοὺς κόλπους τοῦ συμμαχικοῦ συνασπισμοῦ καὶ μὲ τὴν ἐπίσημη ἀναγνώριση τοῦ κεμαλικοῦ κινήματος ἀπὸ μιὰ Μεγάλῃ Δύναμη τῆς Δύσης, κορυφώθηκε ἡ πίστη τῶν Τούρκων γιὰ τὴν τελικὴ ἐπικράτηση.

ΓΙΑΝΝΗΣ Γ. ΜΟΥΡΕΛΟΣ

ANNEXE I

ACCORD FRANCO-TURC

Angora, le 20 octobre 1921

Le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie et le Gouvernement de la République Française, désireux de conclure un accord entre les deux pays, ont nommé pour leurs Plénipotentiaires :

*Le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie S.E. Youssouf Kémal Bey, ministre des Affaires étrangères,
et le Gouvernement de la République Française S.E. Monsieur Henri Franklin-Bouillon, ancien ministre,*

lesquels, après avoir échangé leurs pouvoirs qui ont été trouvés en règle, ont convenu ce qui suit :

Article Premier

Les Hautes Parties Contractantes déclarent que dès la signature du présent accord l'état de guerre cessera entre elles ; les armées, les autorités civiles et les populations en seront immédiatement avisées.

Article II

Dès la signature du présent accord, les prisonniers de guerre respectifs ainsi que toutes les personnes turques ou françaises détenues ou emprisonnées seront remises en liberté et reconduites aux frais de la partie qui les détient dans la ville la plus proche qui sera désignée à cet effet. Le bénéfice de cet article s'étend à tous les détenus et prisonniers des deux parties et quels que soient la date et le lieu de détention, d'emprisonnement ou de capture.

Article III

Dans un délai maximum de deux mois à partir de la signature du présent accord, les troupes françaises se retireront au sud et les troupes turques au nord de la ligne désignée à l'article VIII.

Article IV

L'évacuation et la prise de possession qui auront lieu dans le délai prévu à l'article III seront effectuées selon les modalités à fixer d'un commun ac-

cord par une commission mixte nommée par les commandants militaires des deux parties.

Article V

Une amnistie plénière sera accordée par les deux Parties Contractantes dans les régions évacuées dès leur prise de possession.

Article VI

Le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie déclare que les droits des minorités, solennellement reconnus dans le Pacte National, seront confirmés par lui sur la même base que celle établie par les conventions conclues à ce sujet entre les Puissances de l'Entente, leurs adversaires et certains de leurs alliés.

Article VII

Un régime administratif spécial sera institué pour la région d'Alexandrette. Les habitants de race turque de cette région jouiront de toutes les facilités pour le développement de leur culture. La langue turque y aura le caractère officiel.

Article VIII

La ligne mentionnée à l'article III est fixée et précisée comme suit :

La ligne frontière partira d'un point à choisir sur le golfe d'Alexandrette immédiatement au sud de la localité de Payas et se dirigera sensiblement vers Meïdan-Ekbès (la station du chemin de fer et la localité restant à la Syrie).

de là elle s'infléchira vers le sud-est de manière à laisser à la Syrie la localité de Marsova et à la Turquie celle de Karnaba, ainsi que la ville de Kilis.

de là elle rejoindra la voie ferrée à la station de Tchoban-Bey, puis elle suivra la voie ferrée de Bagdad dont la plate forme restera sur le territoire turc jusqu'à Nousseïbine.

de là elle suivra la vieille route entre Nousseïbine et Djésiré-ibn-Omar où elle rejoindra le Tigre. Les localités de Nousseïbine et de Djésiré-ibn-Omar ainsi que la route resteront à la Turquie, mais les deux pays auront les mêmes droits pour l'utilisation de cette route.

Les stations et gares de la section entre Tchoban-Bey et Nousseïbine appartiendront à la Turquie comme faisant partie de la plate forme du chemin de fer.

Article IX

Le tombeau de Suleyman Chah, le grand père du sultan Osman, fondateur de la dynastie ottomane, situé à Djaber Kalessi, restera, avec ses dépendances, la propriété de la Turquie qui pourra y maintenir des gardiens et y hisser le drapeau turc.

Article X

Le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie accepte le transfert de la concession de la section du chemin de fer de Bagdad entre Bozanti et Nousseïbine ainsi que des divers embranchements construits dans le vilayet d'Adana à un groupe français désigné par le Gouvernement Français avec tous les droits, avantages et privilèges attachés aux concessions, en particulier en ce qui concerne l'exploitation du trafic.

La Turquie aura le droit de faire ses transports militaires par chemin de fer de Meidan-Ekbès à Tchoban-Bey dans la région syrienne, et la Syrie aura le droit de faire ses transports militaires par le chemin de fer de Tchoban-Bey jusqu'à Nousseïbine dans le territoire turc.

Article XI

Une commission mixte sera instituée après la ratification du présent accord en vue de conclure une convention douanière entre la Turquie et la Syrie.

Article XII

Les eaux du Kouveik seront réparties entre la ville d'Alep et la région au nord restée turque, de manière à donner équitablement satisfaction aux deux parties. La ville d'Alep pourra également faire à son frais une prise d'eau sur l'Euphrate en territoire turc pour faire face aux besoins de la région.

Article XIII

Les habitants sédentaires ou demi-nomades ayant la jouissance de pâturage ou ayant des propriétés de l'un ou de l'autre côté de la ligne fixée à l'article VIII, continueront comme par le passé à exercer leurs droits. Ils pourront pour les nécessités de leur exploitation, librement et sans payer aucun droit de douane ou de pâturage ni aucune taxe, transporter d'un côté à l'autre de cette ligne leur bétail avec le droit, leurs instruments, leur outillage, leurs sémences et leurs produits agricoles, étant bien entendu qu'ils sont tenus à payer les droits et taxes y relatifs dans les pays où ils sont domiciliés.

ANNEXE II

Lettre adressée par Youssouf Kémal Bey, ministre des Affaires étrangères du Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie à Monsieur Franklin-Bouillon.

Angora, le 20 octobre 1921

Excellence,

Je me plais à espérer que l'accord conclu entre le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie et le Gouvernement de la République Française en vue de réaliser une paix définitive et durable, aura pour conséquence de rétablir et de consolider les relations étroites qui ont existé dans le passé entre les deux nations, le Gouvernement de la République Française s'efforçant de résoudre dans un esprit de cordiale entente toutes les questions ayant trait à l'indépendance et à la souveraineté de la Turquie.

Le Gouvernement de la Grande Assemblée, désireux d'autre part de favoriser le développement des intérêts matériels entre les deux pays, me charge de Vous déclarer qu'il est disposé à accorder la concession des mines de fer, de chrome et d'argent se trouvant dans la vallée du Harchite, pour une durée de 99 ans à un groupe Français qui devra procéder, dans un délai de 5 ans à partir de la signature du présent accord, à l'exploitation de cette concession par une société constituée conformément aux lois turques, avec participation des capitaux turcs jusqu'à concurrence de 50%.

En outre, le Gouvernement Turc est prêt à examiner avec la plus grande bienveillance les autres demandes qui pourraient être formulées par des groupes français relativement à la concession de mines, voies ferrées, ports et fleuves, à condition que les dites demandes soient conformes aux intérêts réciproques de la Turquie et de la France.

Enfin, la Turquie espère que, dès la conclusion de l'accord, le Gouvernement Français voudra bien autoriser les capitalistes français à entrer en relations économiques et financières avec le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie.

Veillez agréer, Excellence, l'assurance de ma très haute considération,

Youssouf Kémal Bey

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

MINISTÈRE FRANÇAIS DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES
ARCHIVES DIPLOMATIQUES
(A.E.)

A. SÉRIE E: LEVANT 1918-1929

CILICIE - SYRIE - LIBAN

- 112 - 114 Armée du Levant. Opérations militaires (Décembre 1918-Décembre 1922).
118 - 120 Armée du Levant. Effectifs et stationnements (1919-1920).
137 - 142 Dossier général (Décembre 1920-Mars 1922).

TURQUIE

- 162 Conférence ottomane à Rome (Janvier 1921).
163 - 164 Conférence interalliée de Londres (Janvier-Avril 1921).
170 - 173 Relations avec la France (Mars 1920-Septembre 1921).
174 - 176 Mission Franklin-Bouillon et accord d'Angora (Octobre 1921-Mars 1922).

B. SÉRIE Z: EUROPE 1918-1929

GRÈCE

- 73 - 75 Politique extérieure (Janvier 1921-Mars 1922).

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ
(Α.Υ.Ε.)

A. ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ. Α' ΠΟΛΙΤΙΚΗ

1921

- A1 "Εγγράφα σχετικά πρὸς Συνδιάσκεψιν Λονδίνου.
A2 Συνδιάσκεψις Λονδίνου (3 φακέλοι).
A4 "Ανώτατον Συμβούλιον Συμμάχων. Ἐφαρμογή ὄρων Συν-
θηκῶν Εἰρήνης.
A5/II Περὶ Γαλλίας.

Η ΓΑΛΛΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ 1921

- A5/VI Γαλλοκεμαλική Συμφωνία.
 A5/VI(1) Πολιτική Κυβερνήσεων Ἀγκύρας καὶ Κωνσταντινουπόλεως.
 A5/VI(3) Συνθήκαι Τουρκίας μετὰ γειτόνων Κρατῶν.
 A5/VI(4) Γαλλοκεμαλική καὶ Ἰταλοκεμαλική Συμφωνία.
 A5/VI(8) Πολιτική Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως δι' Ἀνατολικὸν Ζήτημα.
 A5/VI(9) Ἐνισχύσεις Κεμαλικῶν.
 A5/VI(14) Κατάστασις Ἑλλήνων ἐν Κιλικία. Χριστιανικοὶ πληθυσμοί.
 A5/VI(16) Κιλικία, Συρία, Παλαιστίνη.
 A18 Συνδιάσκεψις Παρισίων (Ἰανουάριος 1921).
 A18 Συνδιάσκεψις Λονδίνου (Φεβρουάριος-Μάρτιος 1921).
 Θ230 Ἀποστολή Γούναρη εἰς Ἐξωτερικὸν (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1921).

1921-1922

- A5/VI(11) Πολιτική Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἐν τῷ Ἀνατολικῷ Ζητήματι.
 Φάκελος χω- Τηλεγραφήματα ἐκ Λονδίνου περὶ ἐπιλύσεως ἑλληνοτουρκικῶν ἀριθμὸ διαφορῶν.

1922

- A5/VI Ἐκκένωσις ἰταλικῆς ζώνης Μικρᾶς Ἀσίας ὑπὸ ἰταλικῶν στρατευμάτων.
 A5/VI(4) Φάκελος Ἰταλοτουρκικῆς Συμφωνίας (Μάιος 1922).
 A5/VI(9) Ἐνίσχυσις κεμαλικοῦ στρατοῦ ὑπὸ Γάλλων καὶ Ἰταλῶν διὰ πολεμικοῦ ὅλικοῦ.
 A5/VI(14) Ἑλληνες Κιλικίας.

1922-1923

- A5/II Φάκελος Γαλλίας.
 A5/VI(6) Περὶ Συρίας, Παλαιστίνης.

B. ΥΠΑΤΗ ΑΡΜΟΣΤΕΙΑ ΣΜΥΡΝΗΣ

- 6/2 1921. Πρόσφυγες Κιλικίας. Ἀπαγόρευσις ἐγκαταστάσεώς των εἰς περιοχὴν Σμύρνης.

Γ. ΥΠΑΤΗ ΑΡΜΟΣΤΕΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

- Γ/4α 1922. Μεταφορὰ καὶ περίθαλψις προσφύγων ἐκ Κιλικίας.

ΓΙΑΝΝΗΣ Γ. ΜΟΥΡΕΛΟΣ

DOCUMENTS ON BRITISH FOREIGN POLICY
(D.B.F.P.)

FIRST SERIES

GREECE AND TURKEY (1921-1922)

Vol. XVII (January 1, 1921-September 2, 1922). Edited by W. N. Medlicott, Douglas Dakin, M. E. Lambert. London, Her Majesty's Stationery Office, 1970.